

ANUL XXIV
Chişinău

Limba ROMÂNĂ

Nr. 1 (223) 2014 Revistă de știință și cultură

limba
ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 1 (223) 2014
IANUARIE-FEBRUARIE
CHIȘINĂU

R|O|M|Â|N|Ă

Apare la Chișinău din 1991

ISSN 0235-9111

Fondatori Ion DUMENIUK, Nicolae MĂTCAȘ, Alexandru BANTOȘ

Editor Echipa redacției

Redactor-șef Alexandru BANTOȘ

**Redactori-șefi
adjuncți** Ana BANTOȘ
Viorica-Ela CARAMAN

**Secretar general
de redacție** Oxana BEJAN

Redactori Tatiana CURMEI
Liliana GANGA-ROSTEA

Lector Veronica ROTARU

**Concepție
grafică** Mihai BACINSCHI

Coperta Ioan Doru VLĂDOIU, *Din foc și duh* (fragment)

**Colegiul
de redacție** Doina ARPENTI (Italia), Gheorghe Mihai BÂRLEA (Baia Mare), Iulian BOLDEA (Târgu-Mureș), Mircea BORCILĂ (Cluj), Gheorghe CHIVU (București), Dorin CIMPOEȘU (București), Anatol CIOBANU, Ion CIOCANU, Theodor CODREANU (Huși), Mircea A. DIACONU (Suceava), Andrei EȘANU, Nicolae FELECAN (Baia Mare), Gheorghe GONȚA, Ana GUȚU, Ion HADÂRCĂ, Dan MĂNUCĂ (Iași), Nicolae MĂTCAȘ, Ioan MILICĂ (Iași), Cristinel MUNTEANU (Brăila), Eugen MUNTEANU (Iași), Sergiu MUSTEAȚĂ, Adrian Dinu RACHIERU (Timișoara), Mina-Maria RUSU (București), Marius SALA (București), Constantin ȘCHIOPU, Ion UNGUREANU, Diana VRABIE (Bălți)

Orice articol publicat în revista „Limba Română” reflectă punctul de vedere al autorului și nu coincide neapărat cu cel al redacției.

Textele nepublicate nu se recenzează și nu se restituie.

Pentru corespondență:

**Căsuța poștală nr. 83, bd. Ștefan cel Mare nr. 134,
Chișinău, 2012, Republica Moldova. Tel.: 23 84 58, 23 87 03
e-mail: limbaromanachisinau@gmail.com
pagina web: www.limbaromana.md**

SUMAR

ARGUMENT

Alexandru BANTOȘ

Limba Română, test la democrație și adevăr 6

Alex. ȘTEFĂNESCU

La nouăzeci de ani începe viața... 13

LIMBA ROMÂNĂ AZI

Curtea Constituțională. Hotărâre privind interpretarea articolului 13 alin. (1) din Constituție în corelație cu Preambulul Constituției și Declarația de Independență a Republicii Moldova 14

Aurel BĂIEȘU

Opinie separată 42

LIMBAJ ȘI COMUNICARE

Cristinel MUNTEANU

Omonimele și sinonimele în concepția lui Aristotel (cu o reconsiderare a unei interpretări aparținându-i lui Constantin Noica) 48

Alexandra GHERASIM

Dimensiuni sociale ale faptelor de limbă în discursul literar 57

ITINERAR LEXICAL

Ioan MILICĂ

Imaginarul creștin în denumirile populare românești de plante (I) 68

Anatol EREMIA

Hidronimia Basarabiei. Originea și semnificația numelor de râuri 79

CRITICĂ, ESEU

Iulian BOLDEA

Parabola ca adevăr sacru 89

Adrian Dinu RACHIERU

Utopia romanului (I) 93

Alexandru Ovidiu VINTILĂ	
<i>Amor intellectualis, o fenomenologie a spiritului</i>	101
Ana BANTOȘ	
Vasile Levițchi: Zborul căderii sporește uimit	104
Doina DRĂGUȚ	
Traectoria lui G. Călinescu	108
Diana VRABIE	
„Ghimpele neamului Löwy” în Scrisoare către tată	111

EMINESCIANA

Theodor CODREANU	
Mihai sau Mihail Eminescu?	117

RECITIREA CLASICILOR

Maria ABRAMCIUC	
O probă de scris dezinvolt: jurnalul <i>Soveja</i> de Alecu Russo	122

POESIS

Otilia MONTANO	
Lansarea antologiei de poezie <i>În casa fulgerului</i> de Theodor Damian	126
Theodor DAMIAN	
Un inger literar botezând universul; Așa ți s-a spus; Dans une taverne du vieux Londres; Urmele mele clocotind; Guten Abend	129

PRO DIDACTICA

Constantin ȘCHIOPU	
Perspective de receptare a liricii lui Grigore Vieru	136
Marcela VÂLCU	
Articolul ca mijloc de realizare a categoriei determinării	146

UN GÂND PENTRU CEI TINERI

Doina ARPENTI	
Internetul și memoria unei generații	151

Umberto ECO
„Caro nepote, studia a memoria” (Dragă nepoate, învață pe de rost) 155

■ CĂRȚI ȘI ATITUDINI

Irina CONDREA
Model de investigație sociolingvistică 160

Lica MOVILĂ
O carte se simte bine atunci când e citită 164

Veronica POSTOLACHI
Forța tămăduitoare a amintirii 168

■ DIALOGUL ARTELOR

Adrian-Silvan IONESCU
„Grafica românească 2013” la Chișinău 176

Noi mijloace de expresie plastică (pagini color) I-XVI

■ LECȚIILE ISTORIEI

Vlad MISCHEVCA
Patru mari bătălii de pe Prut 180

Dinu POȘTARENCU
Repunerea în drepturi a limbii române (1917-1918) (I) 195

Dorin CIMPOEȘU
Relațiile româno-române în timpul celei de-a doua guvernări de centru – dreapta: revenirea la normalitate 204

Alexandru BANTOȘ

Limba Română, test la democrație și adevăr

A.B. – editor și publicist,
redactor-șef al revistei
„Limba Română”, directorul
Casei Limbii Române
„Nichita Stănescu”.

1. Astfel trebuie calificat exercițiul juridic din 5 decembrie 2013. Hotărârea Curții Constituționale privind interpretarea articolului 13 alin. (1) din Constituție în corelație cu Preambulul Constituției și Declarația de Independență a Republicii Moldova (Hotărârea CC), document bine fundamentat, cu incursiuni de ordin filologic, istoric, etnologic etc., justifică legitimitatea utilizării corecte a denumirii limbii noastre, face, în sfârșit, dreptate limbii române, anulează interdicția de a folosi glotonimul „limba română” și derivatele lui.

Evocând „premisele” ce au condiționat apariția „dilemei” denumirii limbii, fenomen explicabil la o ochire retrospectivă a istoriei noastre, autorii hotărârii formulează cu exactitate și explicit esența chestiunii. La baza afirmațiilor și concluziilor magistraților se regăsesc numeroasele și consistentele argumente de ordin etnolingvistic, expuse în ultimele decenii de către cei mai de seamă reprezentanți ai comunității științifice naționale și internaționale. Adevărata noastră obârșie, unitatea de limbă și de neam, particularitățile graiului moldovenesc, ca parte componentă a limbii române, unitatea istorică și culturală a tuturor românilor au fost examinate în cadrul multelor întruniri științifice, desfășurate la Chișinău, Bălți, Cahul, Cernăuți, Iași, București,

Cluj, Sibiu, Galați și Suceava, o contribuție substanțială în elucidarea complicatelor și diverselor subiecte identitare revenind, firește, lingviștilor, scriitorilor, istoricilor, juriștilor basarabeni. Exponenții populației majoritare din Republica Moldova, pentru prima dată în decursul întregii istorii a acestui ținut, au avut șansa de a se pronunța deschis, fără teama de represiune, apelând la dovezile științifice interzise în perioada sovietică. S-au publicat mii de articole, comunicări și studii, s-au editat zeci de cărți având ca temă derularea în timp a realităților lingvistice de la noi, starea de lucruri în domeniu a fost oglindită în sute de emisiuni radiofonice și televizate, așa încât acum se poate afirma cu certitudine că s-a creat o excelentă, rezistentă și reprezentativă bază de date identitare, care nu mai poate fi tăgăduită, iar Hotărârea CC este o acțiune în perfectă armonie cu opinia și convingerile mai multor generații de lingviști, literați, istorici, juriști etc. Comunitatea științifică și de creație, instituțiile de învățământ de toate gradele, basarabeni și școliți în ultimele două decenii, adică o parte apreciabilă din societate, consideră că Limba Română este nu doar numele corect al limbii lor, ci și simbolul spiritual care asigură neîntrerupt legătura de neam peste vremi tulburi și efemere fruntarii.

În acest context e greu de înțeles de ce unii dintre politicieni, mulți dintre ei tineri, mai au restanțe cronice la un examen cu tema însușită pe băncile școlii încă?

2. În punctul 7 al Hotărârii CC se precizează: „În procesul examinării sesizării Curtea Constituțională a solicitat opiniile Parlamentului, Președintelui, Guvernului și Academiei de Științe a Moldovei. *Parlamentul și Guvernul nu și-au exercitat acest drept*” (s.n. – Al.B.). Așadar, de ce „Parlamentul și Guvernul nu și-au prezentat opiniile scrise”? Pentru că nu există un „consens politic” într-un domeniu eminentemente științific? Dar când și cum va fi lichidată respectiva sursă (pentru unii) de capital politic și va putea fi găsit echilibrul necesar pentru a scoate din „jocurile” puterii această „carte” măsluită vicios? În cele peste două decenii de existență a Republicii Moldova, politicienii (cu rare excepții!), având interese pasagere în domeniu, „au tratat” cu indiferență, iresponsabil, destinul limbii de stat, articolul 13 din Constituția Republicii Moldova continuând să fie un focar de ură și discordie. Or, perpetuarea „divergențelor lingvistice” în mediul politic, ezitățile, atitudinea duplicitară,

abordarea superficială sau neglijarea premeditată a problemei limbii, implicit a denumirii ei, mențin unele formațiuni politice, inclusiv de la guvernare, pe baricadele moldovenismului primitiv și agresiv, urmărind scopul de a diminua și de a compromite rolul limbii române ca atribut esențial al statalității și, în ultimă instanță, de a-i izola pe basarabeni de națiunea română, întărind granița la Prut, așa cum a încercat să procedeze în anii 2001-2009 regimul condus de comunistul Voronin. Trașantă, temerară și sugestivă în această ordine de idei este viziunea actualului președinte al Republicii Moldova, Nicolae Timofti, jurist de profesie, fapt ce sporește credibilitatea opiniei exprimate la solicitarea Curții Constituționale: **„națiunea română este organizată în două state românești: România și Republica Moldova. În cazul Republicii Moldova, sunt culese roadele unei ideologii perfide, diseminate pe parcursul a zeci de ani, care se bazează pe conceptul «existenței a două națiuni, a două limbi, a două istorii diferite»”**. Președintele Republicii Moldova consideră, de asemenea, că: **„problema denumirii limbii oficiale a statului, determinată de problema identității lingvistice a națiunii titulare, a generat o profundă scindare a populației Republicii Moldova. Republica Moldova trebuie să-și rezolve neîntârziat problemele lingvistice, denumirea oficială a limbii de stat urmând să fie determinată doar prin prisma adevărului științific, fără imixtiunea politicului”**.

3. Cu regret însă argumentele mai sunt neglijate sau puse la îndoială, generând un perpetuu „conflict lingvistic”, manipulat cu cinism deja timp de un sfert de secol. „Probele” la care apelează apărătorii falsei teorii a „limbii moldovenești”, distinctă de cea română, sunt derizorii, absurde și nu au de a face cu abordarea științifică a problemei, esența demersurilor acestora indicând servilism politic tributar teoriei bolșevice a celor două limbi și popoare, aplicată cu violență în fosta R.S.S.M. Inconsistența ideologiei sovietice privind obârșia moldovenilor basarabeni a fost dezavuată pe parcursul anilor în presa de la Chișinău, inclusiv în paginile publicației noastre. Fondată în anul declarării independenței Republicii Moldova, 1991, revista și-a construit programul editorial în concordanță cu dezideratele noii formațiuni statale, care fixa în acest prim act constituțional adevăratul nume al limbii noastre – română – prefigurând rolul primordial al acesteia în societate. Astfel, revista „Limba Română”, răspunzând imperativelor timpului, a devenit o tribună de răspândire a

adevărului științific și istoric, în paginile ei, regăsindu-se, accentuăm, numele unor remarcabili oameni de știință și de cultură din Republica Moldova și din întreg spațiul limbii române. Colectivul redacției a fost inițiatorul și unul dintre organizatorii multiplelor reuniuni științifice, între care și a conferinței „Limba română este numele corect al limbii noastre”, desfășurată în incinta Parlamentului Republicii Moldova pe 20-21 iulie 1995, având scopul de a-i determina pe legiuitori să-și revadă punctul de vedere asupra art. 13 din Constituție. Concludente ca mesaj, exemplare ca rigurozitate, exactitate și corectitudine științifică textele prezentate la acest for de către savanți din Republica Moldova, Rusia și Ucraina au fost publicate ulterior într-o ediție specială („Limba Română”, nr. 4, 1995, 144 p.). De-a lungul anilor în revistă semnează articole memorabile cel mai mare lingvist al contemporaneității, profesorul Eugeniu Coșeriu, originar din Mihăileni, Bălți (*Latinitatea orientală*, nr. 3, 1994, p. 10-25; *Unitatea limbii române – planuri și criterii*, nr. 5-6, 1994, p. 9-15; *Credință, sacrificiu și destin*, nr. 4-8, 2001, p. 32-37; *Unitate lingvistică – unitate națională*, nr. 10, 2002, p. 125-131; *Deontologia și etica limbajului*, nr. 10, 2002, p. 132-138; *Politici lingvistice*, nr. 4, 2005, p. 5-6; „...Moldovenismul... nu se opune românismului, ci este o formă a lui...”, nr. 5-6, 2013, p. 9-13). Autori consacrați ai revistei „Limba Română” sunt, de asemenea, acad. Nicolae Corlăteanu (*Româna Literară în Republica Moldova: istorie și actualitate, Romanizare și reromanizare, Începuturile scrisului românesc*, și, înainte de toate, testamentul *Las vouă moștenire...*, editate mai apoi și în volumul *Testament. Cred în izbânda limbii române*, Chișinău, 2010), acad. Silviu Berejan (*De ce limba exemplară din uzul oficial al Republicii Moldova nu poate fi moldovenească, Unitatea Limbii Române – funcționarea ei în Republica Moldova, Monolingvismul populației rusofone în Republica Moldova și bilingvismul populației băștinașe, Aspectul vorbit în spațiul dintre Prut și Nistru, Aspecte ale studierii limbii române în Republica Moldova*, editate și în volumul *Itinerar sociolingvistic*, Chișinău, 2007), acad. Anatol Ciobanu (*Limba latină și romanitatea noastră, Eminescu. Unitatea limbii și a poporului român, Eroziunea conștiinței naționale a românilor moldoveni, Un stat suveran – o singură limbă de stat, Limba română și politica lingvistică în Republica Moldova*, volumul *Reflecții lingvistice*, Chișinău, 2009), prof. Nicolae Mățaș (*Unitatea de limbă, unitatea de neam, O limbă – o națiune, Simulacrul argumentului științific, Unicul argument forte*, volumul N. Mățaș, *Calvarul limbii române*, Chișinău 2011), prof. Ioan Oprea (*Limba*

literară și conștiința națională), acad. Rajmund Piotrowski (*O limbă cu două denumiri?*), acad. Stanislav Semcinski (*Cu privire la necesitatea de a reveni la denumirea tradițională a moldovenilor*), prof. Vitalie Marin (*Româna – limba comună a două state independente*), prof. Anatol Eremia (*Unitatea limbii române – politică și adevăr științific*), prof. Vasile Pavel (*Unitatea și varietatea limbii române din perspectivă geografică*), reputatul poet Grigore Vieru (*Limba română – oastea noastră națională*), – texte incluse în volumul *Limba română este patria mea*, ediția a II-a, Chișinău 2007. Subliniem că majoritatea acestor articole, studii, comunicări au apărut inițial în revista „Limba Română”, ulterior în antologii și volume de autor din colecția „Biblioteca revistei «Limba Română»”, îngrijită de echipa redacțională.

4. A continua și la început de mileniu III să utilizezi sintagma „limba moldovenească” pentru limba oficială a Republicii Moldova, după ce au fost puse la dispoziția publicului larg „munți” de argumente, înseamnă nu numai a susține și a promova perimata politică lingvistică stalinistă, identificată în doctrinele unor partide cu vederi promoscovite și antieuropene, înseamnă a încuraja ideologia „moldovenismului” regenerată actualmente în „laboratoarele științifice” din Transnistria, unde la comanda pretinsului minister al educației din regiune, este elaborată concepția unui nou manual de „limbă moldovenească”, având drept scop „protejarea (cu ajutorul trupelor rusești de ocupație!?) a istoriei Moldovei, limbii moldovenești, etnologiei moldovenești”. Lipsa unei viziuni științifice unice în problema limbii, a unor politici lingvistice coerente și bine argumentate stimulează resentimente în rândul populației, cauzând, cu preponderență în regiunile locuite compact de către minoritari, aversiune și dispreț afișat față de limba română. În anii din urmă se impune cu insistență un fenomen ce reclamă acțiuni neîntârziate de protecție a limbii de stat: asupra localităților noastre urbane planează, lucru tot mai evident, ceața opacă a deznaționalizării.

De asemenea, continuă să fie supuse unor atacuri fără precedent școlile de limba română din Transnistria. Ion Iovcev, directorul liceului teoretic „Lucian Blaga” din Tiraspol, hărțuit actualmente din motive inventate de separatiști, rememora, într-o discuție cu diplomatul și scriitorul Vasile Nanea, un caz de barbarie care întrece orice imaginație: „În 1992, mai mulți ruși în uniformă au pătruns brusc într-o sală de clasă,

au distrus mobilierul, au adresat cuvinte urâte copiilor și cadrului lor didactic. «Dacă vrei să înveți limba română, plecați în România, nu mai puteți sta aici!» – au răcnit ei. Pe tablă erau scrise câteva cuvinte în limba lui Mihai Eminescu. Unul dintre agresori a scos un pistol și a tras câte un glonț în fiecare literă, în prezența aceleiași copii, spunând în final că semnele împușcate trebuie înlocuite cu caractere chirilice”.

Atunci, în Transnistria, a început nesfârșitul calvar al limbii române, cu rezonanțe tot mai descurajante și în UTA Găgăuzia. Recent, Comratul oficial a decis să interzică folosirea sintagmelor „limbă română”, „literatură și istorie română”, iar bașcanul Mihail Formuzal nu ascunde că are sentimente ostile și față de grafia latină, considerând-o un element care „știrbește din demnitatea poporului găgăuz”, iar „scrisul chirilic este cel mai potrivit pentru enclava din sud”.

Care ar trebui să fie reacția autorităților unui stat democratic, cu aspirații europene, când este umilită, batjocorită și se trage cu gloanțe nu doar în litera străbună, ci chiar în ființa și în demnitatea noastră națională? Or, Limba Română, necesitatea repunerii acesteia în drepturile sale firești implică, desigur, toleranță, perseverență, diplomatie, dar mai cu seamă acțiuni concrete și cu real impact social.

Astfel, Hotărârea CC, publicată în acest număr de revistă, este un fericit precedent, chemat să impulsioneze tatonarea și identificarea unor soluții pertinente și irevocabile, e o lecție dată legiuitorilor și guvernanților, un test la democrație și adevăr pentru întreaga societate. De ce la proximus scrutin parlamentar alegătorii să nu condiționeze dreptul deputaților de a accede în forul legislativ în funcție de atitudinea lor față de destinul limbii de stat?

5. Un test *sui generis* (fiindcă tot veni vorba!) a susținut în 2013 și echipa redacțională, care, din lipsa fondurilor salariale, a lucrat întregul an, realizând programul editorial, fără remunerare. A fost un gest sincer, alimentat de speranța și încrederea că efortul nu va fi zadarnic și că în cele din urmă vom fi răsplătiți, moral înainte de toate. Urmând îndemnul ilustrului lingvist Eugeniu Coșeriu, colegii mei – Nicolae Mătcaș, Ana Bantș, Oxana Bejan, Viorica-Ela Caraman, Tatiana Curmei, Veronica Rotaru, Elena Călin, Constantin Șchiopu – nu au admis ca revista „Limba Română” să-și înceteze activitatea, așa cum se întâmplă cu atâtea publicații

ce își găsesc obștescul sfârșit în nemiloasa și prea lungă epocă a tranziției, în care principiile democratice sucombă sub povara draconicelor legi ale economiei de piață. Am rezistat, deoarece am avut, ca întotdeauna, susținerea membrilor colegiului de redacție, a cititorilor noștri, mulți la număr grație și variantei electronice a publicației, pe care i-am simțit tot mai aproape (numărul vizitatorilor unici ai site-ului www.limbaromana.md în 2013 a întrunit cifra de 269.518, cu 110.896 mai mult decât în 2012). Am salvat revista cu sprijinul prietenilor și autorilor noștri Cristinel Munteanu (Brăila), Theodor Codreanu (Huși), Sanda Golopenția (SUA), Eugen Munteanu și Ioan Milică (Iași), Mircea A. Diaconu, Doina Cernica (Suceava), Ilie Șandru (Toplița, Târgu Mureș), Mina Maria Rusu, Gheorghe Chivu, Doru Dinu Glavan, Dorin Cimpoeșu (București), Diana Vrabie (Bălți), Antonina Sârbu, Violeta Crudu, Andrei Crijanovschi, Ion Ciocanu, Anatol Petrencu, Anatol Eremia, Iurie Colesnic (Chișinău), Dumitru Nuțu, Magda Stavinschi, Nicolae Dinguleanu, Sorin Mureșan, Axia Marinescu, Mihaela Ciriban, Dana Popescu, Corina Rujan și atâția alții, care au scris articole și mesaje de încurajare, răspunzând cu promptitudine și condescendență la articolul cunoscutului și apreciatului om de știință și de cultură Solomon Marcus *Limba romana. Un semnal de alarmă*, publicat inițial în rețeaua de socializare Contributors, apoi în revistele „22”, București, și „Jurnal de Chișinău”. Ilustrul savant a reușit să atragă atenția opiniei publice, dar și a unor decidenți financiari, asupra necesității de a readuce la normalitate o publicație cu impact în procesul de renaștere națională a românilor basarabeni. Grație Domniei sale ne aflăm din nou la datorie, pentru care fapt îi rămânem profund recunoscători.

Pe 1 martie celebrul nostru contemporan Solomon Marcus pășește în al nouăzecilea an, prilej potrivit pentru a-i dori din toată inima sănătate, inspirație și spor neînterupt în creație. La mulți ani, dragă domnule academician, din partea echipei și a cititorilor revistei „Limba Română”, care reintră în circuitul cultural datorită generozității și perseverenței Dumneavoastră. Ne face deosebita plăcere, la acest moment aniversar, să publicăm tableta domnului Alex. Ștefănescu, trimisă pe adresa redacției în toi de făurar, pentru a fi găzduită în acest întâi din 2014 număr de revistă, ca un simbolic MĂRTIȘOR din partea tuturor celor care va apreciază și nutresc cele mai sincere sentimente de profund respect pentru întreaga Dumneavoastră viață și operă!

La nouăzeci de ani începe viața...

Înainte de război a avut mare succes cartea unui psiholog american **La patruzeci de ani începe viața**. Când am descoperit-o într-o bibliotecă, titlul ei mi s-a părut de un optimism demagogic. Iată însă că acum, după ce am avut prilejul să-l cunosc pe Solomon Marcus, aș putea să scriu eu însumi o carte cu titlul **La nouăzeci de ani începe viața**.

Ce bătrânicioasă este mintea acelor tineri care protestează împotriva faptului că li se cere să învețe prea mult și întreabă prozaic: „La ce o să-mi folosească chestia asta în viață?”. Solomon Marcus, aflat în proximitatea vârstei de nouăzeci de ani, învață de o sută de ori mai mult decât ei și nu se întreabă la ce o să-i folosească.

Setea de a cunoaște face parte din felul de a fi al ființei omenești, reprezintă o revanșă sublim-eroică, luată de ea împotriva necunoscutului fără margini, care ne înconjoară. De câte ori stau de vorbă cu Solomon Marcus mă uimește – și mă entuziasmează – curiozitatea sa intelectuală insașiabilă. Matematician strălucit, recunoscut de lumea științifică internațională, acest mare om se interesează deopotrivă de literatură, muzică, filozofie, istorie, sociologie, psihologie, arhitectură, informatică, de tot ceea ce înseamnă cultură în sensul larg al cuvântului. A și scris, de altfel, numeroase studii interdisciplinare, în care, printre altele, a demonstrat compatibilitatea dintre poezie și matematică.

L-am invitat cândva la emisiunea TV „Un metru cub de cultură”. Ca să trezesc interesul publicului (cine, în afară de matematicieni, se mai pasionează azi de matematică?), l-am întrebat pe invitatul meu dacă se poate folosi teoria probabilității pentru a câștiga la loto. Solomon Marcus mi-a explicat cum anume „funcționează” norocul, demontând tot felul de superstiții, și, în plus, cu autoritatea lui de specialist, a confirmat ideea mea că o combinație de numere de genul „1, 2, 3, 4, 5, 6” oferă exact aceleași șanse de câștig ca oricare altă combinație, fie și „dezordonată” (cunoștii mei nici acum nu înțeleg această idee, dar, după confirmarea ei de către Solomon Marcus, nu mai au curaj să mă contrazică).

De fapt, Solomon Marcus nu poate să garanteze cuiva că va câștiga la loto, dar poate să explice cum anume se poate câștiga la loteria vieții. Metoda este una singură: să învățăm.

În numeroasele sale cărți pledează, direct sau indirect, prin propriul său exemplu, pentru angajarea, pe parcursul întregii vieți, în aventura cunoașterii. Autorul este el însuși un model de spirit renescentist. Cine îi citește cărțile atent și reflectează asupra fiecărei idei din cuprinsul lor, poate considera că a absolvit o facultate.

Alex. ȘTEFĂNESCU

Republica Moldova
Curtea Constituțională

Hotărâre privind interpretarea articolului 13 alin. (1) din Constituție în corelație cu Preambulul Constituției și Declarația de Independență a Republicii Moldova

(Sesizările nr. 8b/2013 și 41b/2013)

În numele Republicii Moldova, Curtea Constituțională, statuând în componența:

DI Alexandru TĂNASE, *președinte*,

DI Aurel BĂIEȘU,

DI Igor DOLEA,

DI Tudor PANȚÎRU,

DI Victor POPA,

DI Petru RAILEAN, *judcători*,

cu participarea dnei Elena Lupan, *grefier*,

Având în vedere sesizările depuse la 26 martie și 17 septembrie 2013, înregistrate la aceleași date,

Examinând sesizările menționate în ședință plenară publică,

Având în vedere actele și lucrările dosarului,

Pronunță următoarea hotărâre:

PROCEDURA

1. La originea cauzei se află sesizarea depusă la Curtea Constituțională la 26 martie 2013, în temeiul articolelor 25 alin.(1) lit. g) din Legea cu privire la Curtea Constituțională și 38 alin.(1) lit. g) din Codul Jurisdicției Constituționale, de deputatul în Parlament, dna Ana Guțu, privind interpretarea articolului 13 din Constituție, potrivit căruia:

„(1) Limba de stat a Republicii Moldova este **limba moldovenească, funcționând pe baza grafiei latine**. [...]”

2. Autorul sesizării a solicitat Curții Constituționale ca prin interpretarea articolului 13 din Constituție să se explice:

– dacă sintagma „*limba moldovenească, funcționând pe baza grafiei latine*” poate fi echivalată semantic cu sintagma „*limba română*”.

3. Prin decizia Curții Constituționale din 12 aprilie 2013 sesizarea a fost declarată admisibilă, fără a prejudeca fondul cauzei.

4. La 17 septembrie 2013 deputații Mihai Ghimpu, Valeriu Munteanu, Corina Fusu, Boris Vieru și Gheorghe Brega au depus o sesizare privind interpretarea dispozițiilor art. 1 alin. (1) în corelație cu art. 13 alin. (1) și preambulul Constituției Republicii Moldova, prin care au solicitat:

– recunoașterea Declarației de Independență a Republicii Moldova ca fiind valoric superioară Constituției Republicii Moldova;

– înlăturarea contradicției dintre prevederile Declarației de Independență a Republicii Moldova și art. 13 alin. (1) din Constituția Republicii Moldova, corelând denumirea limbii oficiale a Republicii Moldova conform actului juridic considerat de Curtea Constituțională a Republicii Moldova ca fiind ierarhic superior.

5. La 15 octombrie 2013, dna Ana Guțu a depus o completare la sesizare, solicitând Curții Constituționale să confere Declarației de Independență a Republicii Moldova, adoptată la 27 august 1991, statut de normă constituțională, confirmând astfel că limba oficială a Republicii Moldova este limba română, și nu „limba moldovenească în baza grafiei latine” precum este formulat în articolul 13 din Constituția Republicii Moldova.

6. Având în vedere identitatea de obiect formată ca rezultat al acestei completări, în temeiul articolului 43 din Codul jurisdicției constituționale, la 23 octombrie 2013 Curtea a decis conexarea celor două sesizări într-un singur dosar.

7. În procesul examinării sesizării, Curtea Constituțională a solicitat opiniile Parlamentului, Președintelui, Guvernului și Academiei de Științe a Moldovei. Parlamentul și Guvernul nu și-au exercitat acest drept.

8. În ședința plenară publică a Curții sesizarea a fost susținută de dna Ana Guțu și dl Valeriu Munteanu, autori ai sesizărilor. Autoritățile nu și-au delegat reprezentanții.

CONTEXT**A. Contextul istoric**

9. Întemeierea Moldovei medievale ca stat independent este consemnată la jumătatea secolului al XIV-lea (conform diferitor surse: 1359 sau 1365). Acesta era situat pe un teritoriu între Munții Carpații Orientali, râul Nistru și Marea Neagră; astăzi, acest teritoriu este împărțit între Republica Moldova, România și Ucraina. Populația acestuia vorbea aceeași limbă și era de aceeași origine cu popoarele Valahiei și Transilvaniei.

10. Din secolul al cincisprezecelea, Moldova s-a aflat sub suzeranitatea Imperiului Otoman.

11. Ca urmare a războiului ruso-turc din 1806, în 1812 partea de est a Principatului Moldovei, cu hotarul în partea de est la râul Nistru și în partea de vest la râul Prut, a fost anexată la Imperiul Rus. Denumirea acestuia a fost schimbată în Basarabia.

12. În anul 1859, partea de vest a Principatului Moldovei s-a unit cu Valahia și a format un stat nou. Din anul 1861, noul stat era cunoscut sub numele de România. În anul 1877, România și-a câștigat independența față de Imperiul Otoman.

13. La 2 decembrie 1917, Republica Democratică Moldovenească (Basarabia) și-a proclamat independența față de Imperiul Rusiei, iar la 24 ianuarie 1918 și-a reconfirmat independența față de succesoarea acestuia – Rusia Federală. La scurt timp, pe 27 martie 1918, Republica Democratică Moldovenească (Basarabia) s-a unit cu România.

14. În regiunea din stânga Nistrului autoritățile sovietice au înființat în 1924 R.A.S.S. Moldovenească, ca o republică autonomă subordonată R.S.S. Ucraineană. Aici își are originea teoria unei limbi moldovenești diferită de română, prin această teorie URSS încercând să-și justifice pretențiile asupra Basarabiei. În acest teritoriu URSS a aplicat o politică culturală de „confecționare” a unei limbi false, scrisă în alfabet chirilic și astfel purificată de elementele latine ale limbii române vorbite dincolo de Prut. Acestei limbi i s-a spus moldovenească.

15. În perioada 1932-1938, sovieticii au renunțat la teoria moldovenistă, revenind la folosirea alfabetului latin și a limbii române literare. În

1938, alfabetul chirilic a fost reintrodus, adepții alfabetului latin condamnați, iar teoria unei limbi moldovenești, ca limbă diferită de limba română, a revenit în forță.

16. La 28 iunie 1940, ca urmare a Pactului Molotov-Ribbentrop încheiat cu Germania nazistă, Uniunea Sovietică a reanexat teritoriul Basarabiei.

17. La 2 august 1940, aproximativ 70% din teritoriul și 80% din populația Basarabiei, prin hotărârea organelor centrale ale URSS, a devenit Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (R.S.S.M.). Celălalt teritoriu al Basarabiei a fost incorporat în Republica Sovietică Socialistă Ucraineană.

18. După cel de-al Doilea Război Mondial, autoritățile sovietice au introdus alfabetul chirilic și noțiunea de limba moldovenească și în Basarabia. În 1957 a fost introdus alfabetul chirilic și pentru limba găgăuză, limbă turcică scrisă în alfabet latin și vorbită de populația minoritară turcofonă din sudul Basarabiei.

19. În 1989, limba moldovenească a fost decretată limba de stat a R.S.S.M., iar folosirea grafiei latine a fost reinstuită. Alfabetul aprobat este derivat din cele 26 de caractere ale alfabetului latin, la care se adaugă o serie de 5 caractere suplimentare formate prin aplicarea de semne diacritice, folosirea literelor „K, Q, W, Y” fiind limitată la numele proprii și neologismele cu caracter internațional, fiind **identic alfabetului limbii române**. Legea din 1989 cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul R.S.S. Moldovenești, care este în vigoare conform Constituției Republicii Moldova, menționează „**identitatea lingvistică moldo-română realmente existentă**”.

20. În anii 1989-1991 s-a efectuat trecerea „limbii moldovenești” la literele latine, prin folosirea transcrierii din scrierea chirilică. De asemenea, în 1996, limbii găgăuze i s-a redat scrierea în alfabet latin, după modelul turcesc.

21. În Declarația de Independență din 27 august 1991, Parlamentul Republicii Moldova a proclamat independența țării față de URSS în hotarele fostei Republici Sovietice Socialiste Moldovenești. Totodată, în Declarația de Independență a Republicii Moldova, limba poartă de-

numirea de „română”. La 2 martie 1992, Republica Moldova a aderat la Organizația Națiunilor Unite și a fost recunoscută de către comunitatea internațională.

B. Limba de stat după proclamarea independenței

22. Constituția adoptată în 1994 a decretat ca limbă de stat „*limba moldovenească, funcționând pe baza grafiei latine*”.

23. Prin dispozițiile sale finale și tranzitorii, Articolul VII din Titlul VII, Constituția a păstrat în vigoare Legea din 1 septembrie 1989 cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova, în măsura în care nu contravenea Constituției. În același timp, s-a dispus că această lege nu putea fi modificată în decursul a șapte ani de la data intrării în vigoare a Constituției decât cu votul a cel puțin două treimi din deputați, adică cu majoritatea necesară pentru modificarea Constituției.

24. Programul școlar aprobat de Ministerul Educației prevede disciplina „limba română”, iar în primii ani după independență a fost studiată chiar cu manuale din România.

25. La solicitarea Parlamentului Republicii Moldova din 28 iulie 1994 de a se pronunța asupra istoriei și folosirii glotonimului „limba moldovenească”, Academia de Științe a Moldovei a prezentat opinia, aprobată în unanimitate de Prezidiul său la 9 septembrie 1994, în care se menționează:

„Convingerea noastră este aceea că Articolul 13 din Constituție trebuie să fie revăzut în conformitate cu adevărul științific, urmând a fi formulat în felul următor: «Limba de stat (oficială) a Republicii Moldova este limba română»”.

26. Potrivit Declarației Adunării Generale anuale a Academiei de Științe a Moldovei din 29 februarie 1996, limba de stat a Republicii Moldova este limba română:

„Adunarea Generală anuală a Academiei de Științe a Republicii Moldova confirmă opinia științifică argumentată a specialiștilor filologi din republică și de peste hotarele ei, aprobată prin Hotărârea Prezidiului AȘM din 9.IX.1994, potrivit căreia denumirea corectă a limbii de stat (oficiale) a Republicii Moldova este limba română”.

27. La editarea „*Dicționarului ortografic al limbii române (ortoepic, morfologic, cu norme de punctuație)*”, elaborat de Academia de Științe a Moldovei și recomandat spre editare în urma ședinței din 15 noiembrie 2000, au fost aplicate normele ortografiei limbii române aprobate de Academia Română.

28. În anul 2010, Academia de Științe a Moldovei a elaborat un proiect de lege în vederea transpunerii normelor ortografice ale limbii române.

29. În cele cinci raioane și două municipii ale autoproclamatei republici separatiste nistrene „limba moldovenească” continuă să fie scrisă cu literele chirilice (ca în perioada sovietică). Astfel scrisă, este oficială alături de limbile ucraineană și rusă. Universitatea de Stat din Tiraspol, care a folosit pentru o perioadă de timp alfabetul latin, a fost mutată la Chișinău. În vara lui 2004, miliția regiunii separatiste a început să închidă școlile din Transnistria în care se predă limba română cu alfabet latin, iar părinții și elevii care s-au opus au fost arestați (a se vedea cauza *Catan și alții v. Moldova și Rusia*, Hotărârea Marii Camere a Curții Europene a Drepturilor Omului din 19 octombrie 2012). Cele șase școli românești închise au fost apoi redeschise, însă acestea au statut de „școli neguvernamentale”. În celelalte școli din stânga Nistrului, elevii învață în „limba moldovenească” (cu alfabet chirilic).

30. În standardul internațional ISO 639 (set de standarde internaționale ce are ca obiectiv atribuirea unui cod scurt limbilor), limbii moldovenești i-au fost atribuite inițial codurile *mol* și *mo*, dar acestea au fost suprimate în noiembrie 2008 și înlocuite cu codurile asociate limbii române. De asemenea, nu există nici un cod Ethnologue (lucrare de referință ce reunește toate limbile vii cunoscute din lume) al limbii moldovenești, acestea fiindu-i atribuit codul asociat limbii române.

LEGISLAȚIA PERTINENTĂ

31. Prevederile Declarației de Independență, aprobată prin Legea nr. 691 din 27 august 1991 (M.O. nr.11-12/103; 118, 1994), sunt următoarele:

DECLARAȚIA DE INDEPENDENȚĂ A REPUBLICII MOLDOVA

„PARLAMENTUL REPUBLICII MOLDOVA, constituit în urma unor alegeri libere și democratice,

AVÂND ÎN VEDERE trecutul milenar al poporului nostru și statalitatea sa neîntreruptă în spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale;

CONSIDERÂND actele de dezmembrare a teritoriului național de la 1775 și 1812 ca fiind în contradicție cu dreptul istoric și de neam și cu statutul juridic al Țării Moldovei, acte infirmate de întreaga evoluție a istoriei și de voința liber exprimată a populației Basarabiei și Bucovinei;

SUBLINIIND dăinuirea în timp a moldovenilor în Transnistria – parte componentă a teritoriului istoric și etnic al poporului nostru;

LUÂND ACT de faptul că Parlamentul multor state în declarațiile lor consideră înțelegerea încheiată la 23 august 1939, între Guvernul U.R.S.S. și Guvernul Germaniei, ca nulă ab initio și cer lichidarea consecințelor politico-juridice ale acesteia, fapt relevat și de Conferința internațională „Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele sale pentru Basarabia” prin Declarația de la Chișinău, adoptată la 28 iunie 1991;

SUBLINIIND că fără consultarea populației din Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța, ocupate prin forță la 28 iunie 1940, precum și a celei din R.A.S.S. Moldovenească (Transnistria), formată la 12 octombrie 1924, Sovietul Suprem al U.R.S.S., încălcând chiar prerogativele sale constituționale, a adoptat la 2 august 1940 „Legea U.R.S.S. cu privire la formarea R.S.S. Moldovenești unionale”, iar Prezidiul său a emis la 4 noiembrie 1940 „Decretul cu privire la stabilirea graniței între R.S.S. Ucraineană și R.S.S. Moldovenească”, acte normative prin care s-a încercat, în absența oricărui temei juridic real, justificarea dezmembrării acestor teritorii și apartenența noii republici la U.R.S.S.;

REAMINTIND că în ultimii ani mișcarea democratică de eliberare națională a populației din Republica Moldova și-a reafirmat *aspirațiile de libertate, independență și unitate națională*, exprimate prin documentele finale ale Marilor Adunări Naționale de la Chișinău din 27 august 1989, 16 decembrie 1990 și 27 august 1991, prin legile și hotărârile Parlamentului Republicii Moldova privind *decretarea limbii române ca limbă de stat* și reintroducerea alfabetului latin, din 31 august 1989, drapelul de stat, din 27 aprilie 1990, stema de stat, din 3 noiembrie 1990, și schimbarea denumirii oficiale a statului, din 23 mai 1991;

PORNIND de la Declarația suveranității Republicii Moldova, adoptată de Parlament la 23 iunie 1990, și de la faptul că populația Republicii Moldova, exercitând dreptul său suveran, nu a participat la 17 martie 1991, în ciuda presiunilor exercitate de organele de stat ale U.R.S.S., la referendumul asupra menținerii U.R.S.S.;

ȚINÂND SEAMA de procesele ireversibile ce au loc în Europa și în lume de democratizare, de afirmare a libertății, independenței și unității naționale, de edificare a statelor de drept și de trecere la economia de piață;

REAFIRMÂND egalitatea în drepturi a popoarelor și dreptul acestora la autodeterminare, conform Cartei O.N.U., Actului final de la Helsinki și normelor de drept internațional;

APRECIIND, din aceste considerente, că a sosit ceasul cel mare al săvârșirii unui act de justiție, în concordanță cu istoria poporului nostru, cu normele de morală și de drept internațional,

PROCLAMĂ

solemn, în virtutea dreptului popoarelor la autodeterminare, în numele întregii populații a Republicii Moldova și în fața întregii lumi:

REPUBLICA MOLDOVA ESTE UN STAT SUVERAN, INDEPENDENT ȘI DEMOCRATIC, LIBER SĂ-ȘI HOTĂRASCĂ PREZENTUL ȘI VIITORUL, FĂRĂ NICI UN AMESTEC DIN AFARĂ, ÎN CONFORMITATE CU IDEALURILE ȘI NĂZUINȚELE SFINTE ALE POPORULUI ÎN SPAȚIUL ISTORIC ȘI ETNIC AL DEVENIRII SALE NAȚIONALE.

În calitatea sa de STAT SUVERAN ȘI INDEPENDENT, REPUBLICA MOLDOVA:

SOLICITĂ tuturor statelor și guvernelor lumii recunoașterea independenței sale, astfel cum a fost proclamată de Parlamentul liber ales al Republicii, și își exprimă dorința de a stabili relații politice, economice, culturale și în alte domenii de interes comun cu țările europene, cu toate statele lumii, fiind gata să procedeze la stabilirea de relații diplomatice cu acestea, potrivit normelor de drept internațional și practicii existente în lume în această materie;

ADRESEAZĂ Organizației Națiunilor Unite cererea de a fi admisă ca membru cu drepturi depline în organizația mondială și în agențiile sale specializate;

DECLARĂ că este gata să adere la Actul final de la Helsinki și la Carta de la Paris pentru o nouă Europă, solicitând, totodată, să fie admisă cu drepturi egale la Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa și la mecanismele sale;

CERE Guvernului Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste să înceapă negocieri cu Guvernul Republicii Moldova privind încetarea stării ilegale de ocupație a acesteia și să retragă trupele sovietice de pe teritoriul național al Republicii Moldova;

HOTĂRĂȘTE ca pe întregul său teritoriu să se aplice numai Constituția, legile și celelalte acte normative adoptate de organele legal constituite ale Republicii Moldova;

GARANTEAZĂ exercitarea drepturilor sociale, economice, culturale și a libertăților politice ale tuturor cetățenilor Republicii Moldova, inclusiv ale persoanelor aparținând grupurilor naționale, etnice, lingvistice și religioase, în conformitate cu prevederile Actului final de la Helsinki și ale documentelor adoptate ulterior, ale Cartei de la Paris pentru o nouă Europă.

Așa să ne ajute Dumnezeu!

Adoptată la Chișinău, de Parlamentul Republicii Moldova, la 27 august 1991”

32. Prevederile relevante ale Constituției (M.O. nr. 1/1, 1994) sunt următoarele:

Preambul

„[...] **PORNIND** de la *aspirațiile* seculare ale poporului de a trăi într-o țară suverană, *exprimate prin proclamarea independenței* Republicii Moldova, [...]”

Articolul 13

Limba de stat, funcționarea celorlalte limbi

„(1) Limba de stat a Republicii Moldova este **limba moldovenească**, funcționând pe baza grafiei latine.

[...]

(4) Modul de funcționare a limbilor pe teritoriul Republicii Moldova se stabilește prin lege organică.”

ÎN DREPT

33. Din conținutul sesizării, Curtea observă că aceasta vizează, în esență, relația Declarația de Independență – Preambul – Constituție. În acest context, se pune problema soluționării concurenței între două acte fundamentale care vizează denumirea limbii de stat a Republicii Moldova.

34. Astfel, sesizarea se referă la un ansamblu de elemente și principii cu valoare constituțională interconectate, precum respectarea principiilor proclamate în Declarația de Independență și consacrate prin Constituție, identitatea națională și lingvistică.

A. ADMISIBILITATEA

35. În conformitate cu deciziile sale din 12 aprilie și 23 octombrie 2013 (a se vedea §§ 3 și 6 *supra*), Curtea a reținut că, în temeiul art. 135 alin. (1) lit. b) din Constituție, art. 4 alin. (1) lit. b) din Legea cu privire la Curtea Constituțională și art. 4 alin. (1) lit. b) din Codul jurisdicției constituționale, sesizarea privind interpretarea Constituției ține de competența Curții Constituționale.

36. Art. 25 alin. (1) lit. g) din Legea cu privire la Curtea Constituțională și art. 38 alin. (1) lit. g) din Codul Jurisdicției Constituționale abilitază deputatul în Parlament cu dreptul de a sesiza Curtea Constituțională.

37. Curtea observă că aspectele abordate de către autorii sesizării nu au constituit anterior obiect de interpretare în fața instanței de contencios constituțional.

38. Curtea apreciază că sesizarea nu poate fi respinsă ca inadmisibilă și nu există un alt temei de sistare a procesului în conformitate cu prevederile articolului 60 din Codul jurisdicției constituționale. Curtea reține că a fost sesizată legal și este competentă să hotărască asupra interpretării articolului 13 alin. (1) din Constituție în coroborare cu Preambulul Constituției și Declarația de Independență a Republicii Moldova. Prin urmare, Curtea va examina în continuare fondul sesizării.

39. În conformitate cu articolul 6 alin.(2) din Codul jurisdicției constituționale, Curtea Constituțională își stabilește singură limitele de competență.

40. Problema supusă Curții spre soluționare impune analiza a două chestiuni, care sunt interdependente. Având în vedere faptul că verificarea corelației dintre Declarația de Independență a Republicii Moldova și Constituția Republicii Moldova influențează raționamentul privind denumirea limbii de stat, Curtea va examina separat aceste chestiuni, unele aspecte urmând a fi abordate în comun. Astfel, Curtea va examina: a) corelația dintre Declarația de Independență a Republicii Moldova și Constituție; b) concurența dintre două acte fundamentale care vizează limba de stat.

41. Pentru a elucida aspectele abordate în sesizare, Curtea va opera, în special, cu prevederile Preambulului și cele ale articolului 13 alin. (1) din Constituție, precum și cu jurisprudența sa anterioară, utilizând toate metodele de interpretare juridică.

B. FONDUL CAUZEI

42. Curtea reține că prerogativa cu care a fost investită prin articolul 135 alin. (1) lit. b) din Constituție presupune stabilirea sensului au-

tentic și deplin al normelor constituționale, care poate fi realizată prin metodele de interpretare a textului (interpretare gramaticală), în baza contextului (interpretare sistematică), după scop (interpretare teleologică) și în baza materialelor legislative și a istoricului apariției legii (interpretare istorică). Pentru a determina sensul autentic, aceste metode nu se exclud, ci se completează reciproc.

I. Corelația dintre Declarația de Independență și Constituția Republicii Moldova

1. Argumentele autorilor sesizării

43. Autorii sesizării invocă prevederile Declarației de Independență a Republicii Moldova, în care este utilizată sintagma „limba română” pentru desemnarea limbii de stat a Republicii Moldova.

2. Argumentele autorităților și Academiei de Științe a Moldovei

44. În opinia scrisă prezentată, Președintele Republicii Moldova nu a comentat corelația dintre Declarația de Independență și Constituție. În același timp, Președintele Republicii Moldova a lăsat la discreția Curții Constituționale necesitatea interpretării articolului 13 din Constituție.

45. Academia de Științe a Moldovei consideră că în Declarația de Independență a Republicii Moldova organul legislativ suprem a recunoscut că denumirea oficială a limbii vorbite pe teritoriul Republicii Moldova este limba română.

46. Parlamentul și Guvernul nu și-au prezentat opiniile scrise.

3. Aprecierea Curții

3.1. Principii fundamentale

3.1.1. Valoarea juridică a Declarației de Independență

47. Curtea reține că, în baza Declarației de Independență, Republica Moldova s-a constituit ca stat suveran și independent. Declarația de Independență constituie temelia politico-juridică a Republicii Moldova ca stat suveran, independent și democratic. Este actul de naștere

al Republicii Moldova. Anume în baza Declarației de Independență, Republica Moldova a obținut recunoașterea din partea altor state ale lumii, a fost acceptată la 31 ianuarie 1992 în cadrul Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, iar la 2 martie 1992 – în cadrul Organizației Națiunilor Unite.

48. În condițiile în care Republica Moldova, ca stat independent și suveran, nu avea încă o Constituție, Declarația de Independență era singurul document care definea ordinea constituțională a Republicii Moldova, în baza căreia a fost constituit sistemul politic, economic și judiciar al Republicii Moldova. Astfel, până la adoptarea Constituției, Declarația de Independență a servit drept bază constituțională de dezvoltare a statului și societății Republicii Moldova.

49. Prin urmare, Declarația de Independență este un document politico-juridic ce a consacrat crearea noului stat independent Republica Moldova, reprezentând „certificatul de naștere” al noului stat, și stabilește temeliile, principiile și valorile fundamentale ale organizării statale a Republicii Moldova.

50. În afară de a fi „certificatul de naștere” al noului stat independent, Declarația de Independență rămâne a fi cea mai succintă afirmație a idealurilor constituționale ale Republicii Moldova. În contextul istoric al țării, **acest document juridic a proclamat valorile constituționale ale noului stat independent, din care derivă legitimitatea puterii celor care guvernează Republica Moldova.**

3.1.2. Rolul funcțional al Preambulului Constituției: valoarea juridică interpretativă și substanțială

51. Curtea reamintește că în Hotărârea nr. 4 din 22 aprilie 2013 a statuat următoarele:

„59. Preambulul, aflat la originea textului constituțional, este acea parte a Constituției ce reflectă exact spiritul Legii Supreme. Astfel, Preambulul expune anumite **clauze constituționale cu caracter imperativ**, ce pot servi drept **surse independente** pentru normele care nu sunt neapărat reflectate expres în textul Constituției.”

52. Curtea reiterează că Preambulul Constituției vizează Constituția în integralitatea sa, **are un rol-cheie în înțelegerea și aplicarea textului**

Constituției și poate fi invocat ca izvor de drept (a se vedea Hotărârea nr.4 din 22 aprilie 2013, §§ 56, 58).

53. În aceeași Hotărâre, Curtea a statuat, cu valoare de principiu, următoarele:

„Orice interpretare a Constituției urmează să fie operată pornind de la obiectivele originare ale Constituției, care sunt prevăzute în Preambul și din care derivă textul Constituției în sine. ... [A]**tunci când există mai multe interpretări, opțiunea conformă Preambulului prevalează.**” (§ 59)

3.2. *Practica altor state*

54. De regulă, constituțiile se deschid cu un preambul, iar în funcție de criteriul conținutului lor, acestea sunt foarte diferite.

55. Un număr tot mai mare de state au recunoscut expres valoarea juridică a preambulului, acesta nemaifiind tratat ca o simplă prefață, ci ca un dispozitiv special al Constituției (Germania, Franța, Irlanda, Estonia, Letonia, Macedonia, Bosnia și Herțegovina, Ucraina, Turcia, India etc.).

56. Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept a Consiliului Europei (Comisia de la Veneția), în ceea ce privește importanța preambulului Constituției, a concluzionat explicit că:

„[P]reambulurile au în primul rând un scop politic și reprezintă declarații politice menite să sublinieze importanța legii fundamentale, principiile sale, valorile și garanțiile, pentru statul respectiv și poporul său. Pe cale de consecință, ele ar trebui să aibă și o **valoare unificatoare** semnificativă” (Opinia cu privire la noua Constituție a Ungariei, CDL-AD(2011)016, § 31).

57. În același sens, Curtea Europeană a Drepturilor Omului consideră că principiile menționate în preambulul Convenției se referă la Convenție în ansamblu (a se vedea, *inter alia*, Hotărârile CEDO *Engel și alții v. Olanda* din 8 iunie 1976, *Klass și alții v. Germania* din 6 septembrie 1978, *Malone v. Regatul Unit* din 2 august 1984 etc.).

58. Valoarea interpretativă a preambulului este adânc înrădăcinată în statele cu sistem de drept comun (*common law*), preambulul Constituției întruchipând un cadru orientativ pentru interpretarea constituțională.

59. Atunci când există mai multe interpretări, **instanțele preferă opțiunea în consonanță cu preambulul**. De exemplu, secțiunea 39 a Constituției Africii de Sud dispune că, la interpretarea Bill of Rights, instanțele de judecată „trebuie să promoveze valorile pe care se fundamentează o societate deschisă și democratică, bazată pe demnitatea umană, egalitate și libertate”, cuvinte care apar în preambulul Constituției. Articolul 39 din Constituție nu face referință expresă la preambulul Constituției. Totuși, Curtea Constituțională a Africii de Sud a confirmat statutul de ghid al preambulului Constituției pentru interpretarea Bill of Rights. În mod similar, în Irlanda, curțile au invocat preambulul la interpretarea Constituției irlandeze, acesta fiind un instrument folosit pentru înțelegerea spiritului acesteia.

60. Utilizarea preambulului ca instrument de interpretare a constituțiilor este comună și statelor sistemului de drept continental. În Estonia, Preambulul, prin care poporul estonian se angajează să „garanteze păstrarea națiunii estoniene și a culturii sale de-a lungul veacurilor”, a fost folosit de către Curtea Supremă de Justiție (autoritate de jurisdicție constituțională) pentru a confirma constituționalitatea unui act care impunea cunoașterea adecvată a limbii estoniene ca o condiție de eligibilitate în cadrul unui consiliu al administrației locale. Curtea a statuat, în privința cunoașterii limbii estoniene – limba oficială a statului, că aceasta este o cerință legitimă în lumina *Preambulului* Constituției (EST-1998-3-007, 1998, CODICES).

61. În Macedonia, Curtea Supremă de Justiție a admis restricțiile privind libertatea de asociere politică, pentru că unele activități au fost percepute ca fiind contrare *Preambulului* Constituției. Aceasta a considerat că o organizație politică care neagă deschis dreptul macedonenilor la autodeterminare este interzisă legal (MKD-2001-1-004, 2001, CODICES, Hotărâre anterioară modificării *Preambulului* în 2001). În Ucraina, Curtea Supremă de Justiție a invocat *Preambulul* pentru a declara constituționalitatea impunerii utilizării limbii ucrainene de către agențiile guvernamentale centrale și locale (UKR-2000-1-002, 2000, CODICES).

62. Un exemplu privind rolul preambulului pentru interpretare vine din Germania. La 30 iunie 2009, Curtea Constituțională germană a decis că, în principiu, nu există incompatibilitate între *Grundgesetz*-ul

(Legea Fundamentală) german și Tratatul de la Lisabona și a pus, astfel, bazele pentru finalizarea procesului de ratificare (BVerfG, 2 BvE 2/08, 30 iunie 2009). Tratatul acordă Uniunii Europene (UE) competențe în materie de politică externă și de securitate. Problema ridicată era dacă tratatul încalcă ordinea constituțională germană într-un mod care ar necesita un amendament constituțional. Curtea a considerat că tratatul nu încalcă suveranitatea germană, deși ratificarea sa necesită anumite procese legislative.

63. Curtea Constituțională germană a invocat articolul 23 alin. (1) din Legea Fundamentală, precum și **Preambulul, care prevede intenția de „a servi păcii în lume ca parte egală într-o Europă unită”**. În lumina acestor prevederi, **Curtea a dedus voința poporului german de a fi parte din UE**. Curtea a menționat că Preambulul accentuează „nu doar baza morală a autodeterminării responsabile, ci și dorința de a servi păcii în lume ca partener egal al unei Europe unite”. **Curtea a observat că Germania rupe cu „machiavelismul politic și cu conceptul rigid de suveranitate” și încearcă să realizeze „o Europă unită, ceea ce decurge din articolul 23.1 din Legea fundamentală și din Preambulul”**. Prin urmare, Curtea Constituțională a statuat că realizarea „integrării europene și a ordinii pașnice internaționale” este **voința poporului german exprimată în Preambulul Constituției**.

64. Preambulurile pot fi, de asemenea, **clauze constituționale de trimitere** (conective), obligatorii din punct de vedere juridic, și care pot servi ca surse independente de drepturi și obligații.

65. Un exemplu în acest sens îl reprezintă Franța. Consiliul de Stat francez s-a pronunțat în 1947 pentru prima dată în mod expres în privința valorii juridice a preambulului. Astfel, cu ocazia unei cauze referitoare la dreptul la grevă, Consiliul de Stat a recunoscut pe deplin valoarea juridică a Preambulului Constituției din 1946 (CE., 18.04.1947, *Jarri-gion*). Printr-o hotărâre novatoare, Consiliul de Stat și-a întemeiat concluziile pe „drepturile și libertățile garantate de **Preambulul Constituției**”.

66. În 1960, confruntând un act administrativ cu o normă din Preambulul noii Constituții din 1958, Consiliul de Stat francez și-a confirmat linia *jurisprudențială*, stabilită în 1947, sub imperiul Constituției din 1946. Astfel, confruntând diverse articole din Codul Penal cu articolul

8 al Declarației din 1789, la care face trimitere Preambulul Constituției din 1958, Consiliul de Stat francez a emis una din hotărârile sale majore prin care a statuat valoarea juridică normativă a preambulului Constituției din 1958, chiar dacă textul constituțional nu face referință expresă la preambul, punând astfel capăt controverselor existente la acest subiect (CE, sect., 12/02/1960, *Soc. Eky*).

67. Această soluție a fost susținută ulterior și de către Consiliul Constituțional, care a adoptat aceeași poziție în 1971 cu ocazia unei decizii fundamentale privind libertatea de asociere (44-71 DC).

68. Preambulul Constituției Republicii a V-a (1958) afirmă că poporul francez „*și proclamă atașamentul față de drepturile omului și principiile suveranității naționale definite de Declarația din 1789, confirmate și completate de Preambulul Constituției din 1946*”. Părinții fondatori ai Republicii a V-a nu au inclus textul Declarației din 1789 în Constituție. Preambulul Constituției din 1958 nu s-a bucurat inițial de forță juridică obligatorie, nefiind nici măcar considerat drept parte integrantă a Constituției.

69. Abia la 16 iulie 1971, Consiliul Constituțional a recunoscut caracterul obligatoriu al preambulului ca o sursă juridică independentă a drepturilor omului. **Pentru prima dată, Consiliul a declarat neconstituțional un act adoptat de către Parlamentul francez, considerând că acesta încălca libertatea de asociere, unul dintre „principiile fundamentale recunoscute de legile Republicii”** (decizia din 16 iulie 1971, zisă „*Libertatea de asociere*”, 44-71 DC). **Aceste principii fundamentale nu au fost menționate în Constituția din 1958, ci în Preambulul Constituției din 1946.**

70. În deciziile ulterioare, Consiliul Constituțional francez a considerat că *Preambulul Constituției din 1946* se bucură de **forță juridică** și constituie o **sursă independentă de drepturi**, deși, în momentul în care a fost elaborat, preambulul Constituției din 1946 era perceput ca neavând forță juridică. Astfel, Consiliul Constituțional francez a acordat efectiv Preambulului Constituției din 1946 un statut mai mare decât a beneficiat acesta anterior.

71. Astfel, prin Decizia din 1971, Consiliul Constituțional francez a aplicat o metodă de interpretare juridică în conformitate cu care Pre-

ambulului din 1946, Declarației din 1789 și principiilor fundamentale ale Republicii le-au fost acordate statutul juridic constituțional *ex post facto*.

72. Constatând că Preambulul Constituției celei de-a V-a Republici (1958) face trimitere atât la Declarația franceză a drepturilor omului și cetățeanului din 26 august 1789, cât și la Preambulul celei de-a IV-a Republici (1946), Consiliul Constituțional francez a statuat, *pe cale jurisprudențială*, că, deși în cuprinsul Constituției nu au fost încorporate, în mod expres, norme referitoare la drepturile omului, *simpla referire la acestea în cuprinsul preambulului* face ca problematica drepturilor omului să fie considerată ca *parte a normei constituționale*, formând astfel un „*bloc de constituționalitate*”.

73. O jurisprudență constantă a Consiliului Constituțional francez a consacrat valoarea de normă constituțională a **Declarației drepturilor omului și cetățeanului din 1789, aceasta din urmă servind drept normă de referință pentru controlul de constituționalitate în materia drepturilor omului** (Consiliul Constituțional, 73-51 DC, 27 decembrie 1973; 74-54 DC, 15 ianuarie 1975; 99-416 DC, 23 iulie 1999; 89-254 DC, 4 iulie 1989; 89-265 DC, 9 ianuarie 1990).

74. Prin reforma constituțională din 2005, în urma unui referendum, în Preambulul Constituției Franței din 1958 a fost inclusă și Carta mediului înconjurător. **Aceasta este singura referință din Preambulul Constituției din 1958 inserată prin referendum constituțional. În rest, toate celelalte texte au fost incluse în blocul de constituționalitate exclusiv pe cale jurisprudențială, prin deciziile Consiliului Constituțional.**

75. Astfel, de principiu, din „blocul de constituționalitate” fac parte Constituția Franței, precum și documentele citate mai sus, și principiile constituționale, **indiferent dacă acestea fac parte sau nu din Constituție, însă la care se face referire în Preambulul Constituției** („principiile politice, economice și sociale necesare pentru timpurile noastre, principiile fundamentale recunoscute de legile Republicii, principiile și obiectivele cu valoare constituțională”).

76. În aceeași ordine de idei, în Germania, jurisdicția constituțională are în vedere nu doar textul Legii fundamentale, ci și **principiile con-**

stituționale, indiferent dacă acestea fac parte sau nu din Legea fundamentală. În acest sens, *inter alia*, Curtea Constituțională Federală a menționat:

„Legea fundamentală a poporului german, în contextul dezvoltării internaționale care s-a produs, în special din momentul instituirii Organizației Națiunilor Unite, se bazează pe **fundamente universale care nu pot fi modificate printr-o lege pozitivă**” (Hotărârea 2 BvE 2/08 din 30 iunie 2009, § 218).

77. Urmând aceeași logică, Curtea Constituțională din Ungaria a dezvoltat teoria „*Constituției invizibile*”, prin care a decis că poate interpreta și aplica nu doar prevederile Constituției, ci și **orice alte principii de drept care au o valoare constituțională**, inclusiv valorile deduse prin referire la „constituțiile moderne” (cauzele 8/1990, 15/1991, 57/1991, 19/1992, 22/1992, 58/2001 etc.). „Constituția invizibilă” cuprinde toate principiile fundamentale care sunt necesare pentru a înțelege constituția scrisă și formează un corp coerent de drept constituțional.

3.3. Aplicarea principiilor enunțate în prezenta cauză

78. Constituția, ca lege fundamentală care stabilește principiile pe baza cărora se organizează statul și societatea, este un document cu semnificație specifică nu doar în plan juridic, ci și în context politico-istoric.

79. Preambulul Constituției nu reprezintă simple enunțuri legale. Motivele pentru scrierea preambulului, procesul de construcție și funcțiile lui sociologice sunt diferite. **Scopul preambulului nu este doar de a garanta drepturi sau furniza argumente juridice, ci și de a stabili valorile fundamentale ale societății** (*credința constituțională*).

80. Constituția din 1994 enumeră valorile constituționale în Preambulul său: *aspirațiile* seculare ale poporului de a trăi într-o țară suverană, **exprimate prin proclamarea independenței** Republicii Moldova; continuitatea statalității poporului moldovenesc în contextul istoric și etnic al devenirii lui ca națiune; satisfacerea intereselor cetățenilor de altă origine etnică, care împreună cu moldovenii constituie poporul Republicii Moldova; statul de drept, pacea civică, democrația, demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic; responsabilitatea și

obligățiile față de generațiile precedente, actuale și viitoare; devotamentul față de valorile general-umane, dorința de a trăi în pace și bună înțelegere cu toate popoarele lumii, conform principiilor și normelor unanim recunoscute ale dreptului internațional.

81. Aceasta înseamnă că instanța constituțională este obligată să țină cont de aceste valori constituționale și să le interpreteze având în vedere: a) *aspirațiile [...] exprimate prin proclamarea independenței Republicii Moldova*; b) contextul istoric și etnic al devenirii [poporului] ca națiune.

82. Prevederea „*aspirațiile [...] exprimate prin proclamarea independenței*” din Preambulul Constituției face trimitere directă la actul prin care independența a fost proclamată – Declarația de Independență a Republicii Moldova. Acesta este **actul juridic prin care independența Republicii Moldova a fost exprimată și în care sunt reflectate aspirațiile care au însoțit acest proces**. Astfel, acest text al Preambulului Constituției reprezintă o *clauză constituțională de trimitere*.

83. Analizând valoarea juridică a Declarației de Independență, Curtea va ține cont de natura și conținutul său, și nu de denumirea de „lege” (Legea nr. 691 din 27.08.1991). Declarația de Independență nu poate fi calificată ca fiind o lege organică. De altfel, o asemenea clasificare nici nu există în ordinea juridică existentă la momentul adoptării. Faptul că acest act juridic are o conotație diferită de legea organică este dat și de folosirea verbului „*decretează*”, pentru a imprima solemnitate, impropriu legilor organice, precum și de faptul că Declarația de Independență a fost rostită și încuviințată întâi de Marea Adunare Națională și apoi confirmată de Parlament (ambele reprezentând „*puterea constitutivă*”) într-o „*haină juridică*”.

84. **„Aprobarea” prin „lege” a Declarației de Independență s-a făcut anume pentru a-i atribui forța juridică a unui act oficial adoptat de o autoritate recunoscută a statului, fapt necesar pentru a obține recunoașterea internațională.**

85. Declarația de Independență, care **consacră constituirea noului stat independent Republica Moldova, stabilește temeliile, principiile și valorile fundamentale ale organizării statale a Republicii Moldova.**

86. **În nici un alt loc nu este atât de clar reflectată înțelegerea constituțională a părinților fondatori și crezul național, decât în Declarația de Independență. Anume Declarația de Independență, reflectând deciziile politice fundamentale, este conștiința națională și definește „identitatea constituțională” a Republicii Moldova.** Astfel, în enumerarea din Declarația de Independență sunt incluse elementele care au fost considerate esențiale în definirea identității constituționale a noului stat și a populației acestuia: *aspirațiile de libertate, independență și unitate națională, identitatea lingvistică, democratizarea, statul de drept, economia de piață, istoria, normele de morală și de drept internațional, orientarea geopolitică europeană, asigurarea drepturilor sociale, economice, culturale și a libertăților politice tuturor cetățenilor Republicii Moldova, inclusiv persoanelor aparținând grupurilor naționale, etnice, lingvistice și religioase.*

87. În această ordine de idei, prin referința din Preambulul Constituției, Declarația de Independență are, în mod incontestabil, **valoare de text constituțional.** Chiar dacă o asemenea referință lipsea în Preambulul Constituției, Declarația de Independență a Republicii Moldova oricum, **prin natura sa, ar avea valoare de text constituțional, deoarece reprezintă expresia majoră a voinței poporului de a construi și trăi într-un stat liber și independent, voință care predetermină necesitatea adoptării Constituției și îl leagă pe constituent de idealurile, principiile și valorile Declarației** (a se vedea, *mutatis mutandis*, statuările Curții Constituționale a Germaniei, menționate la § 102 *infra*).

88. Curtea reține că Declarația de Independență constituie fundamentul juridic și politic primar al Constituției. Astfel, nici o prevedere a Constituției, reflectată în textul Declarației de Independență, nu poate încălca limitele (prevederile) Declarației.

89. Mai mult, fiind actul fondator al statului Republica Moldova, Declarația de Independență este un document juridic care nu poate fi supus nici unui fel de modificări și/sau completări. Astfel, Declarația de Independență beneficiază de statutul de „clauză de eternitate”, deoarece definește identitatea constituțională a sistemului politic, principiile căreia nu pot fi schimbate fără a distruge această identitate.

90. Din acest considerent, Curtea reține că Declarația de Independență este **elementul originar, intangibil și imuabil** al blocului de constituționalitate.

91. Prin Preambulul Constituției, Declarația de Independență vizează Constituția în integralitatea sa, **având un rol-cheie în elaborarea, înțelegerea și aplicarea textului Constituției și vocația de a fi invocat ca izvor de drept** (a se vedea, *mutatis mutandis*, Hotărârea nr.4 din 22 aprilie 2013, §§ 56, 58, 59). Prin urmare, **orice control de constituționalitate sau orice interpretare urmează a avea în vedere nu doar textul Constituției, ci și principiile constituționale din blocul de constituționalitate.**

II. Concurența între două acte fundamentale care vizează limba de stat

1. Argumentele autorilor sesizării

92. Autorii sesizării consideră că sintagma „limba moldovenească, funcționând pe baza grafiei latine” poate fi echivalată semantic cu sintagma „limba română”, deoarece numai aceasta din urmă este în exclusivitate valabilă din punct de vedere științific.

93. Potrivit autorilor sesizării, acest fapt este demonstrat prin cercetările lingvistice contemporane și aplicat fără excepții în realitățile educaționale și științifice din Republica Moldova.

2. Argumentele autorităților și ale Academiei de Științe a Moldovei

94. În opinia scrisă a Președintelui Republicii Moldova se menționează că denumirea științifică a limbii de stat în Republica Moldova este un lucru cert, aceasta continuând să fie o problemă de ordin politic.

95. În viziunea Președintelui Republicii Moldova, națiunea română este organizată în două state românești: România și Republica Moldova. În cazul Republicii Moldova, sunt culese roadele unei ideologii perfide, diseminate pe parcursul a zeci de ani, care se bazează pe conceptul „existenței a două națiuni, a două limbi, a două istorii diferite”.

96. Președintele Republicii Moldova consideră că problema denumirii limbii oficiale a statului, determinată de problema identității lingvistice a națiunii titulare, a generat o profundă scindare a populației Republicii Moldova. Republica Moldova trebuie să-și rezolve neîntârziat problemele lingvistice, denumirea oficială a limbii de stat urmând să fie determinată doar prin prisma adevărului științific, fără imixtiunea politicului.

97. Potrivit Academiei de Științe a Moldovei, limba de stat (oficială) a Republicii Moldova este limba română, iar sintagma „limba moldovenească, funcționând pe baza grafiei latine” din articolul 13 alin. (1) din Constituție poate fi echivalată semantic cu limba română. În același timp, Academia menționează necesitatea funcționării limbii de stat a Republicii Moldova pe baza normelor ortografice ale limbii române.

3. Aprecierea Curții

3.1. Principii fundamentale

98. În interiorul ordinii constituționale a fiecărui stat, anumite norme au (implicit și explicit) valoare de principiu care ghidează, de o manieră transversală, interpretarea tuturor prevederilor constituționale, constituind „nucleul constituțional”. Această ierarhizare este, de regulă, evidentă în contextul discuțiilor asupra amendamentelor constituționale, dar are consecințe directe și asupra problemelor de aplicare și interpretare a Constituției.

3.2. Practica altor state

99. Conceptul de „structura de bază” imuabilă a Constituției apare în multe constituții. Articolul 89 alineatul (5) din Constituția franceză interzice un amendament constituțional care ar încălca forma republicană de guvernământ a Franței; articolul 79 alineatul (3) din Legea fundamentală germană interzice un amendament constituțional care încălcă demnitatea umană sau natura Germaniei ca republică, democrație și stat federal social; articolul 4 din Constituția turcă interzice un amendament constituțional cu privire la Republică, caracterul democratic, secular și social al Turciei. În timp ce structura de bază a Constituției, în aceste cazuri, nu apare într-un preambul formal, această „structură de bază” este tratată ca o formă de preambul *substanțial*.

100. Această ierarhizare este constatată și de Comisia de la Veneția:

„[E]xistă constituții care declară că anumite părți – adică anumite dispoziții sau principii – sunt imuabile sau intangibile” (a se vedea în acest sens *Raportul Comisiei de la Veneția privind revizuirea Constituției*, CDL-AD(2010)001, adoptat în cadrul celei de-a 81-a Ședințe plenare, 11-12 decembrie 2009, §§ 206-237).

101. Aceste principii protejate se referă, în general, în practica statelor, la forma de guvernământ, organizarea statului, suveranitate, integritate teritorială, anumite drepturi și libertăți fundamentale (a se vedea în acest sens *Raportul Comisiei de la Veneția privind revizuirea Constituției*, CDL-AD(2010)001, adoptat în cadrul celei de-a 81-a Ședințe plenare, 11-12 decembrie 2009, §§ 206-237).

102. Spre exemplu, Curtea Constituțională din Germania a afirmat încă în 1951 [I. BvervGE 14 (1951), cauza *Sudweststaat*; reiterată în 3 BVerfGE 225, 230-236 (1953), 30 BVerfGE I, 33-47 (1970)] că „**există principii constituționale care sunt în așa măsură expresia unui drept preexistent Constituției încât îl leagă chiar pe constituent, și celelalte dispoziții constituționale care nu au dreptul la acest rang pot să fie nule datorită faptului că violează aceste principii**” [I BvervGE, 14, 32 (1951)], numite „clauze de eternitate”. Astfel, Curtea Constituțională a Germaniei a statuat că **o anumită prevedere constituțională, chiar dacă figurează în Constituție de la origine sau a fost introdusă cu ocazia unei revizuri constituționale, poate fi considerată neconstituțională dacă este contrară „principiilor superioare și deciziilor fundamentale”**.

103. Cu ocazia unei cauze zise *Partidul comunist* [5 BVerfGE 85, (1956)], raționamentul Curții s-a fundamentat pe faptul că Legea Fundamentală conține, explicit sau implicit, o **ierarhie** a prevederilor, în care prevederile care ocupă un **rang inferior** trebuie să dea naștere la o verificare a conformității lor cu principiile care ocupă un **rang superior**.

104. De asemenea, Curtea Constituțională a Austriei a enunțat următorul principiu de interpretare: norma constituțională trebuie interpretată în conformitate cu principiile fundamentale ale Constituției; **în caz de conflict, are precădere norma conformă cu principiile fundamentale** (VfSlg. 11500/1987).

105. Există peste o sută de cazuri în care Curtea Supremă a Statelor Unite ale Americii menționează Declarația de Independență. În cauza *Cotting v. Godard*, 183 U.S. 79 (1901), Curtea Supremă a SUA a statuat:

„În timp ce astfel de declarație de principii nu poate avea putere de lege organică sau să fie pusă la baza unei decizii judiciare cu privire la limitele dreptului și a îndatoririi, și în timp ce în toate cazurile trebuie să se facă referință la legea organică a națiunii pentru astfel de limite, aceasta din urmă [legea organică] însă este doar corpul și litera gândului și spiritului celei dintâi [Declarației de Independență], și este întotdeauna prudent să se citească litera Constituției **în spiritul Declarației de Independență**. Instanțele judecătorești nu au altă îndatorire mai imperativă decât punerea în aplicare a dispozițiilor constituționale menite să asigure egalitatea de drepturi, care este fundamentul guvernării libere.”

3.3. Aplicarea principiilor enunțate în prezenta cauză

106. Curtea reține că, potrivit articolului 13 alin. (1) din Constituție, limba de stat a Republicii Moldova este „**limba moldovenească, funcționând pe baza grafiei latine**”.

107. Pe de altă parte, Declarația de Independență operează cu termenul de „**limba română**” ca limbă de stat a statului nou creat Republica Moldova.

108. Prin urmare, referința la „limba română” ca limba de stat este o situație de fapt constatată în însuși textul Declarației de Independență, care este actul fondator al statului Republica Moldova. Indiferent de glotonimele utilizate în legislația de până la proclamarea independenței, Declarația de Independență a operat o distincție clară optând expres pentru termenul de „*limba română*”.

109. În acest context, Curtea reamintește că în Hotărârea nr. 17 din 12 iulie 2010 a menționat:

„3. Curtea nu va da apreciere politică și istorică evenimentelor din istoria statului Republica Moldova [...]. Curtea se va pronunța doar asupra problemelor de drept invocate în sesizare [...].”

110. Urmând același raționament, Curtea reține că nu e în poziția de a da o apreciere științifică denumirii limbii de stat, precum și unicității limbii, aceasta fiind resortul mediului academic, și nu al mediului politic sau juridic.

111. Constatând contradicția existentă între textul Declarației de Independență și textul articolului 13 alin. (1) din Constituție, Curtea reține că nu se află în poziția de a anula o normă a Constituției, revizuirea Constituției fiind apanajul Parlamentului.

112. Pentru a soluționa conflictul juridic dintre formularea articolului 13 din Constituție – „limba moldovenească, funcționând pe baza grafiei latine” – și formularea din Declarația de Independență – „limba română”, Curtea se va raporta la ierarhia normelor juridice și, prin urmare, la relația de validitate între ele.

113. Curtea reține că, în cazul existenței unei ierarhii între două norme, validitatea normei inferioare decurge din norma de rang superior, norma inferioară nefiind valabilă dacă nu e conformă normei superioare. Astfel, în cazul existenței unui conflict între două norme, dacă acestea sunt de rang diferit în ierarhie, norma inferioară contrară normei superioare va fi invalidată. Dimpotrivă, dacă normele au același rang, Curtea urmează să le concilieze prin interpretare (a se vedea, în același sens, practica Curții Constituționale Federale a Germaniei, *BVerfGE* 39, 1).

114. Având în vedere constatările de la paragraful 87 *supra* privind valoarea constituțională a textului Declarației de Independență ca parte a blocului de constituționalitate, cele două norme au același rang, Constituția transpunând și garantând valorile consacrate prin Declarația de Independență. Astfel, fiind pusă în ipostaza de a soluționa conflictul dintre două norme cu același rang, Curtea urmează să le concilieze prin **interpretare**.

115. Curtea reține că, pornind de la natura juridică a Declarației de Independență (a se vedea §§ 88-90), regula *lex posteriori derogat priori* este inaplicabilă în prezenta cauză. Dacă ar fi să se raționeze *per a contrario* și să se accepte că anumite prevederi conținute în Declarația de Independență ar fi contrare Constituției, ar urma să fie declarată neconstituțională însăși Declarația de Independență, ceea ce este un nonsens.

116. Ținând cont de constatările de la paragrafele 88 și 91 *supra* privind valoarea interpretativă constituțională a Declarației de Independență, pentru interpretarea celor două texte Curtea se va fundamenta

pe rațiunea părinților fondatori ai statului, exprimată în Declarația de Independență (*ratio legis*).

117. În acest context, Curtea reține că fiecare ordine politică își are un „an zero” al ei, de unde ia naștere sistemul său valoric și legal. Pentru sistemul valoric, legal și politic existent la ora actuală în Republica Moldova, „anul zero” a fost anul 1991, când în frontierele fostei R.S.S.M. a fost creat statul Republica Moldova. Actul care atestă crearea Republicii Moldova – Declarația de Independență – conține tezele esențiale ale sistemului valoric și legal pe care își are fundamentul statul moldovenesc, enumerând și „elementele de identificare” ale acestuia: limba de stat, drapelul de stat, stema de stat, denumirea oficială a statului.

118. Valoarea de principiu a Declarației de Independență derivă din consensul popular general care a legitimat-o și din conținutul său definitoriu pentru noul stat. Aceasta îi conferă Declarației de Independență, în ordinea constituțională din Republica Moldova, o funcție transversală („valoare unificatoare” în limbajul Comisiei de la Veneția, menționată la § 56 *supra*) prin raportare la celelalte prevederi constituționale (într-un mod similar cu principiile generale referitoare la statul de drept, drepturile și libertățile fundamentale, dreptatea și pluralismul politic etc.), ea fiind nucleul blocului de constituționalitate.

119. *Limba română ca limbă de stat* și „reintroducerea alfabetului latin” sunt primele incluse în enumerarea din Declarația de Independență a „elementelor de identificare” ale statului (a se vedea § 117 *supra*), rezultând, în mod evident, că aceste elemente au fost considerate esențiale în definirea identității constituționale a noului stat și a populației acestuia, fiind puse alături, de exemplu, de drapelul, stema și denumirea oficială a statului, **având un rol cheie în sistemul valoric creat prin proclamarea independenței Republicii Moldova.**

120. Din interpretarea istorico-teleologică a Preambulului Constituției, Curtea reține că Declarația de Independență a stat la baza adoptării Constituției în 1994. De altfel, toate schimbările politice au fost rezultatul luptei pentru eliberare națională, pentru libertate, independență și unitate națională. Elementul cheie al procesului de emancipare națională l-a constituit lupta pentru limba română și pentru alfabetul latin. Redobândirea dreptului la denumirea limbii și la alfabetul latin și-a gă-

sit consacra în Declarația de Independență, care este un act imuabil, anume pentru a pune la adăpost aceste valori naționale identitare, de care depinde salvarea națiunii de la asimilare și dispariție.

121. Din perspectiva principiului democrației, violarea identității constituționale, codificate în Declarația de Independență, reprezintă, în același timp, o atentare la puterea de constituire a poporului. În acest sens, puterea constitutivă nu a acordat reprezentanților și organelor poporului dreptul de a decide soarta identității constituției (a se vedea, *mutatis mutandis*, Hotărârea Curții Constituționale Federale a Germaniei, BvE 2/08 din 30 iunie 2009). Nici unui organ constituțional nu i s-a atribuit competența de a modifica principiile constituționale esențiale conținute în Preambulul Constituției și în Declarația de Independență. Acestea nu pot fi supuse votului politic sau popular.

122. Prin urmare, în aplicarea principiilor enunțate în Hotărârea nr. 4 din 22 aprilie 2013 (§§ 56, 58, 59), orice interpretare a Constituției urmează să fie operată pornind de la obiectivele originare ale Constituției, care sunt prevăzute în Preambul și, implicit, în Declarația de Independență, și din care derivă textul Constituției în sine. Astfel, **atunci când există mai multe interpretări, opțiunea conformă Preambulului și, implicit, Declarației de Independență, prevalează.**

123. Prin urmare, **niciun act juridic, indiferent de forța acestuia, inclusiv Legea Fundamentală, nu poate veni în contradicție cu textul Declarației de Independență.** Atât timp cât Republica Moldova se află în aceeași ordine politică creată prin Declarația de Independență de la 27 august 1991, legiuitorul constituant nu poate adopta reglementări ce contravin acesteia. Totuși, **în cazul în care legiuitorul constituant a admis în Legea Fundamentală anumite contradicții față de textul Declarației de Independență, textul autentic rămâne a fi cel din Declarația de Independență.**

124. În lumina celor expuse, examinând efectul cumulat al celor două dispoziții privind denumirea limbii de stat, Curtea constată că interpretarea coroborată a Preambulului și a articolului 13 din Constituție este în sensul unicității limbii de stat, a cărei denumire este dată de norma primară imperativă din Declarația de Independență. Prin urmare, Curtea consideră că prevederea conținută în Declarația de Independență

dență referitoare la limba română ca limbă de stat a Republicii Moldova prevalează asupra prevederii referitoare la limba moldovenească conținute în articolul 13 al Constituției.

125. În același context, Curtea reiterează principiile enunțate în Hotărârea nr. 33 din 10 octombrie 2013 privind interpretarea articolului 140 din Constituție:

„47. Interpretarea dată dispozițiilor constituționale **comportă caracter oficial și obligatoriu pentru toți subiecții raporturilor juridice. Hotărârea prin care se interpretează un text constituțional are putere de lege și este obligatorie, prin considerentele pe care se sprijină pentru toate organele constituționale ale Republicii Moldova. Aceasta se aplică direct, fără nici o altă condiție de formă.**”

Din aceste motive, în temeiul art. 140 din Constituție, al art. 26 din Legea cu privire la Curtea Constituțională, al art. 6, 61, 62 lit. b) și 68 din Codul jurisdicției constituționale, Curtea Constituțională

HOTĂRĂȘTE:

1. În sensul Preambulului Constituției, Declarația de Independență a Republicii Moldova face corp comun cu Constituția, fiind textul constituțional primar și imuabil al blocului de constituționalitate.
2. În cazul existenței unor divergențe între textul Declarației de Independență și textul Constituției, textul constituțional primar al Declarației de Independență prevalează.
3. Prezenta hotărâre este definitivă, nu poate fi supusă nici unei căi de atac, intră în vigoare la data adoptării și se publică în Monitorul Oficial al Republicii Moldova.

Președinte

Alexandru TĂNASE

Chișinău, 5 decembrie 2013

CC nr. 36

Dosarul nr. 8b/2013 și 41b/2013

OPINIE SEPARATĂ

expusă în temeiul art. 27 alin.(5) din Legea cu privire la Curtea Constituțională și art. 67 din Codul jurisdicției constituționale

1. În cadrul deliberărilor asupra Hotărârii nr. 36 din 5 decembrie 2013, prin care Curtea a statuat că textul Declarației de Independență prevalează în raport cu textul Constituției, am ajuns la o părere diferită de cea care a fost expusă în hotărârea menționată.

2. În același timp, susțin poziția Curții în ceea ce privește statuarea că textul Declarației de Independență și textul Constituției alcătuiesc un bloc comun. În această ordine de idei țin să elucidez unele aspecte ce țin de corelația dintre actele în cauză, precum și de legătura dintre Preambulul Constituției și Declarația de Independență.

3. La baza instituirii conceptului de „bloc de constituționalitate” a stat experiența altor state: Franța, Spania, Ungaria etc., în care, prin jurisprudența instanțelor de jurisdicție constituțională, unor principii și norme care nu fac parte din textele constituțiilor propriu-zise, inclusiv unor declarații politice sau politico-juridice, le-a fost atribuită valoarea de texte constituționale.

4. Declarația politică este o proclamație solemnă a unui organ abilitat, un document, care conține aprecierea împrejurărilor și faptelor, scopurilor și principiilor de activitate. Declarațiile deseori nu conțin norme juridice, dar constituie un punct de plecare pentru elaborarea și adoptarea unor astfel de norme în viitor. Într-un șir de state declarațiile politice, în special cele de independență, au constituit germenii constituțiilor și izvoarele de drept pentru sfera politică.

5. În Republica Moldova Declarația de Independență din 27 august 1991, după cum s-a remarcat pe bună dreptate în Hotărârea în cauză, „este un document politico-juridic ce a consacrat crearea noului stat independent Republica Moldova, reprezentând „certificatul de naștere” al noului stat și stabilește temeliile, principiile și valorile fundamentale ale organizării statale a Republicii Moldova” (par. 49).

6. Pentru a fundamenta valoarea juridică a Declarației de Independență în raport cu celelalte elemente ale blocului de constituționalitate este necesar de a stabili corelația dintre Declarația de Independență și Preambulul Constituției.

7. În acest context, țin să subliniez că este lipsită de suport juridic alegația potrivit căreia, atunci când există mai multe interpretări, opțiunea conformă Preambulului și, implicit, Declarației de Independență prevalează (par.122).

8. La baza acestei alegații a stat raționamentul potrivit căruia la Declarația de Independență se face o referință expresă în Preambulul Constituției, iar Preambulul, în viziunea Curții, „are un rol-cheie în înțelegerea și aplicarea textului Constituției [...]” și „[...] atunci când există mai multe interpretări, opțiunea conform Preambulului prevalează” (a se vedea par. 56, 58, 59 din Hotărârea Curții Constituționale nr. 4 din 22 aprilie 2013).

9. În realitate, în Preambulul Constituției se face referință la „*aspirațiile seculare ale poporului de a trăi într-o țară suverană, exprimate prin proclamarea independenței Republicii Moldova*”, și nu la Declarația de Independență ca document. Este evident că nu există o legătură directă între enunțul politico-filozofic „*aspirațiile seculare ale poporului de a trăi într-o țară suverană*” și Declarația de Independență ca act politico-juridic.

10. Problema valorii juridice a declarațiilor politice a constituit un subiect clasic al controverselor doctrinare în diferite țări. Unii autori susțin că aceste texte nu pot avea valoare juridică; în opinia lor, acestea sunt „mari declarații de intenții, enunțuri filozofice sau morale”, dar nu creează norme de drept.

11. În Franța dezbaterile între partizanii și adversarii atribuirii valorii juridice declarațiilor s-a sfârșit în favoarea primilor în 1958, când a fost supusă referendumului Constituția, inclusiv Preambulul, în care se proclamă atașamentul său față de drepturile omului și față de principiile suveranității naționale așa cum au fost acestea definite prin Declarația drepturilor omului și cetățeanului din 1879, confirmată și completată prin Preambulul Constituției din 1946. Acest fapt a permis Consiliului Constituțional francez, prin decizia sa din 16 iulie 1971, să atribuie valoare constituțională tuturor actelor menționate mai sus, iar,

mai târziu, și Declarației mediului din 2004, care au format conceptul francez de „bloc de constituționalitate”.

12. Cu referire la sistemul constituțional francez, în care Consiliul Constituțional a instituit noțiunea de „bloc de constituționalitate”, trebuie de avut în vedere următoarele. Atât în jurisprudență, cât și în doctrină s-a relevat că nu există o ierarhie juridică între diferitele principii sau reguli care alcătuiesc blocul de constituționalitate francez, toate având aceeași valoare juridică, deoarece nu pot exista reguli „mai constituționale” decât altele și nici reguli „supraconstituționale”, regulile și principiile edictate în actele menționate mai sus fiind inserate în blocul de constituționalitate, la același nivel.

13. S-a subliniat că sarcina de a concilia conflictele apărute între principiile și normele blocului de constituționalitate îi revine, în primul rând, legislatorului, care exercită puterea sa discreționară, sub controlul judecătorului constituțional. Judecătorul constituțional „este deseori chemat să opereze un control asupra concilierii operate de legislator între principiile potențial contradictorii în aplicarea lor [...], utilizând principiul proporționalității. Însă judecătorul constituțional nu creează, strict vorbind, norme constituționale. Mai mult decât atât, el nu poate controla nici legile constituționale, nici legile adoptate prin referendum, expresie directă a suveranității naționale, deoarece, fiind cenzor al legilor, el este servitorul constituției” (Mathieu B. *Qu'est-ce que la Constitution?* <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-de-1958-en-20-questions/la-constitution-en-20-questions-question-n-1.166>).

14. În sistemul constituțional francez pentru a concilia asemenea conflicte, au fost utilizate diferite metode, în special, interpretarea normelor în cauză într-o manieră care să le facă compatibile, demonstrarea posibilității de a le aplica cumulativ etc. De rând cu aceasta, până în prezent, nu a fost elaborată o metodă unică de soluționare și criteriile utilizabile în toate cazurile de conflict, rezolvarea conflictului operând *in concreto*, în funcție de circumstanțele speței.

15. Întrucât în Hotărâre modelul francez este luat ca referință, fiind pus la baza instituirii noțiunii de „bloc de constituționalitate”, Curtea urma să aplice metoda de interpretare comparativă, prin care soluțiile se bazează pe analiza interpretării și aplicării instituțiilor juridice simi-

lare în alte sisteme de drept și metoda analogiei (*ubi eadem est ratio, ibi eadem solutio esse debet*), care se bazează pe ideea că, unde există aceleași rațiuni, trebuie dată aceeași soluție, fundamentul acestei metode constând în faptul că aceeași cauză trebuie să producă același efect. Aplicând aceste metode la examinarea coraportului dintre cele două acte care alcătuiesc „blocul de constituționalitate” din Republica Moldova – Declarația de Independență și Constituția, soluția trebuie să fie dată în sensul în care aceste acte au valoare juridică egală.

16. Aceeași soluție rezultă și din aplicarea metodei interpretării istorico-teleologice, care constă în stabilirea sensului unei dispoziții legale, ținându-se seama de finalitatea urmărită de legiuitor la adoptarea normelor în cauză, eventual într-un context istoric dat. Având în vedere că ambele acte au apărut în urma unei mișcări politice comune, într-un interval de timp scurt, sunt bazate pe aceleași valori, proclamă aceleași principii, stabilesc temeliile instituțiilor statale fundamentale, nu există nici un temei de a acorda o valoare juridică superioară Declarației de Independență față de Constituție.

17. Este necesar de constatat că din blocul nostru de constituționalitate fac parte, de asemenea, „legile și hotărârile Parlamentului RM privind decretarea limbii române ca limbă de stat și reintroducerea alfabetului latin, din 31 august 1989”, la care face referință expresă Declarația de Independență.

18. În acest context trebuie de remarcat că în actele respective de referință (Legea nr. 3462, Hotărârea nr. 3463, Legea nr. 3464) este consacrată sintagma „limba moldovenească”, și nu „limba română”. Astfel, prin Legea nr. 3464 din 31 august 1989 legislatorul a statuat: „*în scopul lichidării deformărilor survenite în construcția lingvistică din RSS Moldovenească, al luării sub protecția statului a limbii moldovenești – una dintre premisele fundamentale ale existenței națiunii moldovenești în cadrul formației sale național-statale suverane, al asigurării funcționării ei în toate sferile pe teritoriul RSS Moldovenești și al reglementării relațiilor lingvo-naționale în republică, [...] a completa Constituția (Legea Fundamentală) a RSS Moldovenești cu articolul 70/1, având următorul conținut: Articolul 70/1. Limba de stat a Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești este limba moldovenească [...]*”.

19. Prin urmare, se constată că în actele ce alcătuiesc „blocul de constituționalitate” prevalează normele care consacră sintagma „limba mol-

dovenească”. Aplicând metoda interpretării sistematice, care implică lămurirea înțelesului unei norme juridice, ținându-se cont de legăturile sale cu alte norme juridice, fie din același act normativ, fie dintr-un alt act normativ, Curtea nu a fost îndreptățită să acorde valoare superioară textului Declarației, în care sintagma „limba română” doar se menționează, în raport cu prevederile altor texte (art. 13 din Constituție, Legea nr. 3464 din 31 august 1989 etc.), în care *de facto* se decretează ca limbă de stat – limba moldovenească.

20. Atribuirea unei valori juridice superioare textului Declarației de Independență față de textul Constituției contravine principiilor generale privind concurența normelor de drept.

21. Astfel, recunoașterea superiorității Declarației de Independență față de Constituție este imposibilă în virtutea principiului *lex superior derogat legi inferiori* (legea superioară are prioritate față de legea inferioară).

22. Rangul de vârf al Constituției în ierarhia actelor juridice este asigurat de așa factori: consacarea expresă a supremației ei în art. 7 din Constituție; procedura de înaintare a inițiativei de adoptare sau revizuire a actului; organe diferite de adoptare (deși Constituția a fost adoptată de Parlament, acesta, la momentul adoptării, avea calitatea de adunare constituantă); procedura de adoptare a acesteia (necesitatea întrunirii unei majorități calificate în cadrul adunării constituante); intervenția altor actori decât Parlamentul la interpretarea ei oficială (Curtea Constituțională), precum și de alți factori, care conferă Constituției gradul suprem de legitimitate.

23. Declarația de Independență a fost adoptată prin Legea nr. 691 din 27.08.1991. Faptul că Declarația a fost semnată de toți deputații prezenți în ședința Parlamentului nu îi conferă o putere juridică mai mare, aceasta având nivelul de lege (la acel moment nu se făcea încă distincție între legile organice și legile ordinare). În aceste circumstanțe, Declarația nu poate avea superioritate față de Legea Fundamentală, care este izvorul suprem de drept în sistemul juridic al oricărui stat.

24. În lumina principiului *lex specialis derogat legi generali* (legea specială are prioritate față de legea generală), este evident că prevederile Declarației de Independență au un caracter general, pe când norma art. 13 al Constituției, care este special consacrată denumirii limbii de stat a Republicii Moldova, apare ca *lex specialis*.

25. Cât privește principiul *lex posterior derogat priori* (legea mai recentă are prioritate față de legea mai veche), în speța dată acesta nu poate fi aplicat, deoarece principiul vizat funcționează doar în cazul în care este vorba de două legi care ambele sunt sau generale, sau speciale.

26. În contextul obiectului sesizărilor, ca o concluzie de ordin general se impune constatarea că autorii sesizărilor, solicitând interpretarea art. 13 din Constituție, de fapt au urmărit scopul modificării acestuia, utilizând procedura interpretării oficiale și eludând procedurile de revizuire a Constituției prevăzute de titlul VI al Constituției.

27. În acest sens, deosebit de relevante se învederează constatările expuse în Raportul Comisiei de la Veneția privind revizuirea Constituției (CDL-AD (2010)001): „Comisia de la Veneția a salutat și a aprobat în repetate rânduri modelul „curților constituționale”, care acum este răspândit în Europa. Acest model este în general favorabil interpretării constituționale jurisdicționale. Asemenea cursuri pot contribui în mod legitim la dezvoltarea sistemelor constituționale naționale. Totuși, **Comisia de la Veneția reține că pentru o revizuire constituțională importantă, o procedură politică democratică și deliberativă, conformă procedurilor prescrise pentru amendamentele constituționale, este în mod vădit preferabilă unei abordări pur jurisdicționale**” (par. 112).

28. În aceeași ordine de idei, Comisia de la Veneția a constatat „ca principiu general că orice revizuire constituțională majoră trebuie efectuată de preferință conform procedurilor de revizuire formală prescrise, având în vedere că unul din obiectivele centrale ale procedurilor stricte este de a garanta legitimitatea modificărilor constituționale” (ibidem, par. 22).

29. În lumina celor expuse, consider că o serie de raționamente care au stat la baza Hotărârii în cauză contravin atât regulilor de interpretare, cât și celor privind concurența normelor de drept și nu au suportul juridic necesar. Prin urmare, atribuirea unei valori juridice superioare Declarației de Independență în raport cu Constituția, astfel încât textul Declarației de Independență să prevaleze, statuată prin Hotărârea Curții Constituționale nr. 36 din 5 decembrie 2013, este neîntemeiată.

Aurel BĂIEȘU
Judecătorul Curții Constituționale

5 decembrie 2013

Cristinel MUNTEANU

Omonimele și sinonimele în concepția lui Aristotel (cu o reconsiderare a unei interpretări aparținându-i lui Constantin Noica)

Cr.M. – dr. în filologie (*magna cum laude*) al Universității „Al. I. Cuza” din Iași și lector la Universitatea „C. Brâncoveanu” din Pitești. Domenii principale de interes: filozofia limbajului, teoria limbii, semantică, frazeologie, lingvistica textului, știința comunicării, discursul publicistic. A publicat *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale* (2007), *Lingvistica integrală coșeriană. Teorie, aplicații și interviuri* (2012), *Frazeologie românească. Formare și funcționare* (2013), *Discursul repetat între alteritate și creativitate* (2008, ca editor), Tobias Peucer, *De relationibus novellis / Despre relațiile jurnalistice* [Leipzig, 1690] (2008, ca editor) și B. P. Hasdeu, *Studii de știința limbii* (2013, ca editor); este, de asemenea, autorul a peste o sută de articole și comunicări.

1. După cum se știe, problema omonimelor și a sinonimelor are prea puțin de-a face, la Aristotel, cu semantica, Stagiritul nefiind preocupat în mod special de latura lingvistică a chestiunii, ci de cea ontologică. Pentru el, omonimele și sinonimele sunt „lucruri”¹ și nu cuvinte². Întrucât intenționez să fac mai multe referiri la începutul *Categoriilor*, îmi permit să reproduc integral primele fraze ale acestei opere: „Se numesc omonime cele al căror nume singur e comun, pe când rațiunea de a fi, potrivită cu numele, este diferită, așa cum viețuitor este atât omul, cât și cel pictat. La acestea, într-adevăr, doar numele este comun, în timp ce rațiunea de a fi, potrivită cu numele, este diferită; căci, dacă ar reda cineva ce înseamnă, pentru fiecare din ei, a fi viețuitor, atunci ar reda [un sens (nota trad. – C.N.)] o rațiune proprie fiecăruia. La rândul lor, se numesc sinonime cele la care deopotrivă numele este comun și rațiunea de a fi, potrivită cu numele, e aceeași, ca, de pildă, viețuitor este atât omul cât și boul. Într-adevăr, omul și boul sunt desemnați cu numele comun de viețuitor, iar rațiunea de a fi este aceeași; căci dacă ar reda cineva, pentru rațiunea fiecăruia, care

este și la unul, și la altul firea de viețuitor, ar reda o aceeași rațiune.” (Aristotel, *Categorii*, I, 1a; trad. lui C. Noica).

Pentru conformitate, reproduc aici și textul original: [Ὅμωνυμα λέγεται ὧν ὄνομα μόνον κοινόν, ὃ δὲ κατὰ τοῦνομα λόγος τῆς οὐσίας ἕτερος, οἷον ζῶον ὃ τε ἄνθρωπος καὶ τὸ γεγραμμένον· τούτων γὰρ ὄνομα μόνον κοινόν, ὃ δὲ κατὰ τοῦνομα λόγος τῆς οὐσίας ἕτερος· ἔαν γὰρ ἀποδιδῶ τις τί ἐστὶν αὐτῶν ἑκατέρῳ τὸ ζῶω εἶναι, ἴδιον ἑκατέρου λόγον ἀποδώσει. **Συνώνυμα** δὲ λέγεται ὧν τό τε ὄνομα κοινόν καὶ ὃ κατὰ τοῦνομα λόγος τῆς οὐσίας ὁ αὐτός, οἷον ζῶον ὃ τε ἄνθρωπος καὶ ὁ βοῦς· τούτων γὰρ ἑκάτερον κοινῶ ὀνόματι προσαγορεύεται ζῶον, καὶ ὁ λόγος δὲ τῆς οὐσίας ὁ αὐτός· ἔαν γὰρ ἀποδιδῶ τις τὸν ἑκατέρου λόγον τί ἐστὶν αὐτῶν ἑκατέρῳ τὸ ζῶω εἶναι, τὸν αὐτὸν λόγον ἀποδώσει.].

Există mai multe versiuni românești ale *Categoriilor* lui Aristotel³. Am preferat-o pe cea a lui Noica, nu pentru că celelalte ar fi niște transpuneri mai puțin reușite, ci fiindcă mă voi referi și la comentariile extinse pe care gânditorul român le-a făcut pe marginea acestui tratat, problema omonimelor și a sinonimelor, reținându-i atenția într-o măsură destul de însemnată.

2. Pentru comentarea problemei omonimelor și a sinonimelor, așa cum se prezintă în *Categorii*, Constantin Noica alocă în studiul său (*Pentru o interpretare a Categoriilor lui Aristotel*) nu mai puțin de 6 pagini (vezi Noica 2005: 54-60). Încă de la început ni se atrage atenția că acest mic tratat aristotelic are în vedere *logosul*, care – la vechii greci – „înseamnă laolaltă cuvânt, gând și rațiune a lucrului” (*ibid.*: 55). *Omonimele* ar fi cele care au „solidaritate de aparență”, în timp ce *sinonimele* ar fi cele care au „solidaritate de esență”. Practic, comentându-l pe Aristotel, Noica încearcă să gândească mai departe pe linia distincțiilor operate de filozoful grec, căutând să explice cum se desfășoară procesul de cunoaștere: „La început, în faza de apropiere de realitate, cugetul vede în chip indistinct asemănări și analogii de ale lucrurilor: le numește pe acestea «la fel», după clase astfel alcătuite, și deci își începe cunoașterea prin omonimie. Cunoașterea însă înseamnă tocmai *transformarea omonimelor în sinonime*: adică aflarea, în locul claselor cu elemente *aparent* solidare, a unor clase cu elemente solidare în *esență*, la care deci nu numai numele să fie comun, ci și sensul definitoriu, conținutul de gândire și realitate, rațiunea de a fi. Gândirea tinde deci să treacă de

la clase doar denumite (omonime) la clase conceptuale (sinonime). Omonimia e la începutul gândirii cunoscătoare, sinonimia la capătul ei, cu tendința ca toate realitățile să devină sinonime, adică de a se găsi în toate lucrurile un același sens definitoriu, care să fie legea lor unică.” (*ibid.*: 58-59)⁴. Cred că nu mă voi îndepărta prea mult de interpretarea lui Noica dând un exemplu furnizat și de alți filozofi, pentru a ilustra o idee similară: denumirea balenei în germană, *Walfisch*, ne arată că ființa în cauză a fost încadrată inițial, prin intermediul limbii, în clasa peștilor (cf. germ. *Fisch*); or, știința a demonstrat ulterior că avem de-a face cu un mamifer.

Încă și mai precis, subliniind apăsător termenii aristotelici respectivi, Noica imaginează procesul de cunoaștere astfel: „Întâi, cugetul are în față o totalitate indistinctă, în care vede totul drept una: toate îi par a fi într-o vagă *sinonimie*. Apoi de la acest haos original de cunoaștere, gândirea trece la deosebirea realităților în parte: fiecare își capătă numele ei, deci *heteronimie*. La a treia treaptă, gândirea vede asemănări și analogii, își începe deci clasificarea și dă nume claselor cu solidaritate aparentă: *omonimie*. În sfârșit, cugetul pătrunde legea lucrurilor, vede solidaritatea lor în adânc și înaintează, clasificându-le, către marile unități de gândire și realitate: *sinonimie*.” (*ibid.*: 59).

Punctul de vedere al lui Noica rămâne interesant și în această ultimă secvență citată, în care se referă, de fapt, la procesul de cunoaștere umană în devenirea sa istorică. Trebuie spus însă că de-abia începând cu cea de-a treia etapă ne găsim în preajma lui *homo sapiens*, cel care are capacitatea de a generaliza și de a abstractiza, cel care poate intui și exprima conceptualul / esența lucrurilor cu ajutorul limbajului. Primele două trepte (mai ales cea dintâi) corespund omului primitiv, care, neposedând un limbaj propriu-zis, nu poate organiza/structura lumea prin intermediul unei rețele de semnificații. Într-adevăr, universul i se înfățișează acestuia haotic, sub forma unor reprezentări fugare, imposibil de fixat. Nenumite încă, lucrurile îi pot apărea primitivului drept „heteronime”, cum le zice Noica, dar odată implicată operațiunea *numirii* (cf. gr. *onomazein* ‘a numi’, la Platon), omul primitiv evoluează spectaculos⁵, fiindcă prin limbaj el *delimitează ființa* (cf. gr. *diacritikontes ousias*, tot la Platon, în *Cratylus*). De aceea, mi se pare că exemplul dat de Noica – pentru a ilustra „heteronimele” – nu este deloc convin-

gător: „Gândirea începe deci cu omonimele și sinonimele. Altminteri n-am avea decât «heteronime», adică nume diferite, simple indicații prelogice (așa cum s-a constatat că eschimoșii au douăzeci și ceva de termeni pentru zăpadă).” (*ibid.*: 55). Ei bine, faptul că eschimoșii au așa de mulți termeni pentru zăpadă nu trădează vreo incapacitate a lor de a desemna cu un termen generic realitatea în cauză. Din contră, aceasta confirmă faptul că în spațiul lor vital zăpada are o mare importanță și că pentru ei este necesar să distingă, prin termeni diferiți, feluri diferite de zăpadă (‘zăpadă moale/afânată’, ‘zăpadă tare/înghețată’ etc.). Și lucrul acesta se realizează tot prin limbaj, adică prin [instituirea de] semnificate.

În fine, revenind la cele patru trepte deosebite de C. Noica, aș zice că doar ultimele două prezintă cu adevărat interes pentru discuția noastră. Până la un punct, se poate susține că distincția dintre *omonime* și *sinonime* corespunde distincției dintre *lexic comun* și *lexic specializat* (sau *terminologii*), însă nu trebuie să uităm niciun moment că Aristotel are în vedere lucrurile și nu cuvintele, deci ceea ce ar trebui să urmărim – în legătură cu procesul de cunoaștere explicat de Noica – ar fi trecerea de la *omonime* la *sinonime*, adică, lingvistic vorbind, adaptarea semnificatului la desemnare⁶ în domeniul (ori universul de discurs al) științelor sau, mai degrabă, al terminologiilor⁷. Și, pentru că Noica a subliniat deja complexitatea semantică a termenului *logos* în cultura vechilor greci, îmi permit să redau aici câteva citate elocvente din E. Coșeriu menite să lumineze relația dintre limbaj, gândire și realitate: „Limbajul este condiție și formă a gândirii conceptuale (gândirea conceptuală există doar pe baza și prin medierea limbajului), dar în sine însuși nu este nimic «gândit»” (Coșeriu 2009: 157); „De altfel, între limbaj și gândire raportul nu este de determinare, ci – ca să zicem așa – de posibilitate: gândirea nu este determinată de limbă, ci «este făcută posibilă» de către limbă. Totodată, gândirea depășește limba și trece de la limbă la realitate.” (Coșeriu 1996: 167). În acest sens, este binevenită și clasificarea gândirii pe care o face Coșeriu prin raportare la limbaj: „Gândirea se găsește înainte, în același timp și după limbaj, adică în mod ireal. Există o gândire *pre-lingvistică* pentru care nu e nevoie de cuvânt, o gândire care se prezintă prin reprezentări, fără cuvinte, și care conduce și la rațiuni practice. [...] Există apoi *gândirea lingvistică*, această gândire prin semnificații care sunt universale și care, în acest

stadiu, ajung să coincidă cu ceea ce numim noțiuni sau concepte, și apoi există o *gândire post-lingvistică*, o gândire în care ne întoarcem la lucrurile deja delimitate prin limbaj și le analizăm ca atare și creăm atunci un limbaj tehnic.” (Coșeriu 2004: 104).

3. Întrucât textele aristotelice care ni s-au păstrat sunt, la bază, niște „cursuri de uz intern” (sau, mai curând, „suporturi de curs”) destinate elevilor (inițiați ai) marelui filozof, exemplele ce însoțesc (atunci când însoțesc) definițiile conceptelor sunt destul de puține, ceea ce creează uneori un sentiment de frustrare cititorului. Din acest motiv, este profitabil să căutăm și în alte opere ale Stagiritului (nu doar în *Categorii*) locuri în care termenii vizați sunt utilizați cu privire la alte realități.

Vom înțelege mai bine ce sunt omonimele în viziunea lui Aristotel, dacă avem în vedere, bunăoară, următorul fragment⁸: „Iar cetatea este anterioară în mod natural familiei și fiecăruia dintre noi, căci întregul trebuie să existe înaintea părții. Apoi, dacă se înlătură <corpul>, nu va mai exista nici piciorul, nici mâna, decât prin *omonimie*, precum se poate numi <<mână>> una din piatră, căci așa este ea după moarte. Toate lucrurile se definesc prin rolul și capacitatea lor, astfel încât despre cele care nu mai au același rol nu se mai poate spune ca sunt aceleași, ci doar că sunt *omonime* [subl. m. – C.M.]” (Aristotel, *Politica*, I, 2, 1253a; trad. lui A. Baumgarten⁹).

Există și paragrafe care, citite fără cunoașterea prealabilă a definițiilor date în *Categorii*, îl pot „păcăli” pe cel neavizat. De pildă, unul ca acesta: „Dintre nume, omonimele sunt utile sofistului (căci datorită acestora el recurge la artificii), pe când sinonimele sunt utile poetului, or, eu numesc proprii și sinonime, de exemplu, termenul «a merge» și termenul «a umbla»; într-adevăr, amândoi aceștia sunt și proprii și sinonimi unul cu altul.” (Aristotel, *Retorica*, III, 2, 1404b). Un cititor contemporan, care știe doar definiția „lingvistică” a sinonimelor (considerând sinonimia o relație exclusiv semantică) va admite fără probleme că verbele *a merge* și *a umbla* sunt sinonime. Se va mira însă să afle că pentru Aristotel termenii *om* și *bou* (cum găsim în *Categorii*; cf. și *Topica*, I, 102a-b) sunt tot sinonime. Pricepând că este vorba, în primul rând, de „lucruri”, și nu de simple cuvinte, își va da seama că «omul» și «boul» sunt sinonime, fiindcă reprezintă specii ale aceluiași gen («animal» sau «viețuitor»). Va reveni, pesemne, cu o atenție

sporită, asupra exemplurilor cu «a merge» și «a umbla», observând că, referindu-se la ele, Aristotel afirmă că sunt și *proprii* unele cu altele, nu doar sinonime. Căutând în altă parte, va descoperi că „*propriul* este acel predicat care nu exprimă esența lucrului, dar care aparține numai acestui lucru și de aceea poate fi substituit lui” (*Topica*, I, 5, 102a-b; tot aici poate citi ce înseamnă și *definiția, genul și accidentul*). De pildă, *propriu* omului este faptul că râde (adică este „singurul animal care râde”), însă nu aceasta constituie esența sa; ceea ce îl definește este faptul că gândește (că este „un animal rațional”). Dacă este perseverent în lectură, cititorul nostru va da, ceva mai departe, peste următoarele lămuriri (legate inclusiv de «mers» ca specie a «mișcării»): „Dar, adeseori, fără să fi formulat o definiție, este evident că genul a fost considerat ca un accident, ca, de exemplu, când se spune că albul este colorat și că mersul este în mișcare. Căci niciun atribut derivat [adică *paronim*, în terminologia aristotelică; n.m. – C.M.] din gen nu este niciodată afirmat despre specie, ci totdeauna genurile sunt enunțate despre speciile lor *sinonimic* [subl. m. – C.M.], deoarece speciile primesc totodată numele și definiția de la genurile lor. Așadar, cine spune că albul este «colorat» nu a desemnat prin «colorat» genul albului și nici propriul, nici definiția sa, ci s-a folosit de un nume derivat. Căci definiția și propriul unui lucru aparțin lui și niciunui alt lucru, în timp ce colorate sunt multe alte lucruri, ca lemn, piatră, om, cal.” (*Topica*, II, 2, 109b).

4. Tocmai pentru că se referă la „lucruri”, și nu la simple cuvinte, concepția lui Aristotel despre sinonime este (pesemne) mai actuală ca niciodată, deoarece se poate dovedi fructuoasă în analiza terminologiilor (în măsura în care acestea sunt obiectiv și riguros structurate). O încercare în acest sens – conjugând ideile discutate mai sus și cu teoria, la fel de actuală, pe care Stagiritul a formulat-o cu privire la metaforă – am întreprins într-o lucrare recentă, aflată sub tipar¹⁰. Într-unul dintre numerele viitoare ale publicației „Limba Română”, îmi propun să înfățișez câteva studii de caz, cu scopul de a dovedi valoarea perenă a ideilor aristotelice pentru domeniul menționat.

Note ■ ¹ Vezi și precizarea lui Pierre Aubenque: „Bineînțeles, acestora din urmă [adică „lucrurilor”, n.m. C.M.] nu li se spune omonime sau sinonime decât în calitatea lor de a fi numite...” (Aubenque 1962/1998: 146).

² După omonime și sinonime, Aristotel se ocupă și de *paronime*, care sunt definite drept: „toate câte își trag de la ceva desemnarea lor, pe baza numelui, diferind însă prin terminație, ca, de pildă, grămăticul de la gramatică și cel curajos de la curaj.” (*Categorii*, 1, 1a; trad. lui C. Noica). Din perspectivă strict lingvistică, putem spune că avem de-a face aici cu procedeul derivării (sau, după E. Coșeriu, cu o structură semantică paradigmatică secundară: dezvoltarea).

³ Se cuvine să notez aici și principalele deosebiri pe care le-am găsit în versiunile românești anterioare celei efectuate de Noica, deși acestea nu modifică radical ideile exprimate de Aristotel. De pildă, acolo unde Noica utilizează sintagma „rațiunea de a fi” (pentru gr. *lógos tes ousías*, transpus în latinește prin *definitio substantiae*), Traian Brăilean întrebuințează cuvântul *sens* (sau chiar *înțeles* – o singură dată), în timp ce Mircea Florian optează pentru termenul *noțiune*. Acolo unde Noica folosește cuvântul *viețuitor* (pentru gr. *zoon*, redat în latină prin *animal*), înaintașii acestuia preferă termenul *animal*. În plus, Noica se ferește să utilizeze ca gen proxim, în definiții, cuvântul foarte cuprinzător *lucruri* (așa cum fac precursorii săi), mărginindu-se doar la întrebuințarea pronumelui demonstrativ *cele* (rămânând fidel originalului grecesc și versiunii sale latinești).

⁴ Vezi și cele spuse de filozoful neokantian Hans Vaihinger: „A moment of reflection will show that all knowledge is a reduction of the unknown to the known, that is to say a comparison.” (Vaihinger 1925: XLIII).

⁵ Merită amintită, în acest sens, o afirmație (doar la prima vedere) paradoxală aparținându-i lui Wilhelm von Humboldt: „Omul este om doar prin limbaj, însă, pentru a inventa limbajul, el trebuia să fie deja om.” (*apud* Eugen Munteanu, *Introducere. Humboldt și humboldtianismul*, în Humboldt 2008: 9). De asemenea, vezi și Sartori 2005: 20, 34 etc.

⁶ În vorbirea de zi cu zi, lucrurile se petrec invers: desemnarea se adaptează la semnificat (acesta din urmă văzut ca totalitate a *posibilităților* de desemnare).

⁷ Pentru o prezentare concisă referitoare la problema terminologiilor, vezi Munteanu 2010.

⁸ Probabil că acesta este exemplul de la care pleacă Anton Dumitriu atunci când, vorbind despre conceptul de «formă» în accepție aristotelică, susține că forma (*morphé*) nu este ceea ce înțelegem, de regulă, prin „for-

mă”. O mână sculptată reprezintă figura unei mâini, însă numai mâna reală conține într-adevăr forma (esența) care-i dă funcția specifică, adică o face să funcționeze ca o mână (vezi Dumitriu 1969: 139-140).

⁹ Versiunea Ralucăi Grigore (vezi bibliografia), fără a fi greșită în conținutul ei, prezintă inconvenientul că evită termenii originari aristotelici (*omonimie* și *omonime*): „Ca urmare, prin natură cetatea este ceva anterior gospodăriei și fiecăruia dintre noi, căci în mod necesar întregul este anterior părții. Căci dacă se suprimă întregul nu va mai fi nici picior, nici mână, decât cu numele, ca și cum s-ar vorbi despre o mână de piatră; căci una ca aceasta va fi desființată. Toate se definesc prin funcția și puterea lor: în consecință, când nu mai sunt în felul respectiv, nu mai este de spus ca sunt aceleași, ci doar că poartă același nume”.

¹⁰ Este vorba de comunicarea *Despre terminologia metaforică și terminologia interdisciplinară dintr-o perspectivă unificatoare*, pe care am prezentat-o la „Al 13-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Lingvistică (Facultatea de Litere, Universitatea din București, 13-14 decembrie 2013).

Bibliografie

Aristotel, *Organon I: Categoriile. Despre interpretare*, Traducere, studiu introductiv, introduceri și note de Mircea Florian, Editura Științifică, București, 1957.

Aristotel, *Organon IV: Topica. Respingerile sofistice*, Traducere, studiu introductiv și note de Mircea Florian, Notiță introductivă la „Respingerile sofistice” de Dan Bădărău, Editura Științifică, București, 1963.

Aristotel, *Categorii. Despre interpretare*, Traducere, cuvânt înainte, note, comentariu și interpretare de Constantin Noica, Editura Humanitas, București, 2005.

Aristotel, *Categorii*, Traducere de Traian Brăileanu, Revizuirea traducerii, postfață și note de Gh. Vlăduțescu, Editura Paideia, București, 2006.

Aristotel, *Retorica* (Ediție bilingvă), Traducere, studiu introductiv și index de Maria-Cristina Andrieș, Note și comentarii de Ștefan-Sebastian Maffei, Editura Iri, București, 2004.

Aristotel, *Politica*, Traducere de Raluca Grigoriu, Editura Paideia, București, 2001.

Aristotel, *Politica*, Ediție bilingvă, Traducere, comentarii, note și index de Alexander Baumgarten (ediția a II-a, re-

văzută), Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.

Aubenque 1962/1998 = Pierre Aubenque, *Problema ființei la Aristotel*, Traducere de Daniela Gheorghe, Prefață și control științific: Ioan-Lucian Muntean, Editura Teora, București, 1998.

Coșeriu 1996 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.

Coșeriu 2004 = Eugenio [sic!] Coșeriu, *Prelegeri și seminarii la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu* [1998-1999], Texte consemnate, cuvânt înainte și anexă de Doina Constantinescu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2004.

Coșeriu 2009 = Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2009.

Dumitriu 1969 = Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969.

Humboldt 2008 = Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității* [1836], Versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de Eugen Munteanu, Editura Humanitas, București, 2008.

Munteanu 2010 = Cristinel Munteanu, *Teze despre problema terminologiei. Perspectiva lui Eugeniu Coșeriu*, în „Limba română”, Chișinău, anul XX, nr. 1-2, 2010, p. 115-119.

Noica 2005 = Constantin Noica, *Pentru o interpretare a Categoriilor lui Aristotel*, în Aristotel, *Categorii. Despre interpretare*, Traducere, cuvânt înainte, note, comentariu și interpretare de Constantin Noica, Editura Humanitas, București, 2005, p. 53-109.

Sartori 2005 = Giovanni Sartori, *Homo videns. Imbecilizarea prin televiziune și post-gândirea*, Editura Humanitas, București, 2005.

Vaihinger 1925 = H. Vaihinger, *The Philosophy of ‘As if’. A System of the Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, Translated by C.K. Ogden, Harcourt, Brace and Company, New York, 1925.

Alexandra GHERASIM

Dimensiuni sociale ale faptelor de limbă în discursul literar

A.G. – conf. univ. dr. în filologie, șef Departament limba română, lingvistică generală și limbi clasice, Facultatea de Litere, U.S.M.

Domenii de cercetare: gramatică, teoria textului, sociolingvistică. Autoare a șase cărți, între care *Raporturile text-metaforă în limbajul literar – artistic* (1997), *Limba română. Grupul nominal* (2000), *Limba română. Grupul verbal* (2001), *Teoria textului* (antologie, 2008). Participantă la numeroase proiecte și conferințe internaționale (România, Ucraina).

La începutul anilor '60 ai secolului trecut au fost puse bazele sociolingvisticii ca ramură distinctă a lingvisticii, prin conștientizarea dimensiunilor sociale ale faptelor de limbă, a relațiilor dintre limbaj și dinamica relațiilor sociale, astfel fundamentându-se, conform concepției coșeriene, „studiul varietății și variației limbajului în relație cu structura socială a comunității de vorbitori”. În lucrarea *Socio-și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*, Eugen Coșeriu [5, p. 132] stabilește criteriile de distincție între aceste două discipline lingvistice, definindu-le și teoretizându-le conceptele vizavi de accepția raportului dintre limba comună și limba standard [10].

Caracterizând discursul din perspectivă sociolingvistică, savantul pledează pentru analiza utilizării diferențelor diastratice în diferite tipuri de discurs și funcția lor în cadrul acestora; pentru analiza discursurilor, sub aspect tipologic și structural, în relație cu straturile socioculturale cărora le corespund.

În studiul de față ne propunem să urmărim dimensiunile sociale ale faptelor de limbă în discursul literar, aplicate la textele din proza lui Ion Druță, întreaga operă a căruia e fundamentată pe o „memorie arheală” [2, p. 119]. Vom purcede la realizarea acestui deziderat

prin definirea și clarificarea conceptelor teoretice pe care ne întemeiem demersul. Vom începe cu cel de *etnolingvistică*.

În accepție largă, etnolingvistica poate fi definită drept încercarea de a pune în corelație limba cu istoria și viața unui popor.

Într-o accepție restrânsă, etnografia lingvistică (etnolingvistica) este, după cum afirmă cercetătoarea Zamfira Mihail, un „domeniu de frontieră, în care investigațiile privind cultura materială și spirituală a unui popor și terminologia respectivă se dezvoltă după metode împrumutate din ambele discipline, concluziile obținute fiind utile amândurora” [14, p. 371].

Etnolingvistica românească s-a dezvoltat în corelație cu folcloristica, etnografia, dialectologia, semantica și istoria limbii, acumulându-și treptat materialul, specificându-și temele și identificându-și metodele proprii. Evoluția scrierilor teoretice de etnolingvistică, precum și a celor din alte domenii ale istoriei limbii și ale lingvisticii, se datorează aportului fundamental adus de marele spirit enciclopedic – Bogdan Petriceicu Hasdeu. Teoreticianul a orientat lingvistica românească spre izvoarele documentare (*Cuvente den bătrâni*) și spre sursele limbii și culturii populare.

O relație specială există între etnolingvistică și dialectologie (sau geografia lingvistică), fiindcă ambele discipline s-au constituit în „simbioză”, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în legătură cu cercetarea sistematică a limbii populare.

Dicționarul general de științe. Științe ale limbajului oferă o definiție descriptivă amplă a etnolingvisticii, pe care, pentru conformitate, o prezentăm integral: „Studiu al limbii în contextul cultural în care este utilizată. Desemnează preocupări similare cu acelea ale sociolingvisticii, dar are în vedere, de obicei, cercetarea unor comunități simple, mai puțin evoluat, pentru care nu este necesară o reducere a factorilor implicați în comunicare la un număr de invariante, ca în cazul cercetării comunităților complexe moderne. Etnolingvistica urmărește relevarea felului în care o anumită limbă (sau varietate lingvistică) reflectă printr-un decupaj specific al realității, caracteristicile vieții materiale și spirituale ale comunității care o folosește. La acestea se adaugă studierea atitudinii față de limbă și de diversele componente ale acesteia, precum și a clasificări-

lor empirice ale unor forme lingvistice, acte verbale, subiecte, pe care le operează vorbitorii înșiși. Limba și cultura sunt considerate două realități interconectate și izomorfe, în strânsă dependență de exigențele vieții sociale. Sinonime: antropologie, lingvistică culturală, etnografia vorbirii (comunicării), etnosemantică” [6, p. 192].

În studiile sale de etnolingvistică, respectiv, sociolingvistică, Eugen Coșeriu identifică elementele identitare și, în deosebi, acele caracteristici socioculturale care vizează limba, credințele religioase, valorile și normele sociale. Acestea se constituie într-o unitate distinctă, relativ stabilă, care presupun că membrii unui grup etnic, în pofida diferențelor dintre ei, se aseamănă unii cu alții prin felul lor de a fi, adică prin comportament și credință, fapt ce-i deosebește de membrii altor grupuri etnice. Astfel în articolul *Unitate lingvistică – unitate națională* savantul distinge trei tipuri de unități:

1. unitatea pur lingvistică, unitatea de limbă;
2. unitatea națională, care nu este numai unitate de limbă, ci implică și unitatea de tradiții culturale, de obiceiuri, de datini, de istorie comună;
3. unitatea politică, adică unitatea unui stat [4, p. 182].

Astfel, autorul consideră, făcând referire la Aristotel, că limbajul este manifestarea modului de a fi al omului, a faptului că omul este un subiect între subiecte, care recunoaște posibilitatea altor subiecte de a conviețui cu el, manifestându-și prin limbaj conținutul propriei sale conștiințe în afara sa, deschizând conștiința spre alții, ca alții să accepte, să adopte conținuturile de conștiință și să le înțeleagă.

Dezvoltând conceptele de limbă comună și limbă exemplară / limbă standard și specificând că și în limba comună există creativitate, Eugeniu Coșeriu spune următoarele: „O limbă omogenă, unitară, o limbă care se vrea unitară pentru toată comunitatea, cel puțin pentru acele treburi care sunt comune întregii comunități: educația, cultura majoră a comunității, politica comunității, administrația comunității... Numim limbă română, de exemplu, într-o gramatică de limbă română, o formă exemplară a limbii române, o formă standard a limbii române; adică de fiecare dată aceste trei trăsături se numesc în același fel: limba română, toată limba româna, cu toată varietatea ei, limba română comună și limba română care se propune ca normă pentru toate regi-

unile românești și pentru toată expansiunea limbii istorice. Aceasta nu pentru a elimina varietatea sau pentru a considera faptul local, ca fiind o rupere a limbajului, ci totdeauna unitatea pe de asupra faptului local pentru toată comunitatea” [4, p. 186].

Respectând exigențele spiritului științific, alături de Eugeniu Coșeriu, distinșii specialiști în lingvistică și filologie din Republica Moldova – Nicolae Corlăteanu, Silviu Berejan, Anatol Ciobanu, Nicolae Mățaș, Anatol Eremia etc., au descris statutul ontologic și specificul etnic al basarabenilor.

Caracterizând situația limbii române în spațiul dintre Prut și Nistru, care timp îndelungat a fost departe de normalitate, lingvistul Silviu Berejan menționează: „Această vorbire basarabească – schimonosită cum era – s-a menținut totuși în limitele limbii române, deoarece și-a conservat structura gramaticală, în special, cea morfologică. Or, în lingvistică orice enunț real poate fi determinat ca aparținând unei sau altei limbi, nu după pronunție, nici după elementele de vocabular (care pot fi împrumuturi străine), nici după modelele de construcții sintactice (ce pot fi asimilate din afară), ci după gramatica pe care se bazează legăturile dintre părțile componente ale enunțului, după formulele morfologice aplicate unităților de limbă (inclusiv celor străine) (...) Concluzia este deci cât se poate de optimistă: oricât de puternică ar fi influența altei limbi, oricâte elemente străine ar încorpora o limbă, ea nu-și pierde identitatea atâta timp cât își păstrează gramatica. Îndată ce dispăre influența, limba poate reveni la condiția ei normală” [1].

În același articol, savantul susține că sub raport lingvistic, denaturările care au îndepărtat aspectul vorbit al limbii române din Basarabia de matca comună a vorbirii românești din sud-estul Europei sunt ușor explicabile, dată fiind influența neîntreruptă a limbii ruse dominantă aici nu numai în trecut, ci și în prezent.

R. Piotrowski, unul dintre cei mai recunoscuți romaniști ai școlii lingvistice rusești, constată că împrumuturile masive, folosite de cele mai dese ori fără a fi asimilate fonetic, au dus (ceea ce e mai grav) la dereglări ale sistemului limbii române în Basarabia, la deteriorarea mecanismelor sinergetice de autoreglare a vorbirii, ce s-a manifestat în fenomene tipice: sărăcirea rezervelor lexicale cu compensarea lor din

contul lexicului limbii dominante, simplificarea structurii sintactice a propoziției, denaturarea unor raporturi gramaticale normative (cf. suprimarea articolului hotărât, inexistent în rusă, omiterea reprizei pronominale ș.a.m.d.) [11, p. 93].

Un moment de interes în evoluția raporturilor dintre dialectologie și etnolingvistică a fost lansarea, în anul 1975, de către dialectologii francezi a unui program de cercetări sub denumirea de etnotexte, menit să depășească limitele tradiționale ale studierii lexicului dialectal prin monografiile terminologiilor, glosare și tezaure dialectale. În concepția acestora, etnotextele sunt textele orale, dialectale sau de limbă comună, literare sau neliterare, care constituie patrimoniul cultural oral al unei comunități date și pot permite definirea unei conștiințe culturale regionale [12, p. 18]. Etnotextele largesc în mod semnificativ sfera investigației, dar ideea nu este cu totul nouă.

Etnotextele încearcă să surprindă, într-un discurs global, tradiția orală locală sau regională, mărcile identității culturale și conștiința asumării de către comunitate a propriei sale istorii și culturi. Cu atât mai mult se impune acest demers etnolingvistic atunci când literatura beletristică ne oferă exemple elocvente. Relevante în acest sens pentru studiul nostru ni s-au părut scrierile lui Ion Druță.

Criticul literar Theodor Codreanu, în studiul *Ion Druță și memoria arheală*, îl caracterizează pe scriitor drept un eminescian. „Îl leagă de Eminescu ceea ce voi numi memoria arheală. Eminescu este arheul identității noastre, și nu întâmplător ontologia arheității are ca pilon central tocmai conceptul de identitate. Cine este cât de cât inițiat în gândirea ontologică eminesciană știe ce importanță are, la poetul nostru, conceptul de arheu, pe care Eminescu l-a ridicat la rang de principiu ontologic. (Termen care exprimă esența tuturor fenomenelor, prototipul tuturor lucrurilor și ființelor; forță vitală; principiu.) El descoperă în basmul cules de Petre Ispirescu *Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte* cea mai adâncă intuiție a geniului românesc în materie de ființă. El a putut trece astfel de la o ontologie generală la una particulară: identifică în numitul basm arheul românilor, întrupat în personajul Făt-Frumos și manifestat ca memorie arheală. La întoarcerea de pe tărâmul tinereții fără bătrânețe și al vieții fără de moarte, Făt-Frumos păstrează intactă memoria timpurilor trăite, pe când noii

locuitori întâlniți, viețuitori doar în porțiunea lor de timp istoric, nu o au. Intuiția eminesciană va fi dezvoltată, în toată anvergura ei filozofică, de către Lucian Blaga în conceptele matrice stilistică, spațiu mioritic, personanță. O asemenea personanță mioritică, arheală străbate cele mai profunde pagini din proza lui Ion Druță” [2, p. 119].

În aceeași cheie vorbește despre prozator și academicianul Mihai Cimpoi [8], care susține că „scriitorul impune, autoritar, formula narativă lirico-simbolică, afirmându-se pe linia tradiției lui Ion Creangă și Mihail Sadoveanu. În primele nuvele și în romanul *Frunze de dor* (1957), dar și mai târziu, în romanul *Clopotnița* (1972), cea mai importantă scriere a sa, Ion Druță cultivă, aproape fără excepție, un principiu baladesc, narrațiunea fiind intens colorată de atitudinea emoțională, de atașamentul simpatetic față de eroi. Autorul și personajele pe care le creează constituie o unitate plasmatică, actul identificării absolute făcând dovada apartenenței la un univers autarhic”.

Apreciind specificul operei lui Ion Druță, academicianul – Mihail Dolgan – afirma că „scriitorul a știut să introducă și să impună lirismul într-o epocă absolut antilirică, refractară poeticității de orice fel. (...) Discursul prozelor druțiene este unul eminent liric, de factură accentuat poetică și poetizantă (poetizarea reprezentând o tendință estetică-stilistică), generator de stări tensionate, dramatice, molipsitoare, precum și de o tonalitate și atmosferă pline de viață. El, discursul, se întemeiază pe o foarte originală turnură a frazei și a figurației, care urmează poetica spațiului mioritic blagian, adică spațiul ondulat «deal – vale», se constituie din orânduiri, întorsături și logodiri de cuvinte dintre cele mai neprevăzute și mai fascinante” [8].

Din rațiunea de a argumenta teza despre memoria arheală în scrierile lui Ion Druță, am încercat să urmărim viața unora din cele 115 cuvinte de origine autohtonă (93 substantive, 13 adjective, 6 verbe, 1 adverb, 1 element adverbial de compunere și 1 interjecție provenită de la substantiv), identificate și „orânduite după vechimea primelor atestări cunoscute” de academicianul Gheorghe Mihăilă și prezentate în cadrul ședinței publice care a avut loc la 20 ianuarie 2006, în Aula Academiei Române, prin discursul de recepție *Cuvintele de origine autohtonă în limba română* [9].

În proza și în dramaturgia lui Ion Druță am atestat aproximativ 70 din-

tre cuvintele menționate de cercetătorul Gheorghe Mihăilă și alte câteva derivate ale acestora. Pentru a le identifica, am operat cu textele în format electronic. În fragmentele selectate am evidențiat lexemele de origine autohtonă utilizate de scriitor.

„Sufletul tresaltă, sufletul caută în fel și chip să se dumerească – de unde atâta seninătate și voie bună? *Crăciunurile* au trecut demult – și cel după stilul nou, și cel după stilul vechi, dar, pentru că unica și marea minune a iernii rămânea tot ea, sărbătoarea aceea, oamenii și-au zis: «Măi, s-o întors *Crăciunul*», și întreaga Câmpie a Sorociei, cu văile și dealurile sale, cu satele și *cătunele* sale, îngâna în sinea ei o colindă pe care cerul i-o tot picura de sus fulg cu fulg, vers cu vers. Frig – deloc. Era cald, era moloșag, așa încât oamenii și-au lăsat *vetrele*, cuptoarele, mai ieșind pe afară, și vraja acelei ninsori a început a trezi *doruri* cine știe de pe unde, vise cine știe de pe când.

Și tot ninge, ninge, ninge. Fulgi cumiți, îngândurați se lasă peste case, peste *garduri*, peste câmpuri...” (*Povara bunătății noastre*, p. 5).

E de menționat aici forma de plural a substantivului *Crăciun*, rar utilizată în vorbire și aproape neatestată în alte texte beletristice.

„Ei, hai, să zicem, i s-o fi urât de atâta pădure, de atâta răfuială, dar încaltea să-și fi ales un sat ca lumea, un sat mai *acătării!*” (tot acolo, p. 17).

Conotațiile cuvintelor autohtone conferă plusvaloare etnografică textelor drușiene și un coeficient de lirism rustic autonom. Să urmărim fragmentele de mai jos: „Câțiva cucostârci, rămași fără cuibare, roteau disperați peste o margine de sat. Salcâmi cu *ghimpiei* dogoriți pe marginea drumului, hogeaguri caraghioase, înălțându-se deasupra satului ca niște năluci, bocind în limba lor. Boarfe aruncate prin ogrăzi, cărbuni striviți de călcăie, cenușă mânată de vânt în lungul drumurilor, *băltoace* gâlbui în jurul fântânilor (tot acolo, p. 58).

„Tot *scăpărând* câte-o vorbă de duh pe ici, pe colo, treaba merge” (tot acolo, p. 26).

„Apoi, colac peste *pupăză*, Mircea dispăruse” (tot acolo, p. 326).

„Câmpia zace într-o ceață subțire, alăptându-și în tihnă primii săi *mușguri*” (tot acolo, p. 54).

Sintetizând datele din fragmentele selectate, putem susține că acestea reprezintă ansamblul lingvistic structurat ca element identitar, prin care ne manifestăm valorile spirituale și culturale inconfundabile și credințele religioase.

Academicianul Mihail Dolgan menționa, în articolul *Poeticul – principiu artistic capital al esteticii drușiene* [7], că Ion Druță, ca și marii poeți, are și harul de a gândi mitic. Acesta îi permite să-și făurească o proprie mitologie, prin care, folosindu-se de „fondul mioritic ce-l purtăm în sânge” (L. Blaga), reușește să-și repotenteze estetic opera literară. Prozatorul concepe „fondul mioritic” ca pe o matrice stilistică, ce condensează trăsăturile esențiale ale sufletului românesc.

Din aceleași perspective am putea discuta și despre lexeme regionale conservate în scrierile lui Ion Druță, pe care le examinăm, într-o manieră sistemică, distribuite în clase lexico-gramaticale. În virtutea unor circumstanțe istorice concrete, anumite evenimente au lăsat, într-un fel sau altul, urme importante în cultura și mentalitatea timpului, reflectate în limbaj, imprimându-i acestuia accente specifice care s-au sedimentat alături de elementele autohtone, naționale. Identificate, în unele studii, drept regionalisme sau realii, în terminologia traductologiei, reflectă diverse aspecte ale vieții materiale și spirituale a poporului, felul inedit de a fi și valorile esențiale ale culturii etniei respective.

Vorbind despre lexicul intraductibil și problema realiilor, Irina Condră menționează că există un domeniu al lexicului care ține de specificul național și de realitățile concrete ale locului, epocii, modului de viață etc. Astfel, traducătorul trece nu de la o limbă la alta, ci de la o civilizație la alta, iar obstacolul cel mare îl reprezintă nu cuvintele ca atare, pentru care nu se pot găsi echivalente potrivite, ci realitățile la care acestea se referă. Fiecare idiom realizează în mod diferit realitatea și își concentrează resursele, creând termeni și expresii anume în acele domenii, care reprezintă esența modului de viață al poporului [3, p. 66].

În piesa *Casa mare*, una dintre primele lucrări din dramaturgia lui Ion Druță, am identificat elemente lexicale, care s-ar înscrie în categoria celor examinate mai sus, dar și lexeme care ar constitui un material util din raționamentele conceptului de etnotext.

Substantivele selectate de noi pot fi grupate în subclase distincte și caracterizate din diverse perspective. O serie dintre acestea poartă clar amprente dialectale și regionale (*lăicer, hlandani, stebă, șervet, țolișoare, șagă* etc.).

Altele se caracterizează prin izul arhaic, utilizate voit pentru a nuanța conotația timpului și a spațiului în imaginarul artistic creat de autor (*buchie, osteneală, bordeie, pătăranie, lele* etc.).

O bună parte se distinge prin particularitățile fonetice păstrate de dramaturg, în vederea actualizării rostirii regionale moldovenești (diftongul *ea* se reduce la *a* (*seamă* > *samă, seară* > *sară; ia* trece în *ie* (*băiat* > *băiet*), dispariția prefixului *îm-* > *pușcatul*; palatalizarea labialelor *p* și *b* – *boghiță*; inserția grupurilor *chi-, che- copchilă, copchii* etc.).

Nu sunt puține nici elementele lexicale preluate din limba rusă și adaptate parțial la sistemul flexionar și fonetic al limbii române, utilizarea acestora fiind determinată de factori sociolingvistici (*blat, ocerea, zapas, soveste*). Ex.: „Așa presupune *Eleonora*, așa presupun și eu. Dacă nu s-a dus iar prin speulă, să nu-mi ziceți mie pe nume... Amu ce-a câștigat toată toamna la fermă?... O sută de *trudozile* și doi purcei oropiți – pe semne, au și pierit de amu...”

Din perspectiva derivării, lexemul *trudozile* (*trudo+zile*) este destul de spectaculos – primul element de compunere este un pseudoprefix rusesc, iar radicalul este românesc.

„Fiecare cu câte-o *casă mare*... îmi spunea bunelul meu că și atunci când era greu de trăit, când se întâlneau mai multe *bordeie* decât case, chiar și atunci fiecare gospodar avea *casă mare*...”

Expresia fixă *casa mare* reprezintă un întreg concept existențial și cultural al românilor.

O distribuție asemănătoare urmează și adjectivele: *mititel, căprii, frumuseță, acătării, mâniaș, strașnică, mladși* etc. „Ești cea mai vrednică dintre toate femeile pe care le-am cunoscut...”

„*Strașnică* dragoste ce-a mai fost...” „Merge alături *mititel* de-o șchioapă – țup, țup, țup...” „Rochii au multe, dacă-s fără *vină-ncoace*...”

Se poate observa utilizarea autentic dialectală a pronumelor și adjectivelor pronominale demonstrative cu exemple din aproape întreaga paradigmă, precum și a formelor sincopate ale pronumelor de politețe 'neata, 'neavoastră. „Nășică, poate mai încolo, spre sară, îți veni și 'neavoastră...” „Și oamenii iștia s-au făcut așa de răi...” „Stau ca lupii la pândă, și dacă o biată vădană s-a poticnit *oleacă*, îi zic de *amu* altfel...”

Clasa lexico-gramaticală a verbului, generoasă din perspectiva abordată mai sus (*a mântui*, *a amăgi*, *a colbăi*, *a stupi*, *a hodini*, *a jupi*, *a se chiorî*, *a obijdui* etc.), ne oferă exemple de un exotism demn de remarcat și prin locuțiuni verbale specifice (*a se fotografia* > *mă scot pe patret*; *a se grăbi* > *n-am când*; *a se căsători* > *nu v-ați luat*; *a se împiedică* > *s-or poticni*; *a respira* > *nu mai pot sufla*; *a birui* > *nu poate dovedi*; *a începe a glumi* > *a prins a sugui* – aceasta din urmă cu ambii termeni marcați).

Desigur că apar și variante regionale morfologice (auxiliarul invariabil *a* al viitorului I: *va veni* > *a veni*, *va fi* > *a fi*).

Sunt caracteristice structurile sintactice cu verbe predicat utilizate fără auxiliar – marcă a oralității (*Păvălache*: *Vasiluță, ai fost tu sara asta în casă, ai auzit ce s-a vorbit?* *Vasiluța*: *Fost. Auzit*).

Specificul dialectal este păstrat și prin adverbele *amu*, *amuia*, *numa*, *tucma*, *deodată* (*la început*), precum și prin forme diminutive – marcă a oralității discursului (*ziulica*, *dimnecioară*, *olecuță*). Ex.: – „*Vasiluță*, mulți au vrut să-ți smulgă gâțele, dacă *tucma amu* ți-ai găsit nașul...”

Trebuie să constatăm că varietățile regionale ale limbii române au fost minimalizate, iar trăsăturile dialectale din operele unor scriitori importanți din trecut au fost puse sub semnul oralității. În stereotipurile interpretative dialectele sunt marcate social, spațial și temporal.

Referindu-se la fenomenul estetic și stilistic actual, Rodica Zafiu menționează că „se creează cu intenție forme populare de «literatură dialectală» – textele muzicii de diverse genuri – și noutatea are succes: graiul moldovenesc e la modă, prin grupuri și soliști proveniți atât din Moldova românească («Fără zahăr») cât și, mai ales, din Republica Moldova («Zdob și Zdub», «Planeta Moldova», Pavel Stratan). Există diferențe semnificative de utilizare a mărcilor identității regionale de către cei menționați: unii propun mai ales argoul basarabean

(«Planeta Moldova»), alții preferă formele dialectale rurale (Pavel Stratan) (...). Este esențial efectul comic produs (...)» [13].

În concluzie, menționăm că prin limbajul artistic al lui Ion Druță, prin conservarea lexemelor de origine autohtonă și a celor de factură regională, se tezaurizează veritabile mostre de etnotexte, din care emană ideea supraviețuirii spirituale a românilor basarabeni, prin afirmarea lor plenară, ca structură etnică bine conștientizată, în contextul general al istoriei neamului.

Bibliografie

1. S. Berejan, *Aspectul vorbit al limbii române în spațiul dintre Prut și Nistru*. În: „Limba Română”, nr. 9-10, Chișinău, 2004.
2. Th. Codreanu, *Ion Druță și memoria arheală*. În: *Fenomenul artistic Ion Druță*. Coord. M. Dolgan, vol. IV, Chișinău, 2008, p. 119.
3. I. Condrea, *Traducerea din perspectivă semiotică*, Chișinău, 2006, p. 66.
4. E. Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, Iași, 1994.
5. E. Coșeriu, *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*, în vol. *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*, Chișinău, Editura Știința, 1994, p. 132.
6. *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, Editura Științifică, București, 1997, p. 192.
7. M. Dolgan, *Poeticul – principiu artistic capital al esteticii druțiene*. www.akademos.asm.md/.../%20u3%20Academos+1+2009%2011%20MI
8. *Ion Druță scriitor, dramaturg, academician. Aprecieri*. <http://druta.asm.md/appretiations>.
9. Gheorghe Mihailă, *Cuvintele de origine autohtonă în limba română*. (http://www.academiaromana.ro/discursuri_receptie/pag_dr_gmhaila.htm)
10. Olariu Florin-Teodor, *Perspective coșeriene în sociolingvistica actuală*. www.alil.ro/wp-content/uploads/2012/05/31_OLARIU.pdf
11. R. Piotrowski, *Sinergetica și ocrotirea limbii române în Republica Moldova* // „Revista de Lingvistică și Știință Literară”, nr. 3, 1997, p. 93.
12. Valeriu Rusu, *Etnotextele în perspectivă românească*, în ALIL, XXX, 1985.
13. Rodica Zafiu, *Pătărnii* // „România literară”, 2005, nr. 15.
14. Zamfira Mihail, *Tache Papahagi, promotor al etnografeii comparate*. În „Revista de etnografie și folclor”, 1989, nr. 4, p. 371.

Ioan MILICĂ

Imaginarul creștin în denumirile populare românești de plante (I)

I.M. – lect. univ. dr.,
 Departamentul de
 Românică, Facultatea
 de Litere, Universitatea
 „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
 Domenii de competență:
 lingvistică generală, retorică,
 stilistică și poetică. Autor
 al volumului *Expresivitatea
 argoului* (2009). Co-editor
 al mai multor volume și
 membru în colectivele
 științifice și redacționale ale
 unor publicații periodice
 precum „Text și discurs
 religios” (Iași), „Limba
 Română” (Chișinău),
 „Argotica” (Craiova) și
 „Analele Științifice ale
 Universității „Alexandru Ioan
 Cuza” din Iași”.

1. Preliminarii

Ogindirea credințelor religioase în lexicul unei limbi istorice este o realitate de necontestat din moment ce cuvintele, mai precis numele, „pot dezvălui informații cruciale privind genul, înrudirea, originea geografică și religia” vorbitorilor (Bodenhorn & vom Bruck 2006: 4). Ca versiune miniaturală a marelui tezaur antropologic al limbii, vocabularul denumirilor populare de plante se dovedește a fi o arie de cercetare științifică interesantă și complexă prin problemele dificile pe care le ridică.

Multe din chestiunile importante, dezbătute de specialiști, stau în legătură cu sursele denominative pe baza cărora s-au constituit atât vocabularele etnobotanice ale limbilor, cât și nomenclaturile științifice, observația de fond fiind aceea că, în evoluția cultural-istorică a civilizației umane, modelele denominative științifice, ale căror origini sunt indiscutabil legate de modelele denominative empirice, s-au convenționalizat și s-au autonomizat, influențând, la rândul-le, sferile denumirilor populare. În ceea ce privește sursa denominativă reprezentată de credințele religioase, sursă prezentă atât în tiparele nomenclaturii științifice, cât și în cele ale vocabularelor etnobotanice, este important să observăm că

aceasta are în cele două tipuri de modele denominative relevanță și pregnanță distincte. Pentru modelul savant, acest izvor al numirii este astăzi periferic; în schimb, în vocabularele etnobotanice ale multor limbi, el este una din sursele dominante de numire. În acord cu Bejan (1991: 41), cel mai important domeniu denominativ din vocabularul românesc al numelor de plante este cel al animalelor și păsărilor, urmat de cel al ființelor supranaturale. Mai departe, cel de-al doilea domeniu este alcătuit din două subdomenii, mai exact ansamblul termenilor referitori la ființe mitologice precum ielele, zânele sau zmeii și vocabularul incluzând referințe cu rezonanță creștină, din care fac parte constituenți precum Dumnezeu, Hristos, Maica Domnului, sfinții și a.m.d. Fără a oferi evidențe de ordin statistic, Bejan (1991: 97) notează că cel mai frecvent constituent lexical, care participă la dezvoltarea denumirilor populare românești de plante, aparținând domeniului ființelor supranaturale, este *drac*, dar constituenți precum *popă*, *Maica Domnului*, *Sf. Maria*, *Maica Precista* au și ei un rol important în alcătuirea vocabularului etnobotanic cu rezonanță creștină. Constatarea nu evidențiază doar prezumția că diavolul este entitatea supranaturală prototipică în formarea unor denumiri etnobotanice românești având ca izvor vastul domeniu „mitologie și religie”, ci pune în valoare și venerația de care Maica Domnului se bucură în Biserica Ortodoxă și în folclorul românesc¹, din moment ce multe nume de plante stau în legătură cu această emblemă a creștinismului. La o privire mai atentă, se observă că asemenea constituenți lexicali, foarte potenți în a da naștere unor fitonime, nu sunt specifici vocabularului etnobotanic românesc, ci, dimpotrivă, figurează în terminologiile etnobotanice ale mai multor limbi vorbite de popoarele creștine. De fapt, în Evul Mediu și în Renaștere denumirile de plante cu originea în numele divinității și ale sfinților erau atât de răspândite încât latina botanică a învățaților vremii, întemeiată pe tradiția denominativă de tip popular, cuprindea multe astfel de denumiri. Ca reacție față de această modă lingvistică, Carl von Linné (Carol Linnaeus), fondatorul nomenclaturii botanice științifice, descuraja fătîș – în Secolul Luminilor – practica de a boteza plantele cu nume de sfinți, iar acest tip de atitudine reflectă în mod clar că sosise timpul ca nomenclatura științifică să se desprindă din matca vechilor obișnuințe denominative. „Numele de gen” – scrie Linné, în faimoasa *Philosophia Botanica*² (1751), reluând o afirmație dintr-o lucrare ante-

rioară, *Critica Botanica*³ (1737: 69) – „nu ar trebui date abuziv pentru a câștiga protecția sfinților și a oamenilor faimoși sau pentru a-i sărbători”. Ghicim în spatele acestui precept etica protestantă pe care unul din marii părinți ai terminologiilor științifice o angajează discret în a formula regulile de atribuire a denumirilor științifice, aspect nu foarte dificil de probat, dacă se ține cont de faptul că recomandarea linneană se sprijină bibliografic pe contribuția notabilă și reacționară a botanistului elvețian Johann Bauhin, *De Plantis a' Divis Sanctis've Nomen Habentibus* (1591), publicată cu aproape un veac și jumătate înainte de apariția lucrărilor fondatoare ale savantului suedez.

Chiar dacă multe dintre sentințele lui Linné privind nomenclatura botanică științifică sunt astăzi obsolete, este important să observăm că pentru inteligența secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea reforma practicilor de numire a plantelor și animalelor s-a concretizat într-o îndepărtare graduală și pronunțată de marile tradiții denominative ale Antichității și Evului Mediu. Pe măsură ce Linné înlocuia denumiri de gen de inspirație romano-catolică, precum *Sanct. Tritinatis, Alberti, Antonii, Benedicti, Christophori, Gerardi, Georgii, Guilielmi, Johannis, Jacobi, Kunigundis, Ladislai, Laurentii, Pauli, Petri, Philippi, Quirini, Ruperti, Simonis, Stephani, Valentini, Zachariae*, cu nume laice și „barbare”⁴, precum *Hepatica, Erysimum, Geum, Actaea, Aegopodium, Valeriana, Agrimonia, Artemisia, Senecio, Eupatorium, Gentiana, Sanicula, Primula, Parietaria, Isatis, Tussilago, Geranium, Malva, Circaea, Paeonia, Centauria*⁵, despărțirea de drumuri dintre cele două modele denominative, popular și științific, devenea din ce în ce mai pronunțată. Pe măsură ce terminologiile științelor naturale se standardizau și se generalizau, transformându-se în seturi de convenții dezvoltate conform unor reguli sistematice, vocabularele populare ale realităților lumii naturale își continuau vechiul și statornicul drum al specificității lingvistice și cultural-istorice. Astfel, în nomenclatura științifică denumirile botanice cu rezonanță creștină au lăsat treptat locul unor denumiri descriptive și tehnice, în timp ce denumirile populare de plante de inspirație religioasă au continuat să dețină un loc central în vocabularele etnobotanice.

Urmarea firească a acestei bifurcații în atribuirea de nume plantelor și animalelor s-a observat cu și mai multă precizie în veacul al XIX-lea, când cercetarea științifică a folclorului și a denumirilor populare de tot

felul a favorizat elaborarea și publicarea unor savante lucrări lexicografice dedicate terminologiilor populare și pertinentei lor culturale, iar bogăția de denumiri etnobotanice cu referință biblică și creștină nu a putut fi trecută cu vederea de oamenii de știință. Astfel, botaniști precum Britten și Holland (1886: XVII-XVIII) au putut constata că în vocabularul etnobotanic al limbii engleze exista „un mare număr de nume de plante, ce ar putea fi denumite dedicatorii”, întrucât „oglindesc numele multor sfinți și chiar al Divinității. Totuși cele din urmă sunt foarte puține și reflectă pioșenia: denumiri precum *God Almighty's Bread and Cheese*; *God's Eye*; *God's Grace*; *God's Meat*; *Our Lord's*, sau *Our Saviour's Flannel*; *Christ's Hair*; *Christ's Herb*; *Christ's Ladder*, *Christ's Thorn*, *Holy Ghost* și *Herb Trinity* alcătuiesc aproape întregul inventar. Cu totul alta este referirea la Binecuvântata Fecioară Maria, căreia îi sunt dedicate foarte multe denumiri formate cu „Lady” sau „Our Lady”. Consultarea cuvântului „Lady” va dovedi cât de numeroase sunt aceste denumiri în dicționar. Câteva denumiri strâns legate de Binecuvântata Fecioară Maria, cum ar fi *Virgin Mary's Cowlips*, *Virgin Mary's Milkdrops*, *Mary's Tears*, *Virgin Mary's Pinch*, perpetuează legende încântătoare, redată la numele respective. Mulți alți Sfinți au beneficiat de o recunoaștere asemănătoare, cel mai adesea, pentru că plantele denumite în onoarea lor înfloreau în perioada în care ei erau sărbătoriți (...). Mai apoi, referințele la diavolul au motivat apariția unei părți importante a nomenclurii plantelor; în cea mai mare parte, acestea s-au sprijinit, așa cum e normal de presupus, pe proprietățile negative, reale sau presupuse, ale plantelor care îi poartă numele. Strâns legate de aceste denumiri sunt, probabil, și numele, destul de multe, care includ termeni precum „Fairy” (rom. zână) sau „Witch” (rom. vrăjitoare)”.

În cazul limbii engleze, inventarul unor astfel de nume de plante cu rezonanță creștină este cu atât mai semnificativ sub aspect cultural, cu cât convulsiunile Reformei din secolul al XVI-lea au dus la constituirea Bisericii Anglicane, și, implicit, la crearea unui reper cultural și istoric menit să semnaleze că respectivele denumiri populare de plante sunt anterioare epocii respective. Dacă adăugăm că în foarte interesantul său tratat asupra simbolismului folcloric al plantelor, Folkard (1892) dedică întregi capitole „plantelor Bisericii Creștine” și „plantelor Diavolului”, vom indica, poate, mai bine, cât de complicat este studiul simbolismului păgân și / sau creștin al multor denumiri etnobotanice.

În plan mai amplu, ideea că denumirile populare și științifice ale plantelor au netăgăduite izvoare denominative de ordin mitologic și religios a fost convingător ilustrată de lucrările prestigioase ale unor cercetători și savanți precum Peter Bernhardt (2008), A. de Gubernatis (1878, 1882) sau É. Roland (1896-1914). Totuși rolul activ jucat de diverse credințe populare sau de producții folclorice precum descântecurile, fabulele, snoavele, legendele, proverbele, ghicitorile sau alte specii epice și lirice populare în crearea și fixarea unor denumiri comune de plante este, datorită gradului foarte înalt de dificultate al unui asemenea tip de investigație, mai puțin clarificat, cu toate că există destule contribuții remarcabile în planul cercetării internaționale (Thiselton-Dyer 1889, Folkard, 1892) și naționale (Marian 2008, 2010). Certitudinea pe care o căpătăm prin lectura unor astfel de lucrări de referință este că vastul tablou istoric și cultural în care se înscrie numirea plantelor, a suferit, în timp, schimbări majore, provocate de factori atât de natură lingvistică, cât și extralingvistică.

Revenind la chestiunea denumirilor populare de plante care oglindesc influența profundă a creștinismului, se cuvine să concluzionăm că tradiția îndelungată și foarte răspândită de a da nume plantelor sau de a le explica originea și caracteristicile în acord cu diverse repere biblice și creștine a favorizat apariția unui repertoriu bogat de fitonime, iar sursele denominative, de factură mitologică, au intrat, la un moment dat, în competiție cu cele de sorginte creștină, după cum afirmă, între alții, Britten și Holland (1886: XVII-XVIII): „unele nume reflectă transferul dinspre zeitățile păgâne spre sfinții creștini, altele au origine direct creștină”. Această afirmație atrage atenția asupra celei mai importante consecințe pe care numirea populară a realităților naturale a avut-o în plan lingvistic. Pe de o parte, multe dintre plantele cunoscute omului își datorează numele faptului că ideologia și practicile creștine s-au întrepătruns cu sau au înlocuit diverse alte habititudini lingvistice și culturale considerate păgâne, iar această schimbare amplă manifestată în mai multe culturi a aruncat în uitare un număr incalculabil de denumiri etnobotanice. Pe de altă parte, dacă urmăm considerațiile formulate de Britten și Holland, intuim că plante anterior necunoscute au primit la un moment dat „botezul” creștin. Așadar, în ce condiții se poate vorbi despre trecerea de la o denominație precreștină la una creștină sau despre o desemnare de origine exclusiv creștină?

Extraordnara diversitate a lumii plantelor și a denumirilor acestora face foarte dificilă reconstituirea condițiilor în care o realie vegetală a fost denumită sub influența creștinismului. În toate limbile naturale, plantele cunoscute de om au, de regulă, mai multe denumiri populare și – în absența unor dovezi credibile care să sprijine concluzia că o plantă anterior necunoscută își datorează numele influenței directe și exclusive a creștinismului – eforturile de a cerceta circumstanțele exacte ale actului de numire rămân în mare nesatisfăcătoare. Acestei limite i se adaugă capcanele lingvistice notorii, în care cercetătorul poate cădea atunci când realizează un studiu asupra istoriei denumirilor populare de plante: etimologia populară, atracția paronimică, hipercorectitudinea și calcul lingvistic.

Dacă pe tărâmul termenilor etnobotanici este foarte dificil de reconstituit cu acuratețe condițiile în care o plantă și-a primit numele, terenul nomenclaturii științifice se dovedește mai prielnic țelului de a căuta denumiri cu rezonanță exclusiv creștină, în ciuda pericolului de a considera ca fiind de origine exclusiv creștină o realitate lingvistică savantă, a cărei origine se află, de fapt, într-un nume popular problematic. Totuși din moment ce nomenclatura botanică științifică s-a îndepărtat în mod explicit de tradiția atribuirii de nume cu rezonanță creștină, numai câteva tipuri de denumiri științifice de plante pot face obiectul unei analize cu folos.

În categoria denumirilor de origine exclusiv creștină pot fi incluse unele din constructele științifice cu indicație geografică și comemorativă⁶. În acord cu recomandările *Codului Internațional de Nomenclatură Botanică* (citată de Stearn 1983: 295), prezența unor indicații specifice creștine, precum atributul „sfânt”, este obligatorie în cazul fitonimelor formate pornind de la denumiri geografice, iar această regulă poate înlesni căutarea denumirilor științifice de plante cu sursă exclusiv creștină: „un prefix sau un supranume care indică înnobilarea sau canonizarea poate fi omis, de ex., candeliei după De Candolle, jussieui după De Jussieu, hilareii după Sainte-Hillaire, remyi după St. Rémy, dar în indicațiile geografice ‘St.’ Este redat ca sanctus (m.) sau sancta (f.) e.g. sancti-johannis, a(1) Sf. Ion, sanctae-helenae, a(1) Sf. Elena”.

Dat fiind că, în practica de a stabili denumiri științifice, indicațiile geografice și cele comemorative sunt intens întrebuințate pentru a identifica diverse genuri și specii de plante, căutarea modelelor denominative exclusiv creștine trebuie să țintească spre identificarea numelor de locuri

și de persoane specifice perspectivei creștine. De pildă, dacă obiectul de cercetare este reprezentat de indicațiile geografice, lingvistul care studiază denumirile științifice ale plantelor trebuie să aibă în atenție faptul că „denumirile geografice folosite în latina botanică pot fi, din unghi istoric, clasificate în trei clase, conform perioadei de referință: (1) cele romane, (2) cele puse în circulație în Evul Mediu și în secolul al XVI-lea, din motive juridice și științifice și (3) cele moderne.” (Stearn 1983: 206).

Deoarece, în Evul Mediu, dar și mai apoi, multe denumiri geografice au fost date în onoarea divinității, a Maicii Domnului sau a sfinților, e de așteptat ca denumirile științifice ale unora din plantele ce cresc în arealurile geografice „botezate” cu nume creștinești să poarte numele locului de origine. Cu alte cuvinte, în terminologia științifică a plantelor, un toponim devine baza de dezvoltare a unui fitonim. De pildă, genul *Sanctambrosia* Skottsb.⁷ denumește mai multe specii de plante native de pe insula San Ambrosio, una dintre cele patru insule ale unui arhipelag aflat în largul coastelor chiliene, *Islas de los Desventurados* („Insulele Nefericite”). Descoperit și botezat de navigatorii veacului al XVI-lea, arhipelagul nu este – dacă se face abstracție de recenta bază navală a armatei chiliene – locuit, așa că speciile autohtone ale genului *Sanctambrosia* pot fi considerate ca purtătoare ale unui nume de sorginte exclusiv creștină. Cu toate acestea, toponimul San Ambrosio este o convenționalizare științifică a unei atracții paronimice. La origine, numele insulei a fost *St. Nabor*⁸ (San Ambor), însă, sub presiunea prestigiului și autorității de care se bucură în biserica romano-catolică Sf. Ambrozie (San Ambrosio), figură tutelară a creștinismului din veacul al IV-lea d.Hr, numele ostrovului stâncos a fost preschimbat în San Ambrosio. Un alt fitonim științific, *Festuca sanctae-mathae*⁹, conservă, prin epitetul speciei, o indicație de origine exclusiv creștină, fundamentată pe un nume de sfânt (Sf. Marta). Mai departe, toponimul columbian *Sierra Nevada de Santa Marta* este doar una din multele reflectări lingvistice ale stabilirii creștinilor pe continentul sud-american.

Dacă indicațiile geografice incluse în denumirile științifice de plante permit, până la un punct, reconstituirea relativ precisă a circumstanțelor în care unei esențe vegetale i s-a atribuit un nume cu rezonanță creștină, mecanism interpretativ ușurat și faptul că istoria nomenclaturii științifice botanice este, ca și în cazul altor terminologii savante, plenar conservată în scris, indicațiile geografice prezente în denumirile

etnobotanice demonstrează, în contrast cu modelul denominativ științific, cât de complicat poate fi istoricul lingvistic și cultural al unor fitonime populare și cât de alambicată poate fi, uneori, întrepătrunderea dintre viziunea naivă și cea savantă asupra lumii vegetale.

Reținând, spre exemplu, comentariile lui Lindsay (1929: 39) asupra *arborelui lui Iuda*¹⁰, aflăm că numele popular este motivat de credința conform căreia „acesta este copacul de care s-a spânzurat Iuda, deoarece bobocii roșii de floare care apar înaintea frunzelor seamănă cu picăturile de sânge”. Un alt cercetător, Watts (2007: 215), notează că în imaginarul popular „florile trandafirii indică rușinea arborelui de care Iuda s-a spânzurat”. Același autor scrie că această credință de origine grecească s-a răspândit pe măsură ce arborele ornamental al cărui habitat nativ este Orientul Mijlociu a fost aclimatizat în Europa Occidentală. În călătoria sa spre Vest, planta a primit o denumire latină savantă, *arbor Judae*, care, la rândul ei, a iscat confuzii și a alimentat imaginația colectivă (cf. Rolland 1903/IV: 79). Pe terenul limbii franceze, calchiera denumirii latinești a generat două denumiri populare concurente, *arbre de Judée* (arbore de Iudeea) și *arbre de Judas*¹¹ (arborele lui Iuda). Mai apoi, cel mai probabil în epoca lui Shakespeare, copacul și zestrea sa lingvistică au trecut în Albion, iar planta și-a fixat, în limba engleză, denumirea *Judas tree*, o copie lingvistică a lat. *arbor Judae*. Așadar, este corect să presupunem că pletora de denumiri populare din limbile europene, germ. *Judasbaum*, it. *albero di Giuda*, rom. *arborele Iudei*, rus. *Iudino derevo*, sp. *árbol de Judas*, trebuie pusă pe seama largii circulații a legendei cu rădăcină biblică.

În lumina considerațiilor de mai sus, descrierea unor fitonime populare românești, cu rezonanță creștină, va fructifica noțiunea de imaginar botanic, definită în prezenta lucrare drept lexicalizarea convențională și ades figurată a unor reprezentări istorice și culturale puse în circulație prin nume de plante ce subliniază influența creștinismului. Deși poate părea vagă, această definiție provizorie, de lucru, are menirea de a reliefa că o limbă naturală este oglinda unei culturi și mediumul dinamicii culturale. Interpretând limba ca tezaur cultural, putem observa acțiunea conjugată și importanța factorilor intra- și extralingvistici în configurarea desemnării și a sensurilor, iar denumirile de plante și de animale se numără, în opinia noastră, printre exemplele tipice de ilustrare a dimensiunii antropologice a unei limbi.

Note

¹ Culegeri de producții folclorice precum Marian (1904) sau Teodorescu (1885) probează prezența tutelară a Maicii Domnului și a Divinității în spiritualitatea populară românească.

² Linnaeus' *Philosophia Botanica*, traducere în limba engleză de Stephen Freer, Oxford University Press, 2003; traducerea și adaptarea în limba română a fragmentului citat ne aparțin.

³ „Nominibus genericis non abuti decet ad Sanctorum hominumque in alia arte Illustrium memoriam conservandam, vel favorem captandum.”

⁴ Multe dintre aceste denumiri „necreștinești” reprezintă, de fapt, dovezi ale întoarcerii la tezaurul cultural și lingvistic greco-latin, bază a tuturor terminologiilor științifice actuale.

⁵ Linnaeus 1737: 71-72. See also Linné 2003: 182-183.

⁶ Definite ca denumiri date „în onoarea unei personalități” (Gledhill 2008: 23), indicațiile comemorative ale numelor botanice savante au mai fost considerate și „nume onorifice” (Lemmon 1878).

⁷ Quattrocchi 2000/IV: 2376.

⁸ Sfinții Nabor și Felix sunt martiri creștini ai prigoanei din vremea împăratului Dioclețion (303 d.Hr.).

⁹ Quattrocchi 2006/II: 954.

¹⁰ În limba engleză, denumirea comună este *Judas tree*. Numele științific al plantei, *Cercis siliquastrum*, propus de Linné în 1753, are ca izvoare etimologice gr. *kerkis* (vechi nume folosit de Teofrast pentru a denumi copacul respectiv, cf. Quattrocchi 2000 /I: 485), însemnând ‘suveică’, codificare a formei alungite a capsulei de semințe, și lat. *siliqua*, cu înțeles asemănător, ‘pod – capsulă’, de la care s-a format termenul botanic *siliquastrum*, ‘plant – plantă’ (cf. OLD 1968: 1762).

¹¹ „Cuvântul *Judée* (Iudeea), în loc de *Judas* (Iuda), se bazează pe confuzia iscată de terminația de genitiv *Judae* în urechile oamenilor neștiutori [de limbă latină – I.M.]” (Rolland 1903/IV: 79).

Bibliografie

*** *Oxford Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1968.

Iohan Bauhini [Johann Bauhin], 1591, *De Plantis a' Divis Sanctis've Nomen Habentibus*, Apud Conrad Waldkirch, Basileae.

Peter Bernhardt, 2008, *Gods and Goddesses in the Garden: Greco-Roman Mythology and the Scientific Names of Plants*, Rutgers University Press.

Alexandru Borza, 1958, „Numiri românești de plante în vocabulare și dicționare din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea”, *Cercetări de lingvistică*, Cluj-Napoca, Anul III, pp. 199-218.

Alexandru Borza (coord.), 1968, *Dicționar etnobotanic*, Editura Academiei R.S.R., București.

James Britten, Robert Holland, 1886, *A Dictionary of English Plant-Names*, Trübner & Co., Ludgate Hill, London.

Hadumod Bussmann, 1996, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, Routledge, London, New York.

Gheorghe Chivu (ed.), 2008, *Dictionarium Valachico-Latinum*. Primul dicționar al limbii române, studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, Editura Academiei, București.

Gheorghe Chivu, 2010, „Nume de plante în Dictionarium valachico-latinum”, în Rodica Zafiu et al. (editori), *Limba română. Controverse, delimitări, noi ipoteze*, Actele celui de al 9-lea Colocviu al Catedrei de limba română (București, 4–5 decembrie 2009), I, Editura Universității din București, pp. 333-340.

David Crystal, 2008, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, sixth edition, Blackwell Publishing.

Angelo de Gubernatis, 1878-1882, *La Mythologies des plantes ou les légendes du règne végétal*, vol. I, 1878, vol. II, 1882, C. Reinwald & C-ie, Libraires-Editeurs, Paris

Constantin Drăgulescu, 2010, *Dicționar explicativ al fitonimelor românești*, Editura Universității „Lucian Blaga” Sibiu.

Mircea Eliade, 1936, „Maica Domnului”, *Familia*. Revistă lunară de cultură, seria III, anul III, nr 6, iulie-august 1936, pp. 33-38.

Richard Folkard, 1892, *Plant Lore, Legends and Lyrics. Embracing the Myths, Traditions, Superstitions and Folk-Lore of the Plant Kingdom*, second edition, Sampson Low, Marston & Company Limited, London.

David Gledhill, 2008, *The Names of Plants*, fourth edition, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo.

G. T. Lemmon, 1878, „Honorary Names in Scientific Nomenclature”, *Botanical Gazette*, vol. 3, No. 7 (Jul., 1878), pp. 61-64.

T.S. Lindsay, 1923, *Plant Names*, The Sheldon Press, London, The Macmillan Co., New York and Toronto.

Caroli Linnaei [Linné, Carl von], 1737, *Critica Botanica in qua Nomina Plantarum Generica, Specifica & Variantia Examini Subjiciuntur Selectiora Confirmatur Indigna Rejiciuntur; simulque Doctrina circa Denominationem Plantarum Traditur*, Lugduni Batavorum, Apud Conradum Wishoff.

Carl von Linné, 2003, *Linnaeus' Philosophia Botanica* translated by Stephen Freer, Oxford University Press.

Simion Florea Marian, 1904, *Legendele Maicii Domnului. Studiu folkloristic*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”.

Simion Florea Marian, 2008-2010, *Botanica poporană română*, vol. I, Editura Mușatinii, Suceava, 2008, vol. II și III, Editura Academiei Române, Suceava, 2010.

Lytton John Musselman, 2012, *A Dictionary of Bible Plants*, Oxford University Press.

Elena Niculiță-Voronca, 2008, *Datinile și credințele poporului român. Adunate și așezate în ordine mitologică*, 2 vol., Editura Saeculum Vizual, București.

Tudor Pamfile, 2008, *Mitologia poporului român*, 2 vol., Editura Vestala, București.

Z. C. Panțu, 1906, *Plantele cunoscute de poporul român*, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”, București.

Constantin Pârvu, 2002-2005, *Enciclopedia plantelor*, 4 vol., Editura Tehnică, București.

Dr. E. Pop, 1930a, „Cei dintâi culegători ai numelor românești de plante”, I, *Țara Bârsei*, Anul II, No 2, Martie-Aprilie 1930, pp. 164-174.

Dr. E. Pop, 1930b, „Cei dintâi culegători ai numelor românești de plante”, II, *Țara Bârsei*, Anul II, No 3, Mai-Iunie 1930, pp. 234-244.

Umberto Quattrocchi, 2000, *CRC World Dictionary of Plant Names. Common Names, Scientific Names, Eponyms, Synonyms and Etymology*, Vol. I. A-C, vol. II. D-L, vol. III. M-Q, vol. IV. R-Z, CRC Press, Boca Raton, London, New York, Washington D.C.

Umberto Quattrocchi, 2006, *CRC World Dictionary of Grasses. Common Names, Scientific Names, Eponyms, Synonyms and Etymology*, Vol. I. A-C, vol. II. E-O, vol. III. P-Z, CRC Taylor & Francis Group, Boca Raton, London, New York.

Eugène Rolland, 1896-1914, *Flore populaire ou histoire naturelle des plantes dans leurs rapports avec la linguistique et le folk lore*, 11 tomuri, Paris, Pentru nevoie lucrării de față a fost consultat îndeosebi vol. IV, Librairie F. Staude, Paris, 1903.

William T. Stearn, 1983, *Botanical Latin*, third edition, revised, David & Charles, Newton Abbot, London, North Pomfret.

G. Dem. Teodorescu, 1885, *Poesii populare române*, Tipografia Modernă Gregorie Luis, București.

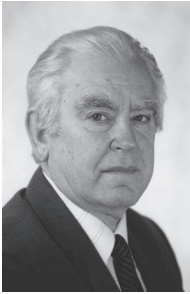
T. F. Thiselton-Dyer, 1889, *The Folk-lore of Plants*, D. Appleton and Company, New York.
Grigore G. Tocilescu, Christea N. Țapu, 1980, *Materialuri folcloristice*, 3 vol., Editura Minerva, București.

Donald C. Watts, 2007, *Elsevier's Dictionary of Plant Lore*, Elsevier, Amsterdam, Boston, Heidelberg, London, New York, Oxford, Paris, San Diego, San Francisco, Singapore, Sydney, Tokyo.

Gabriele vom Bruck, Barbara Bodenhorn (ed.), 2006, *The Anthropology of Names and Naming*, Cambridge University Press.

Anatol EREMIA

Hidronimia Basarabiei. Originea și semnificația numelor de râuri

A.E. – dr. hab., cercetător conferențiar, lingvist, specialist în onomastică.

A editat 25 de cărți, cele mai recente fiind *Dicționar explicativ și etimologic de termeni geografici*, Chișinău, 2006; *Dicționar geografic universal*, Chișinău, 2008; *Localitățile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar*, 2009.

Moldova dintre Prut și Nistru dispune de un sistem hidrografic destul de bogat și variat. În acest spațiu, pe bază de anchete toponimice de teren și din surse documentare, au fost înregistrate peste 10.000 de unități hidrografice: râuri, râulețe, pâraie, gârle, lacuri, bălți, iezere, heleșteie, iazuri etc.

În toate timpurile, sursele de apă au avut o importanță deosebită pentru natură și, în mod special, pentru societatea umană, contribuind la formarea și dezvoltarea solurilor și a vegetației, la menținerea biosferei terestre, dar mai cu seamă fiind necesare vieții și activității oamenilor. Apele de suprafață și-au găsit întrebuințare largă în industrie, agricultură, transport. Viața comunităților de oameni s-a început și s-a dezvoltat în jurul unor surse sigure de apă, cu folosințe multiple, de la prepararea hranei până la treburile și îndeletnicirile gospodărești tradiționale: pescuit, morărit, irigație etc.

Rețeaua hidrografică a Basarabiei este unitară în felul ei, deoarece majoritatea râurilor și râulețelor izvorăsc pe același teritoriu, au, în fond, o direcție de scurgere, de la nord-vest spre sud-est, se află situate geografic în cuprinsul unui singur bazin acvatic general – Marea Neagră. Apele curgătoare sunt colectate de Dunăre, Nistru, Prut și apoi, pentru întreg teritoriul, de Marea Neagră. Unele dintre râuri

se varsă în mare prin lacuri-limane. Lacurile naturale, cele mai mari, se află în zonele din preajma Dunării și Mării Negre. Au existat lacuri mari și în luncile râurilor Nistru și Prut, însă ele, în mare parte, au fost desecate în urma ameliorării terenurilor.

Caracterul și regimul natural al râurilor au fost determinate de relieful ținutului. Râurile mari au aproape aceeași „vârstă” ca munții și zonele colinare din regiune. Relieful interfluviului pruto-nistrean este variat și constă din mai multe forme geomorfologice, cu dimensiuni de altitudine și particularități fizico-geografice și naturale diverse: înalte – munții, medii – colinele, dealurile, joase – câmpiile, luncile, deltele. Formele de relief au condiționat apariția văilor mai înguste și adânci în munți și în zonele colinare și mai largi și întinse în câmpii.

Procesele de demerizare și de continentizare a spațiului carpato-danubiano-pontic au început acum 40-70 de milioane de ani, în era paleozoică și în cea mezozoică. Eliberarea teritoriului de apele mărilor preistorice – Badeniană, Sarmațiană, Meoțiană și Pontiană – a avut loc treptat în era cainozoică, cu 4-12 milioane de ani în urmă. În perioada cuaternară, acum aproximativ 2 milioane de ani, s-a format relieful și clima regiunii, ceea ce ulterior, acum 300-350 mii de ani, a favorizat apariția primelor grupuri de oameni primitivi (în paleolitic), prezența cărora, pe teritoriul Basarabiei, a fost descoperită în peșterile din malurile stâncoase ale râurilor Prut (la Duruitoarea, Brânzeni) și Nistru (la Ofatinți etc.) [1, p. 9-14; 2, p. 29-34].

Formarea munților Carpați și a zonelor precarpatice de est au generat procesele de coborâre a regiunilor limitrofe de sud și sud-vest, marea urmând să regreseze treptat spre cuveta sa de astăzi. În aceste condiții paleografice, urmate de fenomenele glaciare și postglaciare (topirea ghețarilor și zăpezilor, scurgerea apelor spre mare) s-a format rețeaua hidrografică apropiată de cea actuală [2, p. 29-32].

Actualmente, relieful republicii ocupă extremitatea de sud-vest a Câmpiei Europei de Est, teritoriul ei având înclinația de la nord-vest spre sud-est, fapt ce a determinat direcția generală a cursului apelor, altitudinea lui medie fiind aproximativ de 150 m deasupra nivelului mării.

Cele mai multe râuri și râulețe se întâlnesc în partea de nord a teritoriului, acestea fiind reprezentate de afluenții Prutului și Nistrului, mai puține în partea de sud și sud-est, ale căror ape sunt recoltate atât de Prut și Nistru, cât și de râurile ce se varsă direct în Dunăre și în Ma-

rea Neagră. În partea de nord, unde precipitațiile atmosferice sunt mai abundente și frecvente, râurile au un debit de apă mai mare, în comparație cu cele de sud, unde precipitațiile sunt mai sărace și rare.

Regimul râurilor e influențat și de climă: sunt mai bogate în apă în perioada de topire a zăpezilor și în perioada ploilor abundente (din aprilie-iunie) și cu un nivel mai scăzut de apă spre sfârșitul verii (în august), când ploile sunt rare. Ploile torențiale provoacă vara inundații și viituri, iarna toate râurile îngheață [3, p. 20-23; 4, p. 40 și urm.].

Obiectele hidrografice, îndeosebi fluviile și râurile mari, au o vechime de câteva milioane de ani, în timp ce numele lor actuale datează din perioade mult mai târzii, având o „vârsta” de numai câteva mii, iar unele, de exemplu, microhidronimele – doar de câteva sute sau chiar de câteva zeci de ani. Originea lingvistică a numelor de ape, vechimea, structura și semnificația inițială, evoluția, repartitia lor teritorială, principiile de nominație și gradul de motivare lexical-semantică sunt obiectivele de cercetare ale hidronimiei, disciplină a onomasticii și, în special, a toponimiei.

Cele mai vechi nume de ape curgătoare din spațiul nord-pontic basarabean sunt Dunărea, Nistrul și Prutul. Ele datează din epoci preistorice, având origini indo-europene sau preindo-europene, în limba noastră fiind moștenite de la populația geto-dacă. Aceste nume diferă de formele lor de origine (*Donare, Donaris, Danubius; Danastris; Porata, Pyreatus*), dat fiind că, pe parcursul vremii, în limbile prin care ne-au fost transmise, au suferit esențiale modificări fonetice și de structură.

Deosebit de numeroase sunt hidronimele românești propriu-zise, ele datând, în foarte multe cazuri, cu începere din epoca de formare a limbii și poporului român (sec. VI-IX), aceasta referindu-se la întreg spațiul dacoromân (carpato-danubiano-pontico-nistrean). Cele mai vechi hidronime românești de pe teritoriul pruto-nistrean au „vârsta” primelor comunități autohtone românești din acest areal (sec. VIII-XII). Faptul că primele atestări ale numelor de râuri datează din sec. XIV-XV nu exclude prezența lor în perioadele mai timpurii. Documentele cele mai vechi nu s-au păstrat, plus la aceasta, sursele documentare cunoscute întârzie adesea să fixeze în scris realitățile din societate și evenimentele istorice.

Condițiile geografico-naturale și social-economice au făcut ca populația băștinașă să-și întemeieze satele și orașele pe văile râurilor, în preaj-

ma lacurilor și bălților. În baza unor calcule preventive s-a stabilit că circa 200 de localități din această regiune sunt situate pe valea Nistrului, 150 – pe valea Prutului, 75 – pe valea Răutului, 45 – pe valea Bâcului. Multe dintre localitățile riverane poartă numele apelor respective. Practic, fiecărui nume de râu îi corespunde unul sau mai multe nume de localități. Dar nu numai apele mari, ci și cele minore (pâraiele, iezerele, izvoarele etc.) au determinat apariția unor nume de sate.

Un rol important în viața populației ținutului nostru l-au avut râurile mari Nistru și Prut, dar și râurile mai mici: *Răut, Bâc, Botna, Cogâlnic, Ciuhur, Camenca, Drabiște, Racovăț, Ciuluc, Ichel, Ișnovăț, Cahul, Ialpuș, Bolata, Tigheci, Cubolta, Căinari, Saca, Ciorna, Salcia, Larga, Schinoasa, Beloci, Iagorlâc, Lunga, Știubeiul, Ceaga, Nârnova, Vladnic, Bucovăț, Cula, Râbnița, Sagala* etc. Majoritatea localităților poartă denumiri vechi, atestate în documentele istorice din sec. XV-XVIII. Prezintă interes sub diferite aspecte și microhidronimele, denumirile de râulețe, pâraie, gârle etc.: *Bezin, Cunila, Răcătău, Hălmegea, Bujor, Scurta, Baraghina, Budăiul, Găunoasa, Repedea, Glodeanca, Căldărușa, Șoltoiaia, Ocna, Culișoara, Brătuleanca, Calinderul, Puhoiul, Ungura, Strestinețul, Camencuța, Galbena, Curechiștea, Pojarna, Telița* etc. Unele reprezintă creații onimice proprii românești, altele provin din alte limbi, fiind preluate de autohtoni de la populațiile conlocuitoare (slave, turcice). Prezentăm în continuare glosarul celor mai cunoscute nume de râuri, însoțite de mențiuni istorico-geografice și de unele explicații de ordin etimologic, lexical, derivațional.

Nistru. Izvorăște pe teritoriul Ucrainei, din Carpații Orientali, și se varsă în limanul Nistrului lângă s. Palanca (Republica Moldova). Are lungimea de 1362 km (în limitele republicii noastre – 660 km). Suprafața bazinului este de 72.100 km² (pe teritoriul republicii – 19.070 km²). Principalii afluenți ai râului: *Racovăț, Ciorna, Răut, Ichel, Bâc, Botna, Știubeiul* (pe dreapta), *Camenca, Ocna, Beloci, Râbnița, Iagorlâc, Ciorna, Cuciurgan* (pe stânga). Pe Nistru sunt situate orașele *Otaci, Soroca, Camenca, Rezina, Râbnița, Dubăsari, Criuleni, Grigoriopol, Tighina, Tiraspol, Slobozia*. În hrisoavele domnești Nistrul e atestat începând din prima jumătate a sec. al XV-lea (1425, 1430, 1445, 1447; pentru anii de atestare, aici și în continuare, a se vedea numărul bibliografic 3, care se referă la repertoriul alfabetic de nume). Hidronimul a fost explicat etimologic prin radicalele indo-europene *dan-* „râu”

și *istr-* „curent repede de apă”, denumirea însemnând la origine „râul care curge repede”, avându-se în vedere, probabil, cursul superior al râului, în Carpații din Ucraina.

Prut. Prutul, al doilea râu ca lungime și importanță de pe teritoriul republicii (după Nistru), izvorăște din Carpații Orientali, de pe versanții piscului Goverla (Ucraina), la altitudinea de peste 2000 m, și se varsă în Dunăre la sud-est de s. Giurgiulești (r-nul Cahul). Traversează Ucraina, România și Republica Moldova. Pe teritoriul nostru marchează dinspre vest frontiera cu România. Lungimea râului – 967 km (695 km în limitele republicii). Afluenții râului pe teritoriul republicii: Zelena, Racovăț, Medveja, Larga, Vilia, Lopatnic, Drabiște, Ciuhur, Camenca, Gârlișoara, Gârla Mare, Delia, Brătuleanca, Nârnova, Lăpușna, Sârma, Sărata, Tigheci, Larga, Hălmagea, Frumoasa. Pe valea râului Prut sunt așezate orașele Lipcani, Ungheni, Leova, Cantemir, Cahul. Primele mențiuni documentare ale hidronimului datează de la începutul sec. al XV-lea (1409, 1424, 1437, 1443). Versiunile etimologice rămân deocamdată controversate: scit. *port* „vad”, gr. *pyretos* „zbu-ciumat”, iran. *prtu* „loc de trecere”. La baza acestui hidronim ar putea sta un radical geto-dacic *proth „pârâu”, „râu”.

Răut. Este cel mai mare afluent al Nistrului și cel mai mare râu care izvorăște și curge integral pe teritoriul republicii. Își are izvoarele în apropierea s. Rediul Mare (r-nul Dondușeni) și se varsă în Nistru din dreapta lângă s. Ustia (r-nul Dubăsari). Lungimea râului este de 286 km, suprafața bazinului de 770 km². Principalii afluenți: Recea (Copăceanca), Răuțel, Soloneț, Chiua, Iligacea, Ciulucul Mare, Molovateț, Cula, Vatici, Ivancea (pe dreapta), Cubolta, Căinar, Camenca, Ciorna, Dobrușa, Sagala, Cogâlnic, Drăghinici (pe stânga). Pe Răut sunt așezate orașele Dondușeni, Râșcani, Bălți, Florești, Orhei [5, p. 171-172]. Râul este atestat în documente istorice începând cu anul 1436. Radicalul este de origine slavonă: *revot-* „zgomot”, „vuiet”, „urlet”, denumirea însemnând la origine „râu zgomotos, zbu-ciumat” (etimologie controversată).

Bâc. Izvorăște în apropiere de s. Temeleuți (r-nul Călărași), traversează teritoriul raioanelor Călărași, Strășeni, Anenii Noi și se varsă din dreapta în Nistru lângă s. Gura Bâcului (r-nul Anenii Noi). Lungimea cursului de apă este de 155 km, bazinul de recepție având 2.150 km². În valea râului, la nord de Chișinău, se află lacul de acumulare Ghidighici.

În aval de lac, în preajma satului Vatra, râul curge printr-un defileu îngust și stâncos, denumit *Cheile Bâcului*. Pe parcurs, râul acumulează apele mai multor râulețe și pâraie: Strâmba, Cotova, Seliște, Budăiul, Pojarna, Adâncă, Pitușca, Călduroasa, Ruginoasa, Bucovăț, Trigoliște, Saca, Râmnicul, Ișnovăț, Schinoasa, Împuțita, Calinderul, Colacul, Hatmăna, Nisipăria, Roșia, Cobusca. Mențiunile documentare ale Bâcului datează începând cu prima jumătate a sec. al XV-lea (1420, 1436, 1448, 1466). Denumirea râului poate fi explicată prin adjectivul turcic *bûük* „mare”, „lung”, hidronimul însemnând „râul de pe valea mare, lungă”.

Ichel. Este unul dintre cele opt râuri mari din republică a căror lungime depășește 100 km. Izvorăște la est de or. Cornești (r-nul Ungheni), traversează teritoriul raioanelor Călărași, Strășeni și Criuleni, pe o distanță de 101 km, și se varsă în Nistru lângă s. Coșernița (r-nul Criuleni). Suprafața bazinului de recepție este de 814 km². Direcția: NV→SE. În valea râului se deschid văile râulețelor și pâraielor: Icheleț, Hulpoaia, Voinova, Teleșeu, Gemenea, Blaja, Sămănanca, Tișova, Sârnauca, Lunga, Scurta, Buzdugana, Rediul, Sărădnicul. Pe valea râului sunt situate localitățile: Bularda, Onești, Greblești, Drăgușeni, Rădeni, Zamciogi, Logănești, Ratuș, Goian, Hrușova, Boșcana, Coșernița ș.a. Primele documente care pomenesc de acest râu sunt din anii 1430, 1436, 1462 ș.a. Forma de scriere a numelui în documente este *Itchil*, aceasta amintindu-ne de denumirea turcică a fluviului Volga – *Itil* (*Ithil*), nume ce a putut fi transplantat la noi de cumani în sec. al XI-lea, ulterior hidronimul fiind modificat fonetic în limba română.

Botna. Izvorăște la nord de s. Horodca (r-nul Ialoveni), curge pe teritoriul raioanelor Ialoveni și Căușeni și se varsă în Nistru lângă s. Chițcani (r-nul Căușeni). Lungimea râului – 152 km, suprafața bazinului – 1540 km². Direcția cursului de apă: NV→SE→E→NE. Afluenții râului: Târnauca, Hultura, Valea Lupului, Vișina, Potolinca, Carpăna, Strestioara, Țanca, Larga, Chetroșica, Văgăuna, Valea Mare, Mișiliderea, Botnișoara, Căinarul, Opărita, Ciocana. Pe valea râului sunt situate localitățile: Horodca, Ulmu, Văsieni, Ruseștii Noi, Bardar, Costești, Zâmbreni, Horești, Gangura, Căinari, Sălcuța, Zaim, or. Căușeni, Chircăiești ș.a. [5, p. 34-35]. Documentele istorice atestă denumirea râului începând cu anul 1429. Sunt de remarcat și mențiunile din 1431, 1439, 1443, 1448 ș.a. Hidronimul poate fi explicat prin apelativul rom. reg. *botină*

„vas din doage de lemn sau făcut dintr-o buturugă prin scobire”, prin extensiune semantică – „izvor captat într-un asemenea vas”. La forma actuală s-a ajuns prin eliminarea în pronunție a vocalei neaccentuate < i > și articularea enclitică a denumirii. Semnificația de origine a denumirii va fi fost „valea izvoarelor”, „râul de pe valea cu multe izvoare”.

Cahul. Râu în sudul republicii, pe teritoriul raionului Cahul. Izvorăște la sud de s. Badicul Moldovenesc, curge spre sud, trece prin localitățile Lebedenco, Pelinei, Găvănoasa, Vulcănești, A. I. Cuza și se varsă în lacul Cahul lângă s. Etulia Nouă. Are lungimea de 65 km, suprafața bazinului fiind de 680 km². Afluenți și văi cu pâraie care dau în valea acestui râu: Valea Pădurii, Socii, Flămânda, Ungura (pe dreapta), Cahuleț, Ciorîța, Ursoaia, Bulboaca, Valea Bozului, Găunoasa, Huma, Valea Stejarului (pe stânga). În documentele istorice din sec. al XV-lea hidronimul apare cu formele de scriere *Cavul*, *Cahov*, *Caul*, care, într-un fel anume, ne trimit la un eventual etimon turcic, probabil pecenegocuman: *qav* / *kav* „râpă”, „gârlă”, „pârâu” (să se compare derivatul turcic *kavlyk* „teren accidentat, cu râpi, râpos”). La forma actuală s-a ajuns prin transformarea lui < v > în < u >, vocala < u > ulterior fiind susținută fonetic de fricativa < h > (versiune etimologică posibilă).

Drabiște. Râu în partea de nord a republicii, afluent pe dreapta al Racovățului, denumirea având forma de circulație locală *Draghiște*. Izvorăște în apropierea s. Romancăuți (reg. Cernăuți, Ucraina), curge pe teritoriul raioanelor Briceni și Edineț și se varsă în Racovăț la sud de s. Brânzeni. Lungimea – 66 km, suprafața bazinului – 280 km². Afluenți: Chetrăria, Recea, Lata, Odaia, Vărăria, Budăiul, Turia (în dreapta), Hârtopul, Valea Prisăcii, Bătrânaca, Velnița (în stânga). Pe valea Drabiștei sunt situate localitățile: Bulboaca, Trebisăuți, Colicăuți, Constantinovca, Trinca, Fetești, Burlănești. Prima mențiune documentară a hidronimului este din 1554. Denumirea râului poate fi explicată: (1) prin slav. *драбунце*, derivat cu suf. *-унце* al verbului **драбуми* „a smulge, a dezrădăcina”; (2) prin slav. *цдробунце*, derivat cu suf. *-унце* al verbului *цдробуми* „a sfărâma”, „a mărunți”. Deci hidronimul ar fi însemnat la origine, într-un caz „loc curățat de vegetație”, „loc defrișat” sau, în alt caz, „loc unde se sfarmă și se scoate piatră”, „pietrărie”, „carieră”. Defrișarea pădurilor în scopul obținerii unor noi terenuri agricole a fost în trecut un fenomen obișnuit în ținutul nostru. În același timp, conform particularităților naturale locale, și dobândirea pietrei în cariere a fost și este o ocupație răspândită în părțile locului.

Cula. Afluent în dreapta Răutului, s. Breanova (r-nul Orhei). Izvorăște în preajma s. Izvorenii (anterior Fundul Cului, r-nul Ungheni). Lungimea – 66 km, suprafața bazinului – 554 km². Are direcția de la vest spre est. Acumulează apele mai multor râulețe și pâraie: Hulboaca, Odaia, Ursoaia, Toloaca, Dârnovașul, Vrăbia, Dolina, Dișcova (în dreapta), Culișoara, Împuțita, Susuroaia, Odăița, Prihodiște, Cumpăna, Țarna, Bahul (în stânga). Pe valea Cului sunt așezate satele: Izvorenii, Boghenii, Rădenii, Hirova, Săsenii, Ghetlova, Puținții, Viprova, Dișcova, Morozenii ș.a. Prima mențiune documentară a hidronimului datează din 1436. Hidronimul *Cula* nu poate fi explicat prin apelativul *culă* „turn circular; cupolă, boltă”. Hidronimul în cauză este de origine turcică, având ca etimon cuvântul *kul / kol* „vale; râu”. Acest cuvânt a existat în limba comunilor și e cunoscut în aproape toate limbile turcice actuale: tăt. *kul* „râpă”, „ramificație, braț de râu”, „albie de râu”, tc. *kol* „braț de râu”, k-kalp. *kol* „arâc mic”, „braț de râu”, „afluent”. În regiunile asiatice, cu populații turcice, se întâlnesc multe hidronime formate cu acest component: *Sangan Kol*, *Kara Kol*, *Kara Kula*, *Narân Kol*, *Sarî Kula*. Numele râului din Basarabia pare să fi fost transplantat dintr-o regiune asiatică sau, eventual, creat pe loc de o veche populație turcică, de pecenegi sau cumani [6, p. 55-56].

Ialpug. Râu în partea de sud a Basarabiei. Izvorăște la nord de comuna Javgur (r-nul Cimișlia) și curge spre sud până la vărsarea sa în lacul Cahul, lângă or. Bolgrad (reg. Odesa, Ucraina). Lungime – 142 km, suprafața bazinului – 3.280 km². Afluenți și ramificații ale văii râului: Hârtoțul, Valea Sărățelei, Răchita, Cârșăul Mare, Cârșăul Mic, Ialpușel, Valea Enichioiului, Cunduc, Scumpia, Ciocrac, Salcia Mare, Catribușeanca, Bulboaca (în dreapta), Ialpușel, Valea Suhatului, Lunga, Împărăteasca, Cioara, Sarâiar (în stânga). Localitățile situate pe valea Ialpușelului: Maximeni, Javgur, Cenac, Comrat, Chirsova, Beșalma, Congaz, Svetlâi, Balabanu, Aluatu, Chirilovca, Ciurnii ș.a. În documentele istorice (anii 1445, 1449, 1518, 1546 ș.a.) hidronimul apare atestat cu formele *Ialpi*, *Ialpoș*, *Ialpuș*, *Ialpuș*. Numele râului este de origine turanică, probabil cumână. În cumână adjectivul *jalpy* a însemnat „larg, lat”, „în față, neadânc”, onimicul având deci sensul originar „vale largă, lată, întinsă” sau „râu (lac) în față, neadânc sau puțin adânc”, aceasta fiind o particularitate generală a apelor situate în zonele de câmpie și de stepă.

Sărata. Râu în partea sud-vestică a republicii, pe teritoriul raioanelor Hâncești și Leova. Izvorăște la nord de satele Mereșeni și Sărata-Me-

reșeni (r-nul Hâncești), de pe două ramificații ale văii râului, și curge spre sud și sud-vest până la vărsarea sa în Prut, la s. Vâlcele (r-nul Cantemir). Lungimea – 60 km, suprafața bazinului – 760 km². Afluenți și ramificații ale văii râului: Valea Poștei, Valea Ceadârului, Saca, Adâncă, Duhanul, Valea Mălaiului (în dreapta), Băbăneasa, Valea Morii, Valea Caracuiului, Sărățica, Valea Cazangicului (în stânga). Pe valea râului sunt situate localitățile: Mereșeni, Sărata-Mereșeni, Sărata Galbenă, Cneazevca, Sărăteni, Vozneseni, Troița, Troian, Seliște, Sărata Nouă, Romanovca. Numele râului este foarte vechi, prima atestare documentară datând din anul 1406. Urmează mențiunile din 1411, 1452, 1503, 1523 etc. Pe teritoriul Basarabiei se întâlnesc mai multe ape curgătoare cu numele *Sărata*, dintre care și râul Sărata, ce izvorăște la sud-vest de or. Căușeni și se varsă în lacul Sasâc (Cunduc) la sud-est de Tatarbuniar (reg. Odesa, Ucraina). Adjectivul *sărat*, devenit nume topic prin substantivizare, redă o particularitate a solului, și nu a apei – „teren bogat în săruri minerale solubile”, „teren sărătuos”. În locurile sărăturoase solul, din cauza sărurilor minerale abundente, capătă culoarea albă, asemănătoare cu sarea obișnuită. De aici, prin comparație vizuală, locurile respective au fost denumite *Sărata*.

Camenca. Afluent de stânga al Nistrului. Izvorăște în apropierea s. Holubece (r-nul Krâjopil, Ucraina), curge spre sud-vest și se varsă în Nistru la or. Camenca. Are lungimea de 52 km, bazinul de recepție – 403 km². Cursul râului este aproape rectiliniu și cu puțini afluenți: Valea Pădurii, Valea Izvoarelor, Malina, Odaia, Puhoina. Figurează pe hărțile din sec. XVII-XVIII. Hidronimul redă o particularitate a văii de curgere a râului – „vale cu sol pietros, cu pietrării”.

Râbnița. Râul își începe cursul de pe niște văi din preajma s. Petrivka (r-nul Codâma, Ucraina), curge spre sud-vest, apoi spre vest și se varsă în Nistru la or. Râbnița. Lungimea râului – 56 km, suprafața bazinului – 419 km². Albia râului e puțin șerpuitoare, valea având puține ramificații: Râbnița Saca, Crasnenco, Balca, Cobasna, Valea Satului. Pe hărțile topografice este notat începând cu sec. al XVIII-lea. Denumirea râului se referă la o particularitate a apelor râului – „râu cu pește”, „râu bogat în pește”.

În concluzie, este de menționat faptul că multe dintre denumirile de râuri discutate, în prezent având aspect lingvistic străin, ar putea să reprezinte la origine denumiri proprii românești, care au fost traduse

cândva în limbile populațiilor conlocuitoare (slave, turcice). Sursele documentare atestă multe cazuri de traducere a numelor noastre de ape în slavonă, rusă, ucraineană: *Adâncă – Gluboka, Hulboka, Chetrosu – Kamenka, Gemenea – Blizceata, Neagra – Ciorna, Repedea – Bistrița, Roșu – Cervlenoe, Saca – Suha, Schinoasa – Ternovka.*

Studiul toponimiei, implicit al hidronimiei, prezintă interes pentru specialiștii din diverse domenii ale științei: lingvistică, istorie, etnologie, geografie, sociologie. Aceasta pentru că numele topice desemnează multiple realități din mediul natural și social, reflectă diferite momente din viața materială și spirituală a oamenilor (modul de trai, ocupațiile, datinile, obiceiurile, credința etc.), ne comunică informații din cele mai diferite domenii și sfere de activitate umană. Căci, după cum remarcă acad. Iorgu Iordan, „toponimia poate fi socotită drept istoria nescrisă a unui popor, o adevărată arhivă, unde se păstrează amintirea atâtor evenimente, întâmplări și fapte, mai mult ori mai puțin vechi și importante, care s-au petrecut de-a lungul timpurilor și au impresionat într-un chip oarecare sufletul popular” [7, p. 2].

Bibliografie

1. Marcu Botzan, *Hidronimia românească sau botezul apelor*, București, 2002.
2. Nicolae Râmbu, *Geografia fizică a Republicii Moldova*, Chișinău, 2001.
3. *Republica Moldova. Atlas. Geografia fizică*, Chișinău, 2002.
4. Teodor Porucic, *Regiunile naturale la răsărit de Prut*, Chișinău, 1933.
5. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, Chișinău, 2001.
6. Anatol Eremia, *Tainele numelor geografice*, Chișinău, 1986.
7. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1863.

Iulian BOLDEA

Parabola ca adevăr sacru

I.B. – prof. univ. dr. la Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș. A colaborat cu mai multe articole la „Kindlers Literatur Lexikon” (Metzler, Stuttgart / Weimar, 2009). Ordinul „Meritul pentru învățământ”, în grad de Ofițer, 2004. Este conducător de doctorat, redactor-șef al revistei „Studia Universitatis «Petru Maior». Philologia”, redactor la revista „Vatra”, membru în colegiul de redacție al mai multor reviste de cultură. Dintre volumele publicate: *Scriitori români contemporani* (2002), *Poezia neomodernistă* (2004), *Vârstele criticii* (2005), *Istoria didactică a poeziei românești* (2005), *Poezii români postmoderni* (2006), *Teme și variațiuni* (2008).

Miza parabolilor biblice este, de la început până la sfârșit, una deopotrivă gnoseologică și ontologică, în măsura în care aceste pilde edificatoare antrenează, în structura lor suplă, aparent frustă și în expresia lor, minimală ca amplitudine formală, toate instanțele personalității noastre (corp, faptă, reflexivitate, gestică). Andrei Pleșu, în *Parabolele lui Iisus. Adevărul ca poveste* (Editura Humanitas, București, 2012) propune, în fond, prin acest dialog cu textele sacre, o „nouă stilistică edificatoare”, despre care el însuși vorbea, într-o scrisoare din *Epistolar*. Tipul de cunoaștere pe care îl ilustrează pildele biblice nu ține de resorturile gândirii speculative, ci își extrage, mai degrabă, substanța cognitivă din orizontul de experiențe ale ființei, având drept țintă buna orientare și conduită în viață. Andrei Pleșu interoghează adevărul parabolilor christice cu o privire proaspătă, cu o percepție mobilizată de interesul metafizic față de tensiunea morală și religioasă a acestor narațiuni minimale din care se deslușesc irizațiile unei transcendențe eliberatoare: „Cui vorbește Iisus? Am constatat că discursul său nu exclude pe nimeni, că vizează, în final, o «descoperire» globală, fără discriminare, dar că ceea ce nu poate (respectiv nu vrea) să facă e să siluiască libertatea auditorilor săi. E dreptul fiecăruia să rămână «în afară», să adopte o formă sau alta de nereceptivitate, de

surzenie programatică, cu toate riscurile pe care un asemenea amplasament le implică”. Adevărul sacralității, înscenat sub forma unei povești esențiale, este, în fond, contextualizat, ca vector atitudinal, prin apelul la umilitatea cotidianului, prin recursul la particular, ca modalitate de a apropia valențele sacralității de capacitatea noastră de înțelegere limitată, de o „analitică a receptivității” umane, ce percepe sacrul ca „scandal” ontologic și gnoseologic, ca instanță așezată sub pecetea lui *mysterium tremendum*. Interpretarea parabolilor biblice este efectuată cu instrumente hermeneutice adecvate, printr-o subtilă și sugestivă atenție la reliefurile semantice ale pildelor, prin articularea unor ipoteze de interpretare, ce sunt în consonanță cu meandrele, intențiile și sensurile textului biblic. Astfel, pentru Andrei Pleșu, creștinismul este „dozajul optim (...) între autoritate supramundă și compasiune omenească: ne aflăm față-n față cu un *foarte sus* coborât, care deschide astfel calea unui *foarte jos* în ascensiune. Se vorbește despre *altceva*, despre *cu totul altceva*, în termenii lui *aici*. Se vorbește despre ceea ce nu știm, în termenii a ceea ce știm. Aceasta e definiția însăși a parabolilor lui Iisus”.

Lectura lui Andrei Pleșu este, cu adevărat, o lectură vie, totalizantă, focalizată asupra tensiunii detaliului, dar atentă și la logica dinamică a întregului. Autorul ne determină să percepem adevărul parabolilor biblice ca pe o modalitate de a ne sustrage atracției nocive a obiceiurilor cotidiene, orientându-ne spre irizările unei gândiri dispuse să facă saltul spre *metanoia*, spre geometria esențializată și inefabilă a transcendenței, spre un decor sacru, ce mizează pe verticalitate, centralitate, amplitudine spațială și deschidere. Ilustrative, în acest sens, sunt enunțurile privitoare la dinamica rugăciunii, ca formă de armonie cu Înaltul, ca modalitate de asumare a unei comuniuni, necesare, cu transcendentul, prin perseverență și o bună „așezare” în lume: „Pentru cine are să fie și o minimă experiență a rugăciunii, un anumit tip de «jenă» prost plasată e un sentiment frecvent. Cum pot îndrăzni să mă rog, dintr-o dată, pentru ceva, când, în restul timpului, trăiesc în afara oricărei reguli duhovnicești? [...] Fă-o! Lasă deoparte căldicelul «bunelor moravuri», acceptă să te faci antipatic, să depășești „măsura”, să-ți inoportunezi partenerul, fie el prietenul de-alături sau Dumnezeu”. Metabolismul parabolilor își extrage, astfel, prestigiul semantic din mobilizarea unor sensuri, exemple, modele de conduită exemplare, ce exclud orice formă de încremenire, de regres spiritual sau de co-

moditate a gândirii. Descifrarea registrului spațialității, la care recurge filozoful, interpretarea dimensiunilor simbolice ale elementarității, analitica tipologiei sufletului, toate acestea reprezintă trepte ale unei înțelegeri empatice, subtile, riguroase, a adevărului parabolilor.

În *Cuvântul înainte* al cărții, Andrei Pleșu recunoaște existența unor potențiale riscuri în receptarea acesteia: „Sunt perfect conștient de amplasamentul inconfortabil al întreprinderii mele. Din unghiul specializării teologale pot apărea ca un intrus deopotrivă prezumțios, insuficient «îmbisericit» și, pe alocuri, prea disponibil pentru autori necanonici și spații religioase din afara creștinismului. Pentru cruciații secularizării și, în general, pentru spiritul vremii voi face, dimpotrivă, figură de «reacționar», sensibil, în mod inexplicabil, la texte și idei revolute. Îmi asum, cu scuzele de rigoare, aceste «portrete», dar îmi fac iluzia că încercarea mea își poate găsi un rost și într-o tabără, și în cealaltă. Cred (și sper), de asemenea, că există o sumedenie de cititori cărora lectura textului meu le-ar putea face măcar tot atâta bine cât bine mi-a făcut mie scrierea lui”.

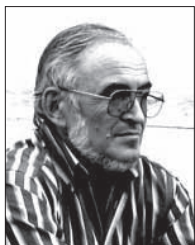
Desigur, cartea lui Andrei Pleșu se adresează, cum s-a spus, „degustătorilor de stil rafinat, melomanilor livrești, care vor ritmul unei fraze de rasă, și filozofilor care vor să învețe cum poți mânui nuanțe contrare fără a te încurca în capcana lor” (Sorin Lavric), oferind nu doar o lectură adecvată a pildelor biblice, ci și o mărturie a modului în care metabolismul cultural al autorului s-a raportat la aceste texte. Pildele lui Iisus sunt, pe de o parte, repere ale gândirii umane expuse somațiilor transcendentei, plasticizate sub forma unor narațiuni esențiale și, pe de alta, ele degajă, în semantica lor densă și austeră, ideea de indicație sau interdicție: „Pentru cei pregătiți, El (Iisus – n. mea *I.B.*) trebuie să funcționeze ca o *indicație*, iar pentru cei nepregătiți – ca o *pedică*, sau ca o *interdicție*. (...) A găsi un procedeu care să li se potrivească tuturor implică o mare subtilitate strategică: trebuie, pe de o parte, să lași mereu deschisă perspectiva «intrării», dar, pe de alta, să ai precauția de a revela voalând, de a bloca ferm accesul celor opaci”.

Analitica receptivității (transpusă în plan spațial și simbolic) pe care o întreprinde filozoful exploatează cele două registre distincte, care structurează semantismul paradoxal și subtil al parabolilor – un registru al dezvăluirii, al arătării și altul al camuflării: „Fiecare își va lua

partea sa, căci parabolele sunt *semnal* revelator pentru unii și *camuflaj* prudent pentru ceilalți. Ele ascund dezvelind și dezvăluie acoperind, în funcție de amplasamentul spiritual al receptorului. Altfel spus, parabolele cheamă și totodată țin la distanță. [...] Știutorii recunosc valoarea indicativă a decorului, în vreme ce, pentru neștiutori, același decor e opac. Parabolele seamănă cu un asemenea decor, cu o imagerie anume gândită pentru a conspira și deconspira în același timp o comoară ascunsă”. Ce altceva este, oare, Adevărul ca poveste decât modularea extazului transcendenței în carnea catifelată a unei epici exemplare, ce transpune, inefabil, nevăzutul în văzut, indeterminatul în determinat, necuprinsul în spațiul minimal al enunțului aforistic. Theodor Baconsky observa, de altfel, că „Hristos fiind Cuvântul, descifrarea parabolilor este necesarmente logocentrică – dar deloc platonizantă – într-o totalizatoare armonie a contrariilor. Căci Domnul însuși Se *prezintă* (adică rămâne prezent) în atmosfera atemporală a pildelor: ambiguu și fulgerător, provocator și constant, transparent și impenetrabil, simplu și labirintic, dăruiț și ferm, apropiat și inaccesibil, disponibil și fugitiv, divin și uman... El este adevăratul Subiect al parabolilor și pe El îl cercetează, de fapt, Andrei Pleșu în această carte discret mărturisitoare de îndoieli depășite și certitudini mereu chestionate”.

Pentru autorul acestei cărți, cunoașterea nu este o aptitudine inertă a conștiinței, o ipostază statică, ci, dimpotrivă, presupune mobilizare și motivație intențională („Cunoașterea nu se exprima doar ca mod de a gândi, ci și ca *fel de a fi*, iar acțiunea nu e doar mobilizare motrice, ci și *fel de a înțelege*”). Relevante, pentru modul de a gândi și interpreta parabolele biblice, sunt și aserțiunile privitoare la ascultare, la autoritate și smerenie: „Evident, recunoașterea unei autorități exterioare sinelui propriu seamănă a «cedare de suveranitate». Ceea ce câștigi e însă mai prețios decât ceea ce pierzi. Câștigi o vindecătoare *comuniune* cu autoritatea care «te umbrește». În spațiul evanghelic, umbra (*schia*) e altceva decât întunericul (*skotos, skotia*). Ea poate fi efectul unei revărsări de har, al unei iradierii benefice. [...] Capacitatea de a umbri (*episkiazo*) terapeutic e apanajul autorității care a trecut prin episodul adumbririi de sine, al jertfei”. Provocatoare și erudită, cartea lui Andrei Pleșu e un model de elevat demers hermeneutic, eliberat de orice prejudecăți sau inhibiții, demers ce își află în adecvare, sugestivitate elegantă a stilului și optimă raportare la Dumnezeuire, calitățile sale primordiale.

Adrian Dinu RACHIERU

Utopia romanului (I)

A.D.R. – prof. univ. dr., decan al Facultății de Jurnalistică, Universitatea „Tibiscus”, Timișoara. Dintre volumele publicate (peste 20): *Elitism și Postmodernism*, Editura Junimea, Iași, 1999; *Bătălia pentru Basarabia*, Editura Augusta, 2000; *Alternativa Marino*, Editura Junimea, Iași, 2002; *Legea conservării scaunului* (roman, vol. I, II), Editura Eubeea, Timișoara, 2002, 2004; *Globalizare și cultură media*, Editura Institutul European, Iași, 2003; *Nichita – un idol fals?*, Editura Princeps Edit, Iași, 2006; *Eminescu după Eminescu*, Editura Timpul, Iași; *Poezii din Basarabia* (antologie critică), Editura Academiei Române, București, și Editura Știința, Chișinău, 2010.

În numeroase împrejurări, Nicolae Breban și-a mărturisit „oarba credință în literatură, mai ales în subspecia numită roman”. Ambițiile sale, impresionante prin amplitudine și reflexivitate, beneficiind și de un lung timp „de germinație” (implicit, de formare), au rodit în vaste panorame epice, despre care, chiar la începuturi, Valeriu Cristea nota că se trag „din pasta aceleiași obsesii”. Într-adevăr, Breban, deja clasicizat, pare că se repetă, deși fiecare nou titlu, gravitând în jurul temelor favorite (obsesive) aduce unghiuri noi de „atac”. Dar, credincios unei formule (indiferentă la meteorologia politică), Nicolae Breban pare a fi în contratimp cu așteptările publicului și cu „spiritul momentului”, observa Nicolae Bârna. Chiar întâmpinat acum cu rezerve, în „reflex de popularitate”, „penalizat” ne-literar, cândva admirat aproape unanim, Breban rămâne, indiscutabil, în galeria marilor noștri prozatori.

Sfătos, locvace, oferind, din belșug, „lămuriri”, încercând un bilanț (subiectiv, firește) al „înțelegerii critice” de care s-a bucurat opera sa, Nicolae Breban polariza recepția, fluctuând, crede prozatorul, între *cecitate* și *calomnie*, alunecând chiar în denunț politic (v. *Răspuns criticilor mei*). Evident, lucrurile nu stau chiar așa, cărțile brebaniene au avut succes, iar autorul n-a fost nicidecum „ignorat”. E drept, și

din alte pricini. Dacă orice tânăr talentat, orgolios, ambițios este, necesarmente, un paranoid (recunoștea însuși Breban), scriitorul a avut *răbdare cu sine*. După ani de așteptare a părăsit, fără regrete, acel caiet albastru și scrisul „plat, fals, școlăresc”, a vrut „să spargă închisoarea” (cum s-a exprimat, în 1968, la o întrevvedere cu Nicolae Ceaușescu), a urcat rapid în ierarhia literară (redactor-șef la *România literară*) și politică (membru supleant al CC al PCR, timp de doi ani). Și a urmat gestul „necugetat” al demisiei, trimisă prin poștă, de la Paris, sfidând dictatura ceaușistă, atunci incipientă, oricum edulcorată față de anii staliști, cu ecouri în presa momentului („Le Monde”, „La quinzaine littéraire”), denunțând „minirevoluția culturală”. Poziția sa directă, frontală contra *Tezelor* din iulie (1971) l-a „despovărat” de funcții și privilegii, condamându-l însă la ani de marginalitate, asumându-și riscurile carierei și eliberându-se moral, în contextul unei schizofrenii sociale în galop, revenind intempestiv în țară, cu șansa unei duble cetățenii, scriind masiv, publicând cu dificultăți, făcând figura unui harnic și influent „lepros social” [1, p. 87].

Dacă trecem în revistă anii tineri și colegii de „timp literar”, se cuvine să insistăm asupra *spiritului de grup* și a rolului decisiv al „vieții coraliere”. Substantiv-dinamită [1, p. 8], cu o existență „neoficială”, agitând subteranele vieții literare, grupul / grupurile literare, reale, productive, formate prin auto-selecție, îngăduie o reconstituire fidelă a climatului, „înviind” epoca și pătrunzând în „hățișurile creației vii”; motiv, pentru N. Breban, de a respinge ferm conceptul de generație (fals!), un instrument-impediment. „Transfug” din grupul lui Mugur, primul prieten bucureștean, în cel al lui Matei Călinescu și Nichita Stănescu, Breban scrie cu recunoștință despre rolul formator, contagios, fluturând idei instinctive în nesfârșitele dezbateri și libații. Mai ales că se înstăpânise, printre congeneri, neîncrederea în roman, după ce proletcultul, prin modelul sovietic, impunând fresca socială, rebutase genul. Or, Breban înțelesese, după repetate și fragile încercări (proză scurtă, teatru), că drumul spre roman este *singura cale*. *Francisca* (1965), roman sensibil la pedagogia proletară, propunând reciclarea „foștilor” (sau descendenților lor) atrăgea atenția asupra noului nume, ivit impetuos, dornic de glorie. Dacă *În absența stăpânilor*, într-o lume scindată, populată de loțiitori, relațiile de forță se manifestă la nivel biologic, politizarea va urma; nietzscheanismul își taie vad. *Animale bolnave* era doar o com-

poziție de factură polițistă, testând patologicul. Abia *Îngerul de gips* (1973), scris febril în satul „2 Mai”, după „primul exil”, venind după „ruptură”, atacă o temă majoră, abisală. Scoasă cu ajutorul lui Marin Preda, cartea se voia una „de reintegrare”; dizgrațiatul Breban vorbea însă despre *declasare*, cercetând romanesc cazul doctorului Minda, un om puternic, atras de „o femeiușcă” vulgară, o oglindă falsă (Mia Fabian). Decăderea sa consfințea, sub ambalajul unei *metafore erotice*, o deconstrucție, un „transfer de personalitate”; sau, cum ni s-a spus explicit de către autor, *o adaptare prin dezadaptare*. Atrăgând, explicabil, un cor de critici. Bineînțeles, *Bunavestire*, roman plimbat și „îngropat” pe la diverse edituri, apărut, finalmente, la *Junimea*, în 1977, cu ajutorul lui Cornel Burtică, rămâne pivotul creației brebaniene. O „grotescă coincidență” [1, p. 260] face ca el să fie atacat și la Plenara CC al PCR din 26-28 iunie 1977, dar și de la microfonul Europei libere. Lăudat de N. Manolescu ca „roman excepțional”, în cronica sa din *România literară* (16 iunie 1977) și hulit de Titus Popovici la amintita Plenară (articolul manolescian fiind taxat drept „o apologie deșănțată”), romanul brebanian valoriza „pe dos” mitul modern al politicului. În *Istorie*, N. Manolescu, deși recunoaște că avem de-a face cu o capodoperă, „unica” în palmaresul lui Breban, adăuga malițios [2, p. 1133], își temperează elogiile când discută despre „romanul lui Grobei”, neplauzibil, ilogic. Oximoronic ca intenționalitate, propunând un personaj discontinuu [2, p. 1127], romanul dezvoltă o perspectivă dublă. Anostului merceolog Traian-Liviu Grobei i se revelă destinul, cunoaște metamorfoza; omul cu tranzistorul devine puternic, cu apetit metafizic, însoțit de comentariul complice, familiar, ambiguu al naratorului și de represaliile care l-au vizat pe autor, la un pas de începerea urmăririi penale, implicându-l și pe ambasadorul vest-german Erwin Wickert (manuscrisul fiind transmis peste hotare). Cu un unghi de atac „puțin fals”, după părerea lui Paul Georgescu, cu un protagonist „fracturat”, acuzând „ruptura de caracter”, renăscut grație unei remarcabile voințe, *Bunavestire* încerca, prin Grobei, și un pariu tipologic, mărturisirea Breban, ca „sursă a epicului” [1, p. 153]. Or, „distorsiunea caracterială” sfidează logica tipologiei clasice. Romanul postrealist, centrifugal nu se mai vrea oglindă socială, iar Grobei, omorându-și *eul genetic* [1, p. 146], nu asigură axa epicului. Vechea ispită brebaniană, de a sonda politicul ca abisalitate, „încorporând” metafizica (observa N. Mano-

lescu), rămâne străină mântuirii, în pofida cultului pentru Farca, marile dispărut. Ceea ce nu se va mai întâmpla în *Singura cale* (2011), tot romanul unei deveniri. Calistrat, ca observator, se autocontemplă din perspectiva evenimentelor care vor urma, nedorind funcții. Nici oportunist, nici arivist, el acuză o „lene de destin”, indiferent la reușita socială. Totuși vrea să salveze umanitatea (valorile ei), vădind forță interioară și stângăcie. Nu va trăi revelația lui Grobei, ci cu o remarcabilă siguranță de sine, capabil de supunere, răbduriu, așteaptă prilejul unor întâlniri esențiale, modelatoare, simțindu-se obligat doar față de potențialul său. Încât, descoperind că adevărul e, de fapt, *calea*, vrea să se salveze coborând. Eșecul ca reușită, lecția suferinței, marginalizarea îl păstrează viu în spirit într-o epocă dogmatică, impunând „raiul clișeeilor” și o nouă morală. Suntem în deceniul stalinist, în plină teroare. Meritul lui Breban e că nu uită omenescul, bucuriile simple și fericirea banală, refuzând comunismul schematizat, pe tipar maniheic, cu bufeuri justițiare. Adică, acel „terorism intelectual soft” în istoria noastră recentă, făcând din retorica anticomunistă un discurs propagandistic obligatoriu, „oficializat”, fără obiect, căzând în registrul butaforiei, cum nota Bianca Burța-Cernat [3, p. 7], de unde și puzderia de suspiciuni, însoțindu-i cariera. „Ba nedreptățit, ba prea promovat” (cf. C. Rogozanu), Breban – incomod, imprevizibil – a fost ținta unor dezinformări. „Trădător de patrie”, cum au clamat unii, „colonel”, agent de influență sau victimă, supus unui val de calomnii controlate? Oricum, „măreția” îl va împiedica să-și asume, plângăcios, statutul de victimă, flatat că, în epocă, a fost *un aranșor*, arogându-și merite și intervenții, comentând acid, cu superbie, confrății, de unde prezumția colaboraționismului și „legenda” megalomaniei, toate, cu scopul (mărturisit, deseori) de a-și promova opera, de la convorbirile cu generalul Pleșită la întâlnirile cu secretarul C. Burtică. Breban, dovedesc materialele arhivate, a fost o preocupare constantă pentru organele de Securitate, construind, în timp, „o gândire strategică”. Mai mult, relația lui Breban cu organele este cea dintre „doi manipulatori”, sublinia Gabriel Andreescu [4, p. 257], pe baza unor expertize de o științificitate indubitabilă. Cu o neclintită încredere de sine, consecvent vocației prime, vădind o remarcabilă „încăpățănare de destin”, Breban nu concepe existența în afara creației, iubind *singurătatea tare*; cea a creatorilor, desigur. Încât, întețindu-și ritmul scrisului, digresiv, de un debit impresionant, atacând teme majore, incomode,

controversate, iscând nedumeriri, prozatorul își pune în dificultate comentarii. Totuși la scara operei, descoperim, observa Bogdan Crețu, cercetând *integrala Breban*, „o ordonare silogistică a cărților”.

Fraza-incipit, lansată cu superbie de tânărul funcționar Calistrat B. Dumitrescu, un biet „vierme de provincie” care, învățând *exersarea puterii*, vrea să schimbe lumea, protagonistul romanului *Singura cale*, radiografiind anii stalinismului, se potrivește de minune autorului însuși. *Lumea* – constată acest Calistrat (sfios, docil, năuc, neajutorat, ușor insolent, vădind stângăcie și forță, visător cu stofă de sofist, crezând în hazard, urcând impetuos, făcând o carieră fulgerătoare) – „se înârtea încet în jurul meu”. Cu inconștiența vârstei, acest „june înflăcărat”, vorbăreț, cunoaște barbaria stalinismului, suișul social într-un „regim năvalnic” și grabnica dizgrațiere într-o epocă a „vânătorii multiple”; are nevoie de magistrul, atras de stafiditul și reticentul dr. Templi (un „sculptor moral”), dar crede în teoria salvatoare a întâmplării. Se lasă, așadar, mânat de instinct, dus de val, „ascultând întâmplarea”, dar face pe filozoful, oferindu-și o baie de autodispreț. Pare un oportunist înfocat; știe însă că „orice realitate are limbajul ei” și că noua eră propune, cu entuziasm și brutalitate, *basme sociale*, fiind urmărit obsesiv de frica de ratare. În fine, sesizând „reala falsitate a noii lumi”, clădită pe principiul minciunii, descoperă provizoratul puterii și află că adevărul e chiar calea. Se vrea, plonjând în turbionul istoriei, singur și liber; știe însă că realitatea e chiar *viitorul destinului* și, în consecință, e curios să înțeleagă „ce va face întâmplarea”, încercând să atingă o altă treaptă: nu cariera, ci veritabila viață, trecând prin suferință.

Sunt aici, însumate, *temele* pe care N. Breban le frecventează cu obstinație, reluate și luminate mereu din alte unghiuri, lăsând senzația unei scriituri tautologice, narcisiace, cercetând, de fapt, oglinda sinelui. Un voluntarism aprig, chiar pigmentat cu umilință ironică sau ambalat de un demon al farsei, face din literatură un scop în sine, blamând *slăbiciunea vocației*. Structural un autodidact, N. Breban, o prezență impozantă, copleșitoare, digresivă, debordând eseistic, cultivă monologul; iar fanatismul său literar recomandă o prezență neclintită la masa de scris. Asta e de fapt *singura cale* de urmat pentru cel ce trăiește cu „himera mării literaturi”.

Romanul, aproape autobiografic (pe alocuri), merită o discuție amplă. Până atunci, o scurtă recapitulare a temelor și motivelor brebaniene,

aparținând unui scriitor „făcut din excese”, se cuvine întreprinsă, focalizată pe *literatura mizelor mari*, cum observa Eugen Negrici. Spirit orgolios, cu pulsiuni paranoide, contrariant prin masivitatea operei și, nu mai puțin, prin spectaculosul biografic, aluvionar și faimos, intrând în „seria răsfățaților” (Al. George), sedus de meseria „de a descrie”, mânat de plăcerea vicioasă de a experimenta impostura, plonjând în psihismul abisal, Nicolae Breban trăiește sub fascinația romanului. El este, indiscutabil, un prozator puternic, de cursă lungă, propunând cezura, un *pariu tipologic* (acele „rupturi” caracteriologice, deturnând „eul genetic”, sfidând logica internă a romanului) și crezând, nedezmintit, în viitorul genului târăgănat chiar dacă multe Casandre de serviciu anunță tunător, cu o bucurie răutăcioasă, moartea romanului.

Mai mult, orgoliosul Breban vede în lacomul roman *o știință vie*. „Gen enorm și labil”, romanul – în viziune brebaniană – pare un uriaș aspirator, înghițind orice. El se află neobosit în căutarea formei; atunci când o găsește, firește, nu acceptă „patul formei”. Fanatismul brebanian privește tocmai ambițiile nedomolite, de „mare reformator”, ale romanțierului, interesat să zdruncine tipologia admisă, despărțindu-se de „chichițele” balzaciene și moftul analizei. Asumându-și libertatea sub aparența neglijenței stilului (dar la un cert nivel profesionist), Breban cultivă o proză „fluidă”, de colocvialitate ironică în pofida „nostalgiilor clasice” (Eugen Simion). Acest *epic magmatic*, luând „startul” în maniera romanului realist și sfârșind prin a-l persifla, atentează la iluzia romanescă, discreditând – cu simpatie ironică – lumea ficțională prin contestare parabolică. Prozatorul scrie „la vedere” (cazul lui *Don Juan*), naratorul se mișcă familiar printre personaje, destrămând iluzia romanescă și câștigând complicitatea cititorului. Anarhic, spontan, relativist, îngăduindu-și intervenții în răspăr, Breban înconjoară cu simpatie (complice) destinul eroilor săi, prinde pulsația lor afectivă, impune o manieră. *Brebanizarea* prozei noastre nu este o vorbă goală. Mai ales că dincolo de acest magnetism, sub senzația copleșitoare a fluidității, epicul brebanian (apăsând pe vizualizare și descoperind insignifianța) își dezvăluie tezismul.

Aparent un creator frust, Breban se dovedește, în egală măsură, un comentator lucid, dublând actul „instinctiv”. De multe ori parantezele eseistice maschează un „gol de narațiune”, cum s-a observat. Invitând

în scenă oameni comuni, descoperind în concretul existenței împrejuriări banale, aglomerând detalii, autorul dezvoltă epic o teză: corporalitatea realului. Nicolae Breban *încorporează* totul: dialogul, metafizica (eroii săi transportă totuși idei); discursul lor nu este eseistic, ca la Alexandru Ivasiuc, dar nici subordonat demonului povestirii. La Breban ideile se „lipsește” de purtătorii lor, sudura e fiziologică, abstracțiunile se corporalizează. Povestirea la Breban este *de tip ideologic*; ea propune, așadar, corporalizarea abstracțiunilor. Breban e departe, în pofida nostalgiilor, de realismul clasic și nu face figură de scriitor cuminte; verosimilitatea e subminată, traseele epice duc spre nefiresc, se înscriu în patologic. Suveran, scriitorul manipulează personajele, salvând *personajul*. Trupul devine purtător de limbaj, „scriitura corpului” – fără a urma neapărat marea modei – pare să satisfacă neliniștita căutare a romanescului pur, interesat de miracolul enorm al viului. De om ca întreg. Ochiul romancierului lunecă fără oboseală, simfonia corporalului eliberează vocea imperativă a instinctelor. Personajele sale își cuceresc credibilitatea, creează iluzia existenței. Universul lui romanesc e o realitate puternică, care sfârșește prin a confisca cititorul. Nicolae Breban „folosește” eroii străzii; aceștia ies din rama cărții, migrează din spațiul literaturii în cel social, sunt omeneste convingători. Cărțile lui Breban, greoaie, nu cunosc suferința incomunicării.

Paradoxul e că un romancier în care, aparent, gălgâie spontaneitatea, dezvoltă o literatură cu program, interesată de străfundurile insondabile. Din fericire, tezismul e slujit de un uriaș talent și, astfel, corectat tacit. Dar Breban nu cultivă scrisul frumos; încercarea de totalitate – *utopia tangibilă* asupra căreia gândește – presupune riscul greoiului, prolixitatea, redundanța. Pe aceste considerente, Nicolae Breban a și fost anexat listei literatorilor de influență germanică. Or, prozatorul – chiar dacă produce cărți aluvionare, romane obeze, cu pagini inutile și demaraj greoi – are obsesia reumanizării; a restaurării omului prin sinteză. Prin tipologie, dialog (încorporat, reflectând fizic persoanele care-l poartă) și, îndeosebi, prin atmosferă, Breban e îndatorat marilor ruși. E drept, fluxul de detalii centripete înecă epica în prolixitate și o aruncă în relativism; certitudinile sunt abandonate, scriitorul intră în realitatea ficțională și solicită coparticiparea lectorului, ficțiunea concurează realitatea. Acestea sunt însă achiziții moderne și folosirea lor – necesară actualelor strategii narative – e aproape inevitabilă.

Să notăm că aspirația totalității nu se proiectează la Breban într-o operă caleidoscopică. Tezismul său nu e sociologic. Nicolae Breban aduce în cărțile sale *individul prismatic* și controlează tensiunea individualului; personajele sale (cum s-a spus demult) intră în pielea arhetipurilor. Dorința de a cuprinde totul îl stăpânea, ca să dăm un exemplu, și pe Cezar Petrescu; mânat de mari proiecte și cu facilitate de ziarist, romancierul interbelic era un extravertit; gusta spectacolul social, vâna evenimentul. Or, Breban nu suportă maniera jurnalieră. Se poate spune că Breban, cel care a „crescut” greu, are silă de precocitate; că, înainte de a se închina talentului, crede în muncă. Că este un fanatic al talentului muncit, chinuit, înrobit scrisului. Breban coboară în infernul ființei, în lumea existențelor damnate și a fanatismelor de tot soiul, se cufundă în abisurile celor slabi și nehotărâți, în rezervațiile patologice. El vânează autenticismul, conflictul dintre pasionalitate și personalitate, febra problematizantă a speciemenelor ce populează o umanitate joasă, responsabile de împlinirea propriului destin. Prozatorul evită mediile septice fiindcă pare interesat, cu precădere, de *atipic*. Lumea sa cunoaște iluminări morale și civice, dar și fascinația degradării, nostalgia unor stări josnice. Ambițiosul Breban creează lumi al căror ax e problema voinței și a puterii. Acest exercițiu tipologic creionează suflete elementare, dorind accesul la marile idei; înecate într-un haos problematic, în disoluție sufletească, personajele lui Breban capătă o notă caricaturală, eliberând sentimente abisale, spărgând crusta automatismelor. Umplând cu energie balzaciană un univers dostoevskian, Nicolae Breban decupează curajos o felie de viață, acolo unde talentele firave ratează, iar spiritele pudibonde ocolesc confruntarea.

- Note** ■
1. Nicolae Breban, *Trădarea criticii*, Editura Ideea Europeană, București, 2009.
  2. Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.
  3. Bianca Burța-Cernat, *Anticomunismul românesc post-factum* (I), în „Observator cultural”, nr. 433(691)/19-25 septembrie 2013.
  4. Gabriel Andreescu, *Cărturari, opozanți și documente. Manipularea Arhivei Securității*, Editura Polirom, Iași, 2013.

Alexandru Ovidiu VINTILĂ

***Amor intellectualis,* o fenomenologie a spiritului¹**

A.O.V. – drd., Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, poet și publicist.

Membru al Uniunii Scriitorilor din România, filiala Iași; membru în Comitetul de conducere al Societății Scriitorilor Bucovineni, redactor al revistei „Bucovina literară”.

Cărți recente: *Demersul dialogic. Semne ale unei experiențe a înțelegerii* (2011), *Viața preschimbată*, poeme (2011). În pregătire – o carte intitulată: *Traian Brăileanu. Întruchipările rațiunii (Fapte, idei, teritorii ale realității din interbelic bucovinean)*.

Despre *Amor intellectualis. Romanul unei educații* a lui Ion Vianu se poate afirma că este o fenomenologie a spiritului. O carte care te cucerește de la primele pagini, în care se relatează povestea unei deveniri intelectuale și, în același timp, sentimentale. Așadar, este vorba despre reconstrucția unei istorii personale, dar care se întrepătrunde cu drama unei lumi și a unui timp aflat în criză.

Autorul acestui roman memorialistic, cu o fervoare temperată, bine dozată, sincer și inspirat, portretist convingător, riguros și necruțător, ne introduce în spațiul unui teritoriu grav, cu personaje și întâmplări pregnante. La un moment dat, în debutul cărții, dedicată prietenului său Matei Călinescu („Geamănul”), întru pioasă amintire, Ion Vianu mărturisește că încă de la început a fost însoțit de moartea care ne înconjoară, de viața firavă, de prezențele binefăcătoare și discrete, disparente, de cultul trecutului. „Sub egida lor am făcut descoperiri, am fost aruncat în contraziceri. Ele m-au format. Pierzându-mă, cu mari ocoluri și niciodată dezmințit, m-am regăsit, mult mai târziu”, spune scriitorul, indicându-ne substanța opului de față.

Personajul central al cărții este T., uneori numit direct Tudor, cum lesne se înțelege, este

vorba despre Tudor Vianu, ilustrul său tată. Prin descrierea decorului „biroului mic”, voit imitat după gravura lui Dürer, *Der Heilige Hieronymus im Gehäus* (*Sfântul Ieronim în chilie*), încă de la primele pagini ale cărții suntem introduși în atmosfera de lucru, de meditație, a eruditului profesor. În acest sens, austeritatea încăperii vorbește de la sine: „Masa de scris se află în fața ferestrei, o lampă pusă pe birou e mereu aprinsă. În spatele celui de stă la birou se află lavița, un divan cu capace, unde se găsesc manuscrise, acte, cărți, într-o ordine relativă. Lavița poate servi și pentru siestă, destul de spartană, de altfel, care greu se prelungește, duritatea lemnului nefiind atenuată decât de niște perne mari. Fotoliul de lemn de la masa de scris are spetează înaltă, stai așezat pe o suprafață dură, perna acoperită de catifea nu e grosă”, își amintește Ion Vianu, spunând că încă de mic, văzându-l pe tatăl său scriind, și-a putut imagina cum se elaborează o carte. În același timp, urmărindu-și părintele, actul scrierii i se părea că este supus unui ritual bizar: „Scria cu creionul pe coli îndoite în două, pornind din colțul din stânga sus. Primul rând conținea cel mult un cuvânt, apoi, la mijloc, acoperind întreaga diagonală a paginii, devenea excesiv de lung, după care din nou rândurile se scurtau și se isprăveau ca un cuvânt scurt, să zicem, și. Când am învățat să citesc, mi-am dat seama că scrisul acela era ilizibil pentru oricine altcineva în afară de autorul lui, un obiect de folosință pur personală (și niciodată nu l-am putut citi, cum n-au reușit nici editorii lui, mai târziu). Apoi, ciorna era transcrisă pe niște coli albe liniate, cu o consistență aproape de carton, de un format înalt, cum n-am mai întâlnit. De data asta scria cu stiloul. Caligrafia era impecabilă, ca și fraza”.

În „lumea tatălui”, un maestru și un model cultural, Ion Vianu îi va cunoaște pe Edgar Papu, Nicolae Balotă, Ion Negoïtescu sau Ion Frunzetti. Cum precizează scriitorul, relația dintre discipoli și magistrul lor constituie firul roșu al cărții. La acest fir roșu se adaugă profilul lui Mironi Chiraleu, prietenul intim al naratorului, „acel înger prins și zdrobit în mecanismul distrugerii oamenilor”, închisoarea comunistă.

Starea de lume aflată într-o perpetuă dispariție, indusă lectorului de la primul până la ultimul capitol al cărții, capătă nuanțe de o deosebită expresivitate, odată cu intrarea în scenă a Monseniorului Vladimir Ghika, al cărui profil este redat grație talentului de rafinat portretist

al autorului volumului intitulat atât de sugestiv *Amor intellectualis. Romanul unei educații*. „Prin 1949 putea fi văzut în București un om care nu părea să aibă nimic de-a face cu lumea care îl înconjura. [...] De gât îi atârna un crucifix. Un brâu roșu cu franjuri la capăt, arătând un grad preoțesc înalt, îl încingea, căzând apoi în lungul coapsei stângi. Pasul lui, mereu grăbit, ușor, ca un început de zbor, te făcea să presupui că are o destinație precisă și urgentă. Era în ființa lui un amestec neobișnuit de energie și de fragilitate. [...] Pretutindeni, influența lui era profundă. Se spunea că făcuse minuni, operând vindecări miraculoase. Se ruga cu o concentrare impresionantă. În timpul acestor stări s-ar fi ridicat de la pământ, în levitație. Toate acestea se petrecură înainte de război și imediat după”, afirmă Ion Vianu despre acel „ins fără pereche”, Monseniorul Vladimir Ghika.

Urmează alte și alte pagini pline, rememorarea unor ani esențiali pentru formarea autorului. „Erau amintiri”, după cum scrie autorul însuși. În acel răstimp, unul marcat de „ciuma roșie”, scriitorul conștientizează că: „[...] singura libertate este să faci ce este greu; și greu cu adevărat nu este decât ceea ce angajează ființa ta în totalitate. Liber cu adevărat nu poți fi într-un univers în care totul este decis demult și iremediabil. Ai sentimentul libertății, dacă încerci, de fiecare dată, să fie conform cu tine. Dar încercarea trebuie să-ți fie grea. Fii credincios ție însuți, era sfatul pe care Polonius i-l dădea fiului său, Laertes. Și cum îți poți fi credincios, dacă nu te dăruiești cu ființa ta întreagă? Acesta era singurul sens pe care îl puteam da dorinței mele de a fi liber: cel de a alege drumul cel mai greu”.

Una peste alta, Ion Vianu reușește să construiască o narațiune de substanță, de largă respirație, care lesne te prinde în mrejele ei, o scriitură densă, un bildungsroman, o carte despre „omul lăuntric” și, de asemenea, o pledoarie veridică pentru cultură. Căci, după cum susține, pe bună dreptate, semnatarul cărții în dezbatere, fără cultură vom cădea în barbarie.

Note ■ ¹ Ion Vianu, *Amor intellectualis. Romanul unei educații*, Polirom, Iași, 2011.

Ana BANTOȘ

Vasile Levițchi: *Zborul căderii sporește uimit*

A.B. – conf. univ., doctor habilitat în filologie, Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți, Catedra de literatura română și universală. Direcții de cercetare: literatura română, literatura universală și comparată, estetică și teorie literară. Publicații recente: *Reabilitarea autenticului*. Culegere de articole și studii critice, Chișinău, 2006; *Deschidere spre universalism*. *Literatura română din Basarabia postbelică*. Monografie, Chișinău, 2010; *Literatura basarabeană și modelele literare europene*, București, 2013.

Scriitorul Vasile Levițchi (15.XI.1921, Carapciu, j. Storojineț, azi în Ucraina – 21.10.1997, Chișinău) și-a petrecut copilăria în comuna natală, unde a urmat școala generală de șapte ani. A făcut serviciul militar în București, într-un regiment de pompieri (1943-1944). Întors acasă, se angajează pentru un timp ca muncitor la căile ferate, ulterior se înscrie la Școala Pedagogică (colegiul) din Cernăuți, după absolvire (1948) fiind profesor de română și director în mai multe școli din nordul Bucovinei. Își continuă studiile la Institutul Învățătoresc (1954) și la Institutul Pedagogic de Stat „Alec Russo” (promoția 1959) din Bălți. A condus, până în 1969, primul cenaclu literar românesc, pe care l-a înființat la Cernăuți la începutul dezghețului hrușciovian (1955-1956). În 1964 își începe cariera universitară ca lector la Catedra de literatură universală a Facultății de Filologie de la Universitatea din Cernăuți. În calitate de redactor-șef al ziarului „Zorile Bucovinei”, pe care este autorizat să-l înființeze în 1966, a condus și cenaclul de pe lângă această publicație. La ședințele cenaclului, „adevărată școală de literatură și cultură” (Ilie Tudor Zegrea), participau numeroși scriitori, unii afirmați, alții în curs de afirmare: Ion Gheorghiuță, Ilie Motrescu, Mircea Lutic, Grigore Bostan, Grigore Crigan; mai tinerii

Arcadie Suceveanu, Vasile Tărășeanu, Simion Gociu, Ștefan Hostiuc. Într-un singur an (1968) au apărut patruzeci de numere cu „Pagina literară”, supliment la „Zorile Bucovinei”, în care au publicat cei mai mulți viitori scriitori bucovineni, fapt pentru care a fost învinuit de către oficialitățile de partid că acordă prea multă atenție culturii și ignorează frunțașii în întrecerea socialistă, fiind obligat să demisioneze din postul de redactor-șef al publicației. Imaginea Poetului, dublată de cea a Profesorului, iubit și idolatrizat în mediul studentesc, este evocată de discipolii săi, între aceștia – Arcadie Suceveanu – îl consideră drept „patriarhul” literaturii române din Bucovina. În 1975 este obligat să plece de la universitate, unde reușise să promoveze o pleiadă de tineri scriitori, cu gândirea descătușată. Rămas fără serviciu, se va dedica traducerilor din literatura rusă și cea universală, pentru unele edituri din Chișinău, unde, stabilit definitiv în 1990, va desfășura o activitate prodigioasă. Colaborează la „Basarabia”, „Flux”, la ziarul „Plai românesc” din Cernăuți, la publicații din Suceava, Iași și București.

Vasile Levițchi a debutat cu poezii în presa cernăuțeană, în a doua jumătate a anilor '50, debutul editorial fiind marcat de volumul *Versuri*, apărut în 1959 la Chișinău. A publicat cărți cu o periodicitate remarcabilă, cele mai multe de poezie, dar și de proză satirică. Plasat în contextul literar al Bucovinei în timpul luptei purtate pentru libertatea cuvântului românesc, Vasile Levițchi împărtășește idealurile mișcării de la „Iconar”, avându-l în frunte pe Mircea Streinul. În poezie Vasile Levițchi e un împătimit de al său „plai natal cu brazi și fagi, leagăn cântecelor dragi”, de graiul „miere și vin, vin și pelin, graiul meu carpatin. / Graiul meu – strămoșii mi l-au lăsat cu întreit legământ, / Mai demult, pe mult încercatul Moldovei pământ”. Abordează diverse registre, începând cu fabula și poezia satirică, în care împletește filonul folcloric cu cel cult. Vitalie Tulnic remarca schimbarea ce s-a produs în creația lui Vasile Levițchi de la primele volume, în care e „tributar unei poezii didactice, foarte la modă pe atunci, cu fabula bine rotunjită și cu morala pusă la coadă”, la o „poezie puternică prin atmosfera ei”. Poetul se descoperă pe sine pe măsura descoperirii profunzimii sufletului, lupta purtându-se între închiderea eului în templul ființei și deconspirarea lui: „M-am tradus și pe mine / Trădându-mă întreg / Mă citesc ca în graiuri străine / Ce nu le înțeleg” (*Carte nescrisă*). Rădăcinile în mult cântata Bucovină îi servesc drept călăuză prin labirinturile poeziei și

ale vieții. Pe de o parte pseudovalorile, „anturajul de paradă”, „cădelnițele vacanței”, iar pe de altă parte, „uniformizarea maselor”, „mersul lent și practic de cireadă”, altfel zis nimicirea spiritului de inițiativă sunt surprinse cu acuitate și înfinită tristețe. În aceste condiții, în „grava penurie de iubire” este firească reîntoarcerea la peisajul și natura bucovineană, ce păstrează vie și amintirea lui Eminescu: „Teii vechi din Bucovina/ Te-au văzut, te știu, te simt / Și-nfloresc a câta oară / Prin pădurea de argint”. Timpul – „teama cea grea” – este înfruntat printr-o instalare în anotimpul primăverii, echivalând cu tinerețea și dragostea. Evocat și invocat în multe dintre poeziile sale, sentimentul iubirii este marcat, în permanență, de trecerea implacabilă a timpului, așa încât amintirea predomină, iar tonul de romanță este inevitabil. La polul opus al expresiei se află ritmul sacadat, exprimarea concisă, „economicoasă”, puse în slujba unui sarcasm necruțător. Fără otrava „demonicei uri”, fără a scoate „dureri pe tarabă”, acceptând „arderea până la scrum”, Vasile Levițchi pune preț pe măsura întreagă a lucrurilor și nu pe jumătățile de măsură. Predispoziția spre descriptivism este cenzurată de știința de a fi și categoric, și laconic: „viața e legea, și nu-i recunoaște purificării vreun alt model. / întâi te mistui – pentru a renaște / sentința e fără drept de apel”. Purificarea, renașterea, împlinirea sunt etape de parcurs, împlinirea, rodul, pe de o parte, și neîmplinirea, ratarea, pe de altă parte, polarizând și tensionând trăirea. Dramatismul e provocat de „zămislirile care mor” și de „promițătorul bob ce se pierde”, „zborul căderii sporind uimit”, poetul fiind obsedat de „întârzierile de-o viață” (e și titlul uneia dintre cărțile sale, din 1982). Evidențiind fructul neobservat al măceșului „zgribulit în ceață și în zloată”, sau „biet călinul cu ramul firav ca un pai”, Vasile Levițchi simbolizează o modestie specific bucovineană: „Pe-aici pe la noi strălucirea-i sfioasă cumva”. Îmbărbătarea „firavului”, a acelei unde latente, adânc tăinuită în suflet, dar capabilă să revigoreze, în opinia sa, omul contemporan, un anumit optimism îl diferențiază în contextul literar al anilor șaizeci-șaptezeci din secolul trecut, de la Est de Prut. În iureșul evenimentelor de la sfârșitul anilor optzeci și începutul anilor nouăzeci, Vasile Levițchi se simte atras de publicistică, implicându-se în lupta pentru limba română, pentru revenirea la grafia latină, pledând în apărarea valorilor românești din Bucovina sa natală, toate acestea fiind reflectate în rubricile susținute la diverse publicații: *Multe trec pe dinainte*, în „Literatura și Arta” (1987-

1997), *Cioburi de monolit* în „Tinerimea Moldovei” (1992-1994), *Dubio, ergo cogito*, în „Contrafort” (1995-1996). Publicistul Vasile Levițchi acordă multă atenție și problemelor ce țin de moravuri, atacând filistinismul, lipsa de caracter, impostura, escrocheria și „coțcărismul”, profilându-se cu claritate într-o societate abia ieșind din totalitarism. Fiziologia insului colecționar de metehne din societatea postsovietică se află în obiectivul prozei sale satirice din volumele *O, sfântă naivitate* (1973) și *Centrul covrigului* (1992).

Vasile Levițchi a tradus din scriitorii letoni Oiar Vacietis, Anna Sakse, Arvids Grigulis, din bielarusul Ghenadii Grigorovici, din scriitorii ruși Lev Tolstoi, Leonid Leonov, Andrei Platonov, Alexei Tolstoi, Ivan Predun, din ucrainenii Lesia Ucrainka, Iuri Fedicovici, Vladimir Sosiura, Nicolai Tereșenko, Dmitro Pavliciko și Volodimir Luciuk.

Scrieri: *Versuri*, Chișinău, 1959; *Grâu și cântec*, Chișinău, 1962; *Poezii*, Chișinău, 1963; *La izvoarele Siretului*, Chișinău, 1966; *Mărturisiri în drum*, Ujgorod, 1966; *Preludiul primăverii*, Ujgorod, 1969; *Inima iarăși...*, pref. Mihai Cimpoi, Chișinău, 1972; *O, sfântă naivitate*, Chișinău, 1973; *Întârzieri de-o viață*, Chișinău, 1982; *Se destramă o noapte albă*, Chișinău, 1985; *Adaos la cartea de vise*, Chișinău, 1989; *Centrul covrigului*, Chișinău, 1992; *Cerul încă nesfârșamat*, Iași, 1996; *Punte spre un mal inexistent*, Chișinău, 1997; *Multe trec pe dinainte...*, Timișoara, 2001; *101 poeme*, București, 2011.

Repere bibliografice: Nicolae Bilețchi, *Vasile Levițchi*, în *Profiluri literare*, Chișinău, 1972; Ion Ciocanu, *Itinerar critic*, 1973, p. 168-174; Ion Ciocanu, *Tentația și vocația comicului*, „Nistru”, nr. 7, 1981; Gheorghe Mazilu, „*Se destramă o noapte albă*”, „Nistru”, nr. 9, 1985; Ștefan Hostiuc, *Poezia română postbelică din nordul Bucovinei: generații și paradigme*, „Glasul Bucovinei”, nr. 3, 1994; Ion Proca, „*Și floarea mereu în singurătate...*”, „Glasul națiunii”, 1997, 5 noiembrie; Ion Beldeanu, *Un postiluminist: Vasile Levițchi*, „Dacia Literară”, 2002, p. 44; Ion Ciocanu, *Vasile Levițchi*, „Viața Basarabiei”, nr. 3, 2004; Arcadie Suceveanu, *Emisferele de Magdeburg*, Chișinău, 2005, p. 99-104; *Vasile Levițchi*, „Septentrion literar”, 2006, 5 (număr special); Nicolae Bilețchi, *Analize și sinteze critice*, Chișinău, 2007, p. 285-306; Aureliu Busuioc, *In memoriam Vasile Levițchi*, „Jurnal de Chișinău”, 2009, 23 ianuarie; *Vasile Levițchi în amintirea contemporanilor*, îngr. Vasile Tărășeanu, Iași, 2009; Dumitru Apetri, *Atitudini și opinii*, Chișinău, 2010, p. 86-90.

Doina DRĂGUȚ

Traectoria lui G. Călinescu

D.D. – scriitor, matematician și jurnalist, Craiova, România. Redactor-șef al revistei de cultură „Constelații diamantine”.

Orgolios din fire, poate chiar din cale-afară, Călinescu își ortografa prenumele foarte simplu: „G”. Exeget al lui Eminescu, „divinul critic” a observat că, după unele tribulații și după ce Iosif Vulcan, la „Familia”, i-a schimbat numele din „Eminovici” în „Eminescu”, și Eminescu își semna textele înaintate lui Titu Maiorescu și Iacob Negruzzi („secretar perpetuu” al revistei „Convorbiri literare”) cu inițiala „M”. Gheorghie Călinescu (pe numele său adevărat) semna numai cu „G. Călinescu”. Marele personaj al culturii românești nu era singular în acest demers; congenerii săi: N(icolae) Davidescu făcea scandaluri de presă, când unul dintre criticii importanți îi scria numele întreg, iar prozatoarea Ioana Postelnicu, membră a cenaclului lui E. Lovinescu făcea „alergie”, când i se spunea „romanciera”, iar nu „romancierul”.

Și Călinescu a resimțit această nevoie a unei sigle nominale; a și început, devreme, să semneze esențializat. Toate cărțile sale au apărut sub semnătura „G. Călinescu”. Oltean prin ascendență, ca și Sadoveanu, G. Călinescu a trăit în Moldova și a învățat la școala lui G. Ibrăileanu (nici acesta nu semna „Garabet”, ci doar „G. Ibrăileanu”), în timp ce primea mesaje de la „Sburătorul” lui E. Lovinescu (și acesta semna simplu: „E. Lovinescu”). Terminându-și studiile la Iași și București, G. Călinescu pleacă la Roma, unde cercetează lucrările unor călători străini despre țările române, prin veacul de mijloc. Se întoarce în țară, lucrează

ca profesor în învățământul liceal, apoi devine agregat la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Iași. G. Călinescu, la 30 și ceva de ani, simte că poate să fie un prozator și scrie romanul *Enigma Otiliei*. Îi urmează cărțile despre Eminescu și Creangă, îi urmează revista *Jurnalul literar* (în a cărei primă serie miza pe G. Ivașcu, Al. Piru, Grigore Mărgărit). Era la Universitatea din Iași, pe vremea aceea.

Cel de-al doilea război impune schimbarea unor structuri, a unor funcții și transferul unor instituții, ori oameni, dintr-o parte în alta a țării. Cei care nu știu despre unele dintre acestea pot afla din cartea postumă a lui Lucian Blaga, *Luntrea lui Caron*: Marea Universitate din Iași ajunsese, mutată parțial, pe lângă Alba-Iulia; Marea Universitate din Cluj a fost strămutată la Sibiu. G. Călinescu se mută la București și, împreună cu alți intelectuali, adoptă linia social-democrației. Frustrat, prin origine, este posibil ca G. Călinescu, precum Matei Caragiale (vrem, nu vrem, copil din flori) să fi încercat și el sentimentul teoretizat de Freud. Își ia în serios *misia* și purcede la treabă. Are dușmani, are prieteni; prieteni care, unii dintre ei, i-au făcut mari servicii (Al. Rosetti), dar pe care i-a ridiculizat în romanele de mai târziu. La Facultatea de Litere și Filozofie din București, G. Călinescu avea rivali pe măsură; îl amintesc aici pe D. Caracostea (cel care, în 1948, l-a propus pe G. Călinescu într-un scaun academic).

G. Călinescu se înscrie, după război, în lupta pentru o nouă societate; era vorba de o presimțire. Era perioada în care Ion Petrovici, filozoful, era ministru al Educației Naționale; era perioada în care Lucian Blaga lucra la *legații* prin Polonia, Elveția și Portugalia; când se instaura guvernul condus de dr. Petru Groza; când Aron Cotruș, care simpatizase cu *Legiunea*, alegea calea exilului; când Mircea Eliade scria volumul, tipărit cu copertă verde, *Salazar sau renașterea Portugaliei*; când, la Paris, Emil Cioran scria *Exerciții de descompunere*. Peste puțini ani, unii dintre exponenții generației de creație interbelice ajung să dețină și funcții oficiale; Sadoveanu devine membru al Prezidiului Mari Adunări Naționale, C. I. Parhon – președinte al M.A.N., Tudor Vianu – ambasador la Belgia. Epurările din lumea culturală devansează cu un deceniu epurările din lumea politică. Sunt scoși din Academie, din Societatea Scriitorilor Români, din alte instituții reprezentative, mulți dintre fruntașii „intelligenției românești” de până atunci. Din motive numai de ei știute (iar după aceea și de zeloșii anchetatori) n-au înfundat pușcăriile: Agârbiceanu, Gala Galaction, Tudor Arghezi, Al. Philippide, Lucian Blaga ș.a.

În aceeași perioadă, în care Călinescu fusese scos de la catedră, congenerul său, ilustrul Șerban Cioculescu își vindea cărțile la buchiniștii

de pe Dâmbovița, iar Vladimir Streinu era angajat cu „sprijinul” lui Sadoveanu ca administrator al parcului Herăstrău (era, și acela, un sprijin). G. Călinescu e dat afară de la catedră (deși continuă să figureze în statele de plată ale Universității din București) și este numit director al Institutului de Teorie și Istorie Literară, ce îi va purta numele după moartea sa. Deputat în M.A.N., Călinescu publică romane precum: *Bietul Ioanide*, piese de teatru într-un act, poezii ocazionale, precum cele din *Laudă lucrurilor* și se declară „loial”. Era vorba de frustrarea din copilărie, sau de o adeziune? Spun unii că G. Călinescu ar fi făcut pactul cu „diavolul roșu” din oportunism. Personal, nu cred în această ipoteză: cultura română trebuia să supraviețuiască; și a supraviețuit.

Călinescu se bucură de onoruri, așa cum se bucurau (și trebuiau să se bucure) și Sadoveanu, și Arghezi; Ion Barbu publicase în „Viața românească” o poezie numită *Bălcescu trăind*, în care adeverea tradițiile republicane în România; poate și pentru asta n-a făcut pușcărie, deși se lăsase pozat în uniformă de legionar. Fac vâlvă, în acea perioadă, ca și mai înainte, Maria Banuș și Nina Cassian. În acel timp, G. Călinescu își aducea acasă colaboratoarele de la Institut și o ruga pe soția sa, Alice Vera Călinescu, să urce în mansarda locuinței și să-i aducă nu-știu-ce raritate bibliofilă. Avea grijă să-i ia scara.

Declarându-se „loial”, G. Călinescu a avut parte și de atenția conducerii de atunci a României. Un încrâncenat critic de astăzi, Gheorghe Grigurcu, îi impută „Divinului Critic” faptul că ar fi mirosit, pe patul morții, o floare primită de la Gheorghiu-Dej (fără a fi nostalgici ai vechiului regim, ci oameni cu capul pe umeri, trebuie să spunem că și liderul politic de atunci, și „liderul-neoficial” al criticii literare românești erau, cum am spus, niște frustrați). La scară europeană, sunt mulți scriitori care au făcut pactul cu „diavolul roșu”. Chiar și din Occident. Au fost și șefi de stat care au făcut pactul cu „diavolul negru” (Hitler) – mareșalul Pétain al Franței.

Contemporan cu Thomas Mann, cu Serghei Esenin (cel care s-a sinucis din cauza unei dansatoare, Isadora Duncan), cu Maiakovski (care s-a sinucis, și el, dar din cauza lui Stalin), contemporan cu Borges, cu atâția și atâția laureați ai premiului Nobel (pentru literatură și pentru altele), G. Călinescu expiază, la București, în anul 1965.

Exponent al celei de-a treia generații post-maioresciene (alături de, sau împreună cu Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Perpessiciu, Pompiliu Constantinescu etc.), G. Călinescu rămâne autorul celei mai importante cărți din cultura română: *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*.

Diana VRABIE

„Ghimpele neamului Löwy” în *Scrisoare către tată*

D.V. – dr. conf. univ.,
Universitatea „Alec Russo”,
Bălți, Catedra literatura
română și universală.
Autoarea volumelor *Urme
pe nisip* (2005), *Cunoaștere
și autenticitate* (Premiul
Didactica al Salonului
Internațional de Carte, Iași,
2009), *Literatura pentru
copii* (Premiul Ministerului
Educației al Salonului de
Carte pentru copii, Chișinău,
2010).

„Pe mânerul bastonului lui Balzac:

Am frânt toate piedicile

Pe mânerul bastonului meu:

Toate piedicile m-au frânt...”

Franz Kafka

Impresionantă atât sub raport cantitativ (în jur de 1500 de scrisori), cât și, mai ales, calitativ, *Corespondența* lui Franz Kafka, tradusă integral în românește de către Radu Gabriel Pârveu, în 2005, la editura RAO, ne ajută să înțelegem mai bine nu doar personalitatea refractară, contradictorie a scriitorului, ci să dobândim și o altă deschidere asupra creației sale artistice. În marea lor majoritate, scrisorile redau tensiunea sufletească, sunt vii, poartă parfumul epocii și al spațiului din care au fost expediate. Descoperim în ele și reflecțiile creatorului, detalii despre personalitatea altor colegi de breaslă, comentarii asupra creațiilor unor iluștri scriitori ai vremii, dar și germenii viitoarelor sale texte literare. Cu toate acestea, după cum observă și Iulian Băicuș în studiul său *Esența înfricoșătoare a lui Franz Kafka*, „miza epistolelor lui Franz Kafka este clar una ontologică, iar nu una ideologică”¹.

Un loc deosebit în corespondența kafkiană este ocupat de mult discutata *Scrisoare către tată*, concepută în 1919, fără a ajunge vreoda-

tă în mâinile adresantului. Aceasta constituie un document uman și literar excepțional, pe care se sprijină tristele interpretări psihanalitice. Cele din urmă pleacă de la premisa falsă, de care însuși autorul era conștient: *pattern*-ul oedipian. Dacă fiul are tulburări de sexualitate, dacă nu reușește să se căsătorească, dacă scie, dacă nu poate să scie, dacă se umilește în această lume, dacă a trebuit să construiască o altă lume, un deșert infinit etc. – de toate se face vinovat tatăl. Tonul naratorului din această epistolă „e asemănător celui al unui acuzator public, al unui procuror care enumeră în fața unei Curți de Juri capetele acuzării”²: „Tu poți să te porți cu un copil numai așa cum ți-e firea, cu desfășurare de forță, cu tapaj, cu mânie...”; „Puteai de pildă să-i vorbești de rău pe cehi, pe urmă pe germani, pe urmă pe evrei, și nici măcar doar în vreo privință sau alta, ci în toate privințele, și până la urmă nu mai rămânea nimeni în picioare decât tu însuși...”; „Tu însă loveai cu vorbele tale fără să stai să te gândești, nu suferai pentru nimeni, nici în timp ce le spuneai, nici după aceea...”; „Tu, omul atât de mare, care dădea măsura tuturor lucrurilor, nu respectai poruncile pe care mi le dădeai mie...”; „Înnebunitoare erau și punerile la punct în care era vorba de mine la persoana a treia, cu alte cuvinte nu eram socotit vrednic nici măcar de cuvinte mânioase...”; „Deosebită încredere aveai în educația prin ironie, ea corespundea cel mai bine superiorității tale asupra mea...”³ etc. Dincolo de efectele lor destructive, acuzele acestea vor alimenta o bună parte a imaginarului kafkian, irigat de unele proiecții din copilărie. Spre exemplu, simbolul ușii închise, care revine în mod simptomatic la Kafka, ar trebui căutat în acea amintire arhetipală în care micul Kafka este scos din pat, noaptea, când cere de băut, și lăsat în fața ușilor închise: „După ani de zile încă mai sufeream la gândul chinuitor că omul acela, uriaș, tatăl meu, autoritatea supremă, putea veni să mă tragă afară din pat, aproape fără motiv, și să mă scoată în toiul nopții pe balcon, și că deci în ochii lui eu nu însemnam mare lucru.”⁴

Imaginea reverberată în timp a generat în Kafka „două sentimente tenebroase, nimicnicia și angoasa, fiind legate prin lanțuri fine și insidioase de operă, sub auspiciile temei așteptării absurde. Iată-l pe K. tânjind să fie primit de consilierii grobieni ai castelului, iată-l pe Joseph K. în fața ușilor păzite de „gardianul” transcendentului, ușă făcută anume pentru el și pentru așteptarea lui”⁵. La imaginea nimicniciei, „un simțământ, de altfel, în multe privințe nobil și fecund”⁶,

se adaugă ipostaza de revoltat. „Deși blamat, tatăl are strălucirea celui puternic, iar cuvintele lui sunt porunci, el este măsura lucrurilor. Tatăl fiind totul, fiul este nimic. Nimicnicia aceasta este parțială, ca reacție la autosuficiența paternă, căci, pe de altă parte, fiul va fi un revoltat”⁷. Dovadă e chiar scrisoarea propriu-zisă, care reprezintă poate cel mai crud document acuzator, conceput vreodată de vreun fiu împotriva tatălui său. *Scrisoarea către tată* lasă să se subînțeleagă că fiul este forțat să devină un revoltat și o face cu oroarea de a nu-și putea asculta tatăl, așa cum s-ar cuveni. Astfel, lumea kafkiană este tripartită, după ierarhia propusă chiar de autor: lumea sclavilor-revoltați, supuși legilor care fuseseră inventate numai pentru ei, apoi lumea mâniei, a tatălui – Demiurg rău, care emite porunci și legi ce se vor respectate doar de ceilalți, și lumea celor fericiți, pentru care nu există legi sau, dacă există, ele nu sunt niște limite, putând fi evitate. Prezența tatălui este strivitoare, limitând relațiile fiului cu ceilalți. Așa se explică faptul că imaginea tatălui în scriitura lui Kafka apare în tandem cu cea a căsătoriei. „Imaginea tatălui și cea a căsătoriei își țin necurmat balanța cu îndârjire și într-un echilibru de o fragilitate extraordinară, echilibru, care, pentru a putea fi păstrat, îi consuma toate energiile”⁸. Această ipoteză este întărită și de faptul că scrisoarea destinată tatălui său este concepută la 36 de ani, dintr-un motiv precis: după eșuarea logodnei cu Felice (în 1917) și cu un an înainte de a o cunoaște pe Milena (în 1920), Kafka se logodește cu Julie Wohryzek, pe care o cunoaște la Liboch. Și această logodnă sfârșește lamentabil, inclusiv din cauza dezacordului violent manifestat de Hermann Kafka: „Însă, fiind noi ceea ce suntem, căsătoria este pentru mine exclusă, prin faptul că tocmai ea este de domeniul tău personal. Uneori îmi închipui harta lumii desfăcută în fața mea și pe tine lungit de-a curmezișul ei. Și atunci mă simt ca și cum pentru viața mea nu m-aș mai putea gândi la regiunile pe care tu nu le acoperi sau peste care tu nu te-ai putea întinde”⁹. În mod cert, eșecul în privința întemeierii unei familii este de sorginte mult mai complexă la Kafka. Dincolo de fantezmele venite din copilărie, dar și de cele declanșate la maturitate, cum ar fi fantasma femeii imposibile (cazul Milenei Jesenská, traducătoarea sa în limba cehă – relație inacceptabilă pentru un evreu), Kafka este marcat de un „refuz provenit dintr-un soi de autointerdicție monahală, o asceză cvasi-religioasă, ofrandă pe altarul scrisului,

...dintr-o extremă tensiune resimțită între senzualitatea concretă și cea purificată în mit¹⁰.

Firește, Hermann Kafka, căruia Franz Kafka îi atestă „forța, sănătatea, pofta de mâncare, puterea glasului, elocvența”, la care se adaugă în mod implicit „mulțumirea de sine, superioritatea socială, rezistența, prezența de spirit”, se dovedește a fi cât se poate de diferit de fiul lui, în care investise toate speranțele, Franz fiind unicul băiat în familie. Altminteri, în scrisoare sunt trecute în revistă și relațiile destul de complexe dintre părinți și cele trei surori, Valli, Elli, Otila, insistându-se asupra cauzelor părăsirii casei părintești de către acestea: „Ce înstrăinare monstruoasă, mai adâncă decât cea dintre tine și mine, trebuie să se fi produs între tine și ea [Otila – n.a.] pentru a fi cu puțință o asemenea neînțelegere monstruoasă¹¹. Toate raportările converg spre un portret deloc reverențios la adresa tatălui, care, admitem că ar fi fost o persoană cu maniere mojicești, dacă nu cumva traumatismul suferit în copilărie de Kafka l-au determinat să îngroașe premeditat neajunsurile acestuia. Mai mult, Kafka nu se consideră un deplin Kafka (în linia paternă), ci un Lövy-Kafka, autodefinindu-se sub semnul matern: „...eu, ca să spunem foarte pe scurt lucrurilor pe nume, un Lövy, cu un anumit fond de Kafka, care însă nu a fost pus în mișcare de voința de viață, de afaceri, de cuceriri ale neamului Kafka, ci de un ghimpe al neamului Lövy, care acționează mai tainic, mai timid, într-o altă direcție, și, mai ales, adesea eșuează complet¹²”.

Comentând opoziția dintre tată-fiu, Iulian Băicuș aplică teoria lui Swift referitoare la familie, ca formă a unui complex animalic, ceea ce ar explica duritatea acidă a acestei relații: „Pornind de la ipoteza lui Jonathan Swift că dragostea părintească este animalică, instinctuală și, luând în calcul premisele psihanalizei lui Freud, Kafka ajunge să analizeze relațiile dintre fii și părinți în termenii unei patologii sociale, oferă o deconstrucție lucidă a acestei legături, și explică foarte exact toate nuanțele sufletești, toate sentimentele negative închise în această subterană a familiei moderne¹³. Explicarea complexului oedipian prin mecanismele animalice pare forțată, dacă avem în vedere faptul că naratorul se vede pe sine deopotrivă vinovat în această relație ratată: „...cu tine nu am stat niciodată de vorbă deschis, la templu n-am venit niciodată să stau lângă tine, nici la băi, la Franzesbad, nu ți-am făcut

niciodată vreo vizită, și n-am avut în nici vreun alt fel sentimentul vieții de familie...”¹⁴.

Mult mai plauzibilă în acest sens ni se pare interpretarea pitorească a lui Gilles Deleuze, unul dintre cei mai influenți și mai comentați filozofi postbelici, și Félix Guattari, în eseu *Un Oedip prea mare*: „Kafka trece de la un Oedip clasic, de tip nevroză, în care tatăl preaiubit este urât, acuzat, declarat vinovat, la un Oedip mult mai pervers, care basculează spre ipoteza unei nevinovății a tatălui, a unei «nefericiri» comune atât tatălui, cât și fiului, aceasta însă pentru a face posibilă o acuzație ridicată la puterea *n*, un reproș cu atât mai puternic, cu cât devine cu neputință de atribuit și infinit (asemenea «tergiversării» din *Procesul*), printr-o serie de interpretări paranoice”¹⁵. Kafka are conștiința perfectă a acestui lucru, oferind, în imaginație, cuvântul tatălui său, care ar spune: „vrei să demonstrezi, în primul rând, că ești nevinovat, în al doilea rând, că eu sunt vinovat și, în al treilea rând, că tu, din pură mărinimie, ești gata nu numai să mă ierți, ci și – ceea ce e și ceva mai mult, și ceva mai puțin decât atât – să dovedești – și chiar să vrei să și crezi tu însuși asta – că și eu – oricum, împotriva adevărului – sunt nevinovat”¹⁶. Această alunecare imprevizibilă este calificată de autorii francezi drept perversă, întrucât se extrage din presupusa nevinovăție a tatălui, „o acuzație mult mai gravă, având în chip evident, un scop, un efect și un procedeu”¹⁷. Soluția acestor interpretări ar trebui căutată în delimitarea punctuală între „kafkianismul existențial (inhibiții, complexe) și cel literar (construcția-parabolă, vinovatul fără vină, autoritarismul sufocant, angoasa provenită din nimicnicie), chiar dacă primul îl generează pe al doilea”¹⁸.

În concluzie, întreaga corespondența ne oferă șansa cunoașterii unui *Kafka par Kafka*, care se relevă altfel de fiecare dată, întrucât rolurile pe care le joacă îl distribuie într-un anumit scenariu. Astfel, rând pe rând, suntem martorii unui dialog „între un fiu rebel, un logodnic înflăcărat, un frate iubitor, un prieten devotat celor pe care îi simte aidoma lui, «mon semblable, mon frère», scriitori, un amant bântuit de fantome, un autor emoționat și îngrijorat, un frate mai mare (în cazul lui Minze, pentru care nu are decât sentimente fraterne), un amic de corespondență, un cunoscut sau un prieten tot mai bolnav, mai secătuit, în scrisorile către Robert Klopstock”¹⁹. La capătul acestei lungi galerii, îl vom

regăsi pe Kafka în fața publicului său spectator, cu pălăria în mână, în semn de grațitudine. „La revedere, mulțumesc pentru tot” – este ultima epistolă, scrisă doar cu câteva zile înaintea morții, datând cu 20 mai 1924, în care îi mulțumește lui Max Brod pentru cartea lui Franz Werfel.

- Note** ■
- ¹ Iulian Băicuș, *Esența înfricoșătoare a lui Franz Kafka*, Editura Universității, București, 2006, p. 25.
  - ² *Ibidem*, p. 17.
  - ³ Cf. Franz Kafka, *Scrisoare către tată*, în Franz Kafka, *Pașini de jurnal și corespondență*, Editura Univers, București, 1984.
  - ⁴ *Ibidem*, p. 240.
  - ⁵ Ruxandra Cesereanu, *Kafka, fiul*, în „Familia”, 1997, nr. 7-8, p. 135.
  - ⁶ Franz Kafka, *Scrisoare către tată*, *ed. cit.*, p. 240.
  - ⁷ Ruxandra Cesereanu, *Kafka, fiul*, *art. cit.*, p. 136.
  - ⁸ Alexandru Al. Șahighian, *Prefață*, în Franz Kafka, *Pașini de jurnal și corespondență*, p. 16.
  - ⁹ Franz Kafka, *Scrisoare către tată*, *ed. cit.*, p. 283.
  - ¹⁰ Alexandru Al. Șahighian, *op. cit.*, p. 19.
  - ¹¹ Franz Kafka, *Scrisoare către tată*, *ed. cit.*, p. 260.
  - ¹² *Ibidem*, p. 238.
  - ¹³ Iulian Băicuș, *op. cit.*, p. 18.
  - ¹⁴ Franz Kafka, *Scrisoare către tată*, *ed. cit.*, p. 236.
  - ¹⁵ Gilles Deleuze, Félix Guattari Guattari, *Un Oedip prea mare*, în *Kafka. Pentru o literatură minoră*, trad. de Bogdan Ghiu, ART, București, 2007, p. 16.
  - ¹⁶ Franz Kafka, *Scrisoare către tată*, *ed. cit.*, p. 239.
  - ¹⁷ Gilles Deleuze, Félix Guattari Guattari, *op. cit.*, p. 16.
  - ¹⁸ Ruxandra Cesereanu, *Kafka, fiul*, *art. cit.*, p. 135.
  - ¹⁹ Iulian Băicuș, *op. cit.*, p. 26.

Theodor CODREANU

Mihai sau Mihail Eminescu?

Th.C. – prof. dr., critic și istoric literar, prozator și eseist, Huși. Autor al mai multor volume, dintre care *Dubla sacrificare a lui Eminescu* (a cunoscut trei ediții), *Complexul Bacovia*, (2003), *Basarabia sau drama sfâșierii* (2003), *Duminica mare a lui Grigore Vieru* (2004), *Transmodernismul* (2005), *A doua schimbare la față* (2008), *Istoria „canonică” a literaturii române* (2009), *Eminescu în captivitatea „nebuliei”* (2011), *În oglinzile lui Victor Teleucă* (2012).

Laureat al mai multor premii acordate de Uniunile Scriitorilor din România și din Republica Moldova.

Moștenirea lăsată de Eminescu a devenit măr de veșnică ceartă în cultura română, pe nenumărate pretexte, când nu intră în calcul veninul ideologic care, de bune decenii, se înfățișează ca război între „demolatori” și „apărători” ai memoriei poetului și jurnalistului. În ultima vreme, un prilej de dispută între comentatorii lui Eminescu a devenit prenumele poetului: *Mihai sau Mihail?* Și aceasta e veche, ca și alte cercetări pe marginea locului și datei nașterii: pe 15 ianuarie 1850 sau pe 20 decembrie 1849? S-a născut la Ipotești, la Botoșani sau la Dumbrăveni? O fi Eminescu turc, albanez, bulgar, suedez, rutean, polonez, armean, sârb, persan, neamț, evreu? s-au întrebat alții, dându-i de lucru lui Ion Roșu într-o documentată carte, cu concluzia inevitabilă: „Disputat, pe rând, de unsprezece nații diferite, ce par să și-l fi dorit al lor cu tot dinadinsul, Eminescu se arată a fi până la urmă *străin...* de toate cele unsprezece pretinse obârșii atribuite! Deși, la drept vorbind, lista vecinilor noștri istorici, din care s-ar mai fi putut trage, e departe de a fi epuizată. Își așteaptă încă rândul probabil cehii, slovacii, ungurii și chiar grecii, ca să nu mai vorbim de popoarele Asiei, reprezentate până acum prin armeni, persani și evrei. Un lucru e totuși cât se poate de limpede: numai pe baza dovezilor invocate până în pre-

zent, Eminescu nu ne poate fi adus cu niciun chip din afara granițelor noastre etnice.”¹

Firește, se aduc și „argumente” pentru astfel de ipoteze condamnate ambiguităților, care țin de lumea fanteziilor, putând fi inventariate și altele. De pildă, de la Alexandru Grama (1891) până azi, unii români nu s-au decis nici măcar dacă Eminescu a fost un *geniu* sau un *impostor*. Canonicul de la Blaj decisese că Eminescu nu este „nice geniu, nice poet”, dilemă repusă pe tapet, cu multă deșteptăciune, de către colaboratorii la faimosul număr 265/1998 al revistei „Dilema” (nici că se putea alt titlu!). Și, spre uimirea tuturor, Mihai Eminescu a continuat și continuă să existe până la sfârșitul veacurilor!

Desigur, există, întotdeauna, și o soluție de bun simț la asemenea întrebări. Una, capitală pentru noi, o dădea Eminescu însuși. E vorba de întrebarea dacă suntem români, daci, valahi, moldoveni, bănățeni, ardeleni, maramureșeni, bucovineni, latini, slavi, moldo-slavi, ungro-valahi etc. Unii, ca Vasile Stati sau Vladimir Voronin, nici azi n-au aflat ce sunt cu adevărat. *Suntem români și punctum!* decidea Eminescu, precum Alexandru cel Mare în fața nodului gordian.

În ce privește prenumele Mihai / Mihail, a fost utilizat în ambele variante, de-a lungul vremii, fără însă a fi siguri că *Mihail* a fost decizia auctorială ultimă a semnatarului. Oricum, în cazul lui Eminescu, s-au perpetuat mai multe semnături: M. Emineviciu (*La mormântul lui Aron Pumnul*, 1866), M. Eminescu, Mihail Eminescu, Mihai Eminescu, Eminescu, M.E., pentru ca un isteț, în *Dilemateca*, să-l reducă la... Eminescu Mihai, într-un reportaj cu titlul *Zilele lui Eminescu Mihai, de profesie poet național!*² Se observă, nu-i așa?, strivitoarea superioritate a semnatarului față de bietul autor al *Luceafărului*: Matei Florian, o mare personalitate.

Ca revizor școlar, poetul a semnat rapoartele, corespondența cu ministerul, M. Eminescu. Scrisorile private, cele către părinți, frați și surori³ – Mihai, către alții – Eminescu, M. Eminescu⁴, iar scrisorile adresate Veronicăi: Eminescu, Mihai, Emin, Gajus / Gaius, M. Eminescu, dar niciodată Mihail⁵. Publicistica anterioară „Timpului” e semnată M. Eminescu, M.E. și cu pseudonimul Varro (16 articole și documente), la „Timpul”, regula era a asumării redacționale, fără semnătură. Tot aici, există și texte semnate: M. Eminescu, M.E. și cu pseudonimul

Fantasio, pentru ca sporadicele colaborări de după 1883, la „România liberă” și la „Fântâna Blanduziei” să apară doar cu inițiale⁶.

Un argument forte pentru adepții prenumelui Mihail este ediția princeps, diriguată de Titu Maiorescu, sub titlul Mihail Eminescu, *Poesii*, 1884, dar ieșită de sub teascuri în decembrie 1883. Să fi fost și forma *Mihail* prilej de respingere a ediției de către Eminescu? Nu putem ști, fiindcă Nicolae Georgescu⁷ aduce probe că ediția nu aparține integral lui Maiorescu, precum s-a vehiculat până azi, meritele criticului rezumându-se la regizarea și corectura (cu intervenții abuzive, din păcate, condamnate, ca atare, și de I. L. Caragiale) unei ediții de lux, pentru acea vreme. În orice caz, după modelul ediției princeps, majoritatea edițiilor, până în anii '30 ai secolului trecut, sunt semnate, prin editori, firește, Mihail Eminescu, în alternanță cu M. Eminescu, prima ediție semnată Mihai Eminescu fiind cea a lui Constantin Botez din 1933. Începând cu Perpessicius⁸ (1939), prenumele *Mihai* este consacrat definitiv, opțiunea fiind îndreptățită de preferința poetului însuși și a celor din familie, dar și a prietenilor, pentru *Mihai*. Nici Creangă, nici Caragiale, nici Veronica Micle, nici Slavici nu-i spun Mihail. E drept, în unul dintre cele trei articole, dedicate memoriei lui Eminescu (*În Nirvana*, 1889), I. L. Caragiale își amintește că, în clipa când l-a cunoscut pe poet (prin 1868-1869), acesta s-a recomandat Mihail Eminescu. Dar asta se întâmpla în prima tinerețe a poetului, când nu se fixase hotărât asupra semnăturii publice. În anul morții, Maiorescu însuși evită să-i asocieze numele cu Mihail, numindu-l doar Eminescu în prefața la ediția îngrijită, pentru ca în studiul *Eminescu și poeziile lui* din 1889 să procedeze la fel. Nu altfel, în pofida numelui de pe ediția princeps, va proceda și Caragiale, pentru care poetul este doar Eminescu! Și asta în toate cele trei articole (*În Nirvana*, *Ironie* și *Două note*). Constat că, la Chișinău, numele poetului a devenit prilej de dispută politică între *moldovenism* și *românism*, forma Mihail fiind „argument” că moldovenii sunt altceva decât românii! Și încă dușmani de moarte! Astfel, în mod grotesc, *Mihail* este ridicat împotriva lui *Mihai*, care ar fi invenția valahilor. Nu contează că poetul le-a dat peste nas „moldoveniștilor”, *avant la lettre*, cu acel binecunoscut *Suntem români și punctum!* Într-un amalgam de note, cu citate scoase din context și mânuite după mintea lui, un vechi „doctrinar” al teoriei moscovite a moldovenismului (tot el șef al unei publicații săptămânale de la Chișinău), îl ia ca tovarăș de

drum pe Caragiale, cu acel „Mă recomand Mihail Eminescu”, pentru a dovedi o negliobie ideologică de proporții: „antiromânismul” lui Eminescu!

Cert e că numele poetului a intrat definitiv în conștiința publică drept *Mihai Eminescu*. Între cei care consideră necesară restituirea publică a formei *Mihail Eminescu* se numără și prietenii mei Nicolae Georgescu și Ion Filipciuc, doi documentariști riguroși pe tărâmul eminescologiei, fără să se fi gândit însă nicio clipă la răstălmăcirii de felul celei a lui Viorel Mihail. Este, mai cu seamă prin ei, un curent de opinie care se bucură de oarecare audiență. Dar e grăitor că unul este moldovean (Ion Filipciuc), pe când celălalt este muntean (Nicolae Georgescu). Iată cum își motivează opțiunea Ion Filipciuc, fără nici urmă de ideologie *mihailiană*: „Grafia și rostirea *Mihail* se cuvin din pricină că, slobozindu-l preotul în cristelnița Bisericii Uspenia din Botoșani, în ziua de 21 ianuarie 1850, asupra pruncului a rostit de trei ori: «Se botează robul lui Dumnezeu, *Mihail*». Ceea ce în ebraică însemna *Cine este cu Dumnezeu*. Semnându-și poetul scrisele prin *M. Eminescu* nu ne îndrituiește să citim nici *Mihai* și nici *Mișu*, nume de alint și fără știrea sacră.”⁹

Firește, argumentul vine din străvechime și nu are nicio conotație despre proveniența bănuită a fi slavă a formei *Mihail*, cum cred unii dintre cei care o resping. Un geniu al literaturii române, consacrat ca atare și prin semnătură, este Mihail Sadoveanu. Deosebirea e că o asemenea numire nu a prins rădăcini, în cazul Eminescu. Putem face fel de fel de presupuneri. Oricum, Mihai nu are aceeași semnificație ca Mișu, încât ne situăm pe versantul umoristic al lui Ion Filipciuc, un mucalit incorrigibil. Și nici luminosul argument al rostirii la botezul de la Uspenia nu a fost hotărâtor. Încât Mihai Eminescu, prin comparație cu Mihail Eminovici are valoare de pseudonim. Pe de altă parte, există opțiunea poetului din clipa când Iosif Vulcan s-a hotărât să-i „românizeze”¹⁰ numele în Eminescu (1866, când i-a publicat poezia *De-aș avea*, în „Familia”). Finalmente, înțelegem că s-a ajuns la numele intrat în conștiința publică prin voința lui Eminescu. Și asta trebuie să fie și opțiunea istoriei literare, aceasta având datoria să conserve, pentru știință, toate metamorfozele onomastice. Sub atare principiu al voinței auctoriale trăiesc în posteritate atât pseudonimele, cât și formele consacrate, fie ele pseudonime sau ba: G. Bacovia, nu George Bacovia, G. Călinescu,

nu George Călinescu (unii anticălinescieni folosind și... Gheorghe Călinescu!), E. Lovinescu, nu Eugen Lovinescu, George Topârceanu, nu George Topârceanu ș.a.m.d. Eminescu a consacrat mai multe semnături și trebuie să i le respectăm: Eminescu, M. Eminescu, Mihai Eminescu. Nu se cuvine, *da capo*, să respingem nici *Mihail Eminescu*, funcțională însă pentru istoria literară și nu pentru cultura de masă.

Așadar, parafrazându-l pe poet, *Mihai Eminescu și punctum!*

Note

¹ Ion Roșu, *Legendă și adevăr în biografia lui M. Eminescu. Originile*, Editura Cartea Românească, București, 1989, p. 60.

² Matei Florian, *Zilele lui Eminescu Mihai, de profesie poet național*, în „Dilemateca”, an. II, nr. 9, februarie 2007.

³ Doar Aglae Drogli va folosi prenumele din actul de botez, Mihail, la 3 iulie 1889, într-o scrisoare către Maiorescu, când i s-a cerut să aducă precizări în legătură cu data nașterii potetului (nota trimisă va fi publicată în *Familia*, nr. 2/1885). În schimb, Henrieta îi va spune mereu Mihai. Prin actul de botez, consemnat la Biserica Uspenia din Botoșani, i s-a spus Mihail, având ca naș pe stolnicul Vasile Iurașcu.

⁴ M. Eminescu, *Opere*, XVI, *Correspondență. Documentar*, Editura Academiei, București, 1989.

⁵ *Dulcea mea Doamnă / Eminul meu iubit. Correspondență inedită Mihai Eminescu – Veronica Micle*, Editura Polirom, Iași, 2000, ediție îngrijită, transcriere, note și prefață, de Christina Zarifopol-Illias.

⁶ Dimitrie Vatamaniuc, *Eminescu la „Timpul” (1877-1883), „România liberă” (1888) și „Fântâna Blanduziei” (1888-1889)*, studiu introductiv la M. Eminescu, *Opere*, X, *Publicistică. 1 noiembrie 1877 – 15 februarie 1880*. „Timpul”, Editura Academiei, București, 1989.

⁷ Cf. Mihail Eminescu, *Poesii*, ediție critică, studiu introductiv, comentarii filologice și scenariul probabil al *ediției principeps*, de N. Georgescu, Editura Academiei Române, București, 2012.

⁸ Mihai Eminescu, *Opere*, vol. I, *Poezii tipărite în timpul vieții. Introducere. Note și variante. Anexe*, ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939.

⁹ Ion Filipciuc, *Cuvânt înainte la antologia Eminescu în Bucovina: între bubuituri de tun și apaluze prelungite (1939-1950)*, culegere întocmită de Ion Filipciuc, Biblioteca „Miorița”, Câmpulung Moldovenesc, 2012, p. 5.

¹⁰ Există și ipoteza că Eminescu însuși ar fi trecut de la Eminovici la Eminescu, înainte de hotărârea lui Iosif Vulcan.

Maria ABRAMCIUC

O probă de scris dezinvolt: jurnalul *Soveja* de Alecu Russo

M.A. – poet, critic literar, eseist. Dr. conf. univ., Catedra de literatura română și universală, Facultatea de Filologie, Universitatea „Alecu Russo” din Bălți. Membră a Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova și a Uniunii Scriitorilor din România. A publicat versuri, articole de critică literară, eseuri în reviste din țară și de peste hotare: „Basarabia”, „Contrafort”, „Dacia literară”, „Semn”, „Poezia”, „Convorbiri literare”, „Familia”, semnând Margareta Curtescu. Cărți publicate: *Prinsă între clamele speranței*, Chișinău, 1997; *Simple bluesuri*, Chișinău, 2003; *Eternul Orfeu*, Chișinău, 2005.

La 1846 Alecu Russo este „pus la popreală” pentru subiectul piesei *Jignicerul Vadră sau Provincialul la Teatrul Național*, pe care autorul o concepușe în formă de „epigramă în contra dramelor ce au copleșit scena” și care, în opinia autorităților, era subversivă, căci provoca „tulburare, mai ales în astfel de vremi”. Accidentul biografic, așa cum se întâmplă și în cazul altor prozatori din epocă (Constantin Negruzzi este surghiunit de câteva ori la moșia sa, învinuit că publică „alcătuiți pricinuitoare de scandală”), ia o turnură benefică: tânărul scriitor decide să țină un jurnal de exilat. Scris în limba franceză și publicat postum, *Soveja*, subintitulat *Ziarul unui exilat politic la 1846*, este o primă experiență de acest gen din istoria literaturii române. Notăm că în localitatea montană Soveja Alecu Russo a înregistrat una dintre variantele baladei *Miorița*, prelucrată și publicată ulterior de prietenul său Vasile Alecsandri.

Așa cum însuși recunoaște, autorul porcede la scrierea acestui jurnal în absența altor ocupații importante („...singurele-mi petreceri sunt de a trage tutun, de a mânca mult și, mai cu seamă, de a dormi”) și, bineînțeles, pentru a-și întreține ritmul scrisului: „Nu știi ce pornire împinge pe om către pasul său... oare este aceasta spre a-și aduce sieși mângâieri? – Nu-

mi vine a crede... Fi-va dar, spre a-și atrage luarea-aminte a celorlalți și a-i îndemna să te bage în seamă, să-ți prindă milă sau să te laude?... Pare c-aș crede aceasta mai bine, mai ales când mă gândesc la dramul de zădărnici și de trufie, ce zace-n fundul inimei oricărui om și mai cu seamă a oamenilor carii, spre rău sau bine, sunt căzuți la boala condeiului... De aceea nu pot crede că cei de seama mea au scris vreodată întâmplările lor fără de un interes cu totul personal”.

Multiplele referințe la condiția sa de exilat politic au, în general, un caracter ilar. Inserăm, în context, câteva consemnări de acest gen: „Domnul ispravnic citește poruncile; escorta mea mă dă pe mâinile d-sale și primește o adeverință, ca și când aș fi fost un colet de mărfuri”; „În exil totul nu e de lepădat, și niciodată un pat bun și un pahar de ceai n-au mai mult preț!”; „Când ești exilat, chiar raiul ți-ar părea iad... n-ai ședea într-însul sub zăvor, nici trei zile...”; „Libertatea îmi vine călare în persoana privighetorului și a doi cazaci” etc. Impresionează și frecvențele descrieri de peisaj, care consună cu starea de spirit a exilatului. Pentru confirmare, cităm un fragment din secvența *I martie*, unde evocarea, în fraze sacadate, a naturii montane, corespunde stărilor de spirit ale exilatului: „Apa prin care îmblăm sapă muntele după placu-i, răzlețindu-se și îngustându-se, despicând văi răsfățate și restrângându-se deodată în maluri... Din nenorocire, pe cer plutesc nori posomorâți; viscolul ne vine de pre culmea munților, și în dreptul Răcoasei omătul pică cu fulgi îndesați; noaptea se apropie; zăpada întunecă cerul; trăsura abie se mișcă; vântul răstoarnă pe surugii. Copacii se acopăr cu alb; Sușița muge cu jale... Adevărată zi de exil!”.

Preocupat de evocarea evenimentială, resorbit în propriile reflecții (frecvente, în cazul său), tot el fiind și receptorul, și reproducătorul unor texte expuse de altcineva, scriitorul pașoptist convertește întâmplările proprii vieții sau cele povestite de alții în literatură. Deși declară că e preocupat doar de ceea ce i se întâmplă („lucrurile ce mă privesc pe mine”), pentru Alecu Russo finalitatea jurnalului intim nu se limita la simpla exersare a scrisului, în intenția de a mărturisi unele segmente de viață, dar intenționa să strecoare, printre aceste secvențe biografice, pasajele de ficțiune. Anume aceste croșete pe pânza de bază a narațiunii oferă jurnalului o altă ținută decât solicită rigorile acestui tip de scriitură. Autorul își convertește astfel starea de exilat în stare de crea-

ție. Deși în prim-plan e adus biograficul, pe acest palier al narațiunii nu predomină documentarul, elementul ficțional fiind sublimat în irizări ale imaginației auctoriale. În consecință, *Soveja* se transformă într-un *jurnal de scriitor*, care îl menține pe Russo în aria literarului, cum, de altfel, se întâmplă și în *Piatra Teiului*, jurnalul de călător al autorului, text ce include, pe lângă mostre de narațiune frustă, și relevante pagini de beletristică. De aceea, probabil, scriitorul are conștiința unor cititori virtuali, cărora li se adresează, îi avertizează asupra evoluției subiectului, îi include abil în discurs: „Trebuie să știți că omul nu este în stare a merge cinci poște pe nerăsuflăte, având și-o osândă politică pe capu-i, fără a simți trebuință d-a drege la inimă...”, „epigrama avea însăși să se schimbe în dramă adevărată, precum veți vede” sau: „Mi-e urât chiar de a scrie... Altă dată vă voi povesti istoriile părintelui și obrazele vizitatorilor mei”.

Jurnalul *Soveja* se constituie dintr-o suită de povestiri, conforme unui ritm rememorativ sau unor notații cu referire la prezentul imediat. Planurile temporale ale discursului colaborează între ele, repliindu-se, în fine, într-o narațiune cursivă. Contează sentimentul efervescent, cu care naratorul își filtrează evenimentul interior și cu care captează frecvențele enunțului. Între amplele descrieri ale peisajului montan, măreț prin sălbătăcia sa, și între mărturisirile despre condiția sa de „sechestrat într-o viezuină fără orizont”, Alecu Russo înglobează secvențe cu statut autonom, expuse de naratorii pe care îi întâlnește în drumul spre *Soveja* sau în acest sat de munte: una dintre multele axiome „din morala orientalilor”, redată în formula Halimalei de temnicer, povestea „cam lungă” a unchiașului, istoria narată de părintele Acati, legenda unei pietre, relatată de vătav etc. Toate subiectele sunt istorisite de la persoana întâi, ceea ce denotă respectul naratorului prim pentru o instanță naratoare de grad secund. Autorul jurnalului proiectează, astfel, imaginea altor naratori, accidentali, în propriul discurs, menținându-le, în aparență, ritmul și stilul expunerii, dar, în fine, rămâne instanța care decide configurația expunerii.

Disociat din această perspectivă, jurnalul de exilat *Soveja* se prezintă ca o scriere compusă din secvențe neeterogene ca fabulă și stil. Cele mai ample înregistrează mărturisirile exilatului: pretextul reclusiunii, întâmplarea propriu-zisă, descrieri, la modul umoristic, ale drumului spre *Soveja*,

notații despre propriile stări lăuntrice, evocări toponimice și de peisaj, autoportreizări și portretizări de personaje, reflecții. Narațiunea nu se produce în conformitate cu o ordine temporală, dovadă a unei rescrieri ulterioare, din memorie, a evenimentelor. Prima secvență, datată din 4 martie, e urmată de expuneri ale evenimentelor din 27, 28 februarie, 1, 2 și 3 martie. Punctul inițial al narațiunii este, în realitate, 25 februarie, ziua când „s-a jucat pentru întâia oară *Provincialul* la Teatrul Național”. E compromisă astfel succesivitatea discursului, proprie, de obicei, unui jurnal intim. Istoricul literar Theodor Vîrgolici semnală, între virtuțile textului, și „unele vădite deficiențe, mai cu seamă în ce privește compoziția, inegala tratare a părților ei componente, păstrarea materialului în forme insuficient elaborate, frecvența narațiunilor de același tip tematic”. Acest punct de vedere nu ni se pare pertinent, dacă recunoaștem, în cazul jurnalului, spontaneitatea scrisului, absența unui subiect propriu-zis și libertatea auctorială în procesul de ordonare a scriiturii.

Expunerea în retrospectivă a celor întâmplate anterior momentului rostirii, nerespectarea ordinii cronologice sunt tehnici inerente jurnalului, care, în opinia lui Gerard Genette, „este o narațiune intercalată, din punctul de vedere al situației temporale, ce combină narațiunea anterioară (povestire profetică sau previzională), narațiunea ulterioară și simultană (reportaj)”. Investigarea dimensiunii temporale a discursului din acest jurnal de exilat reliefează planuri narative comunicante. Aspectul de montaj al textului se conturează treptat, fragmentele se organizează în povestiri intercalate. Evenimentele expuse relaționează cu gradul de prezență a vocilor naratoare, subordonate unei evidente „dorințe de creație”, voci care aparțin autorului, naratorului și personajului. În jurnalul lui Alecu Russo, între aceștia există, în mod evident, atât coincidențe, cât și diferențe. Coincidența celor trei e atestată în povestirea factuală, biografică. Secvențele expuse de altcineva și reproduse de scriitor aparțin altor naratori, enumerați mai sus, care își construiesc discursurile în conformitate cu propriul ritm narativ.

Operă sincretică, „semnul unei indubitabile maturizări a mijloacelor de care dispunea Alecu Russo” (Cornel Regman), *Soveja* este o probă de scris dezinvolt, coordonat cu ritmul introspecției, cu logica evenimentului biografic, dar și cu oscilațiile imaginației auctoriale.

Otilia MONTANO

Lansarea antologiei de poezie *În casa fulgerului* de Theodor Damian

Un eveniment deosebit a captat atenția unor personalități de seamă din Comunitatea Română, și a unui numeros public din NY, USA, pe data de 31 ianuarie 2014, în cadrul Cenaclului literar „Mihai Eminescu”. La sediul obișnuit al Cenaclului, Restaurantul Bucharest, din Sunnyside, Queens, NY, s-a lansat volumul *În casa fulgerului*, o antologie de poezie de Theodor Damian. Autorul este președintele Cenaclului literar „Mihai Eminescu” și al revistei „Lumină Lină”, Președinte al Institutului Român de Teologie și Spiritualitate Ortodoxă din New York. Antologia cuprinde selecțiuni din volumele publicate anterior: *Apofaze*, *Exerciții de înviere*, *Stihiri cu stânjenei*, *Semnul lui Isar*, *Nemitarnice*, *Calea Împărăției*, *Rugăciuni în infern*, *Dimineața Învierii*, *Lumina Cuvântului*, *Liturghia Cuvântului*. Au participat la eveniment distinse personalități din domeniul literar și academic.

M. N. Rusu, critic și istoric literar, în calitate de moderator, a salutat asistența, oferind cuvântul prof. univ. Valentina Ciaprazi. Vorbitura a evidențiat caracteristicile activității lui Theodor Damian, preot, profesor universitar de filozofie și poet, scriitor cu realizări remarcabile în toate aceste domenii. Folosind „Cuvântul”, cu energia sa spirituală concentrată, poetul transmite mesajul său de înțelegere

a lumii în sensul dorit de Dumnezeu. Geografia sacră a inimii îl poartă prin diverse stații spirituale în lumea largă, dar se oprește revenind mereu cu dragoste asupra locului de origine, Botoșani, România. Dna V. Ciaprazi a citat din poeziile publicate în volum, *Stânjeneii roșii* și *Ca o vrajă a vieții cercul*, accentuând că poetul asemenea stânjeneilor roșii este inima Cenaclului și a comunității române din zonă. El exprimă în poemele despre natură, familie, filozofie, patriotism aceeași energie nesecată, brăzdând cerul sufletelor cititorilor cu lumina învățăturilor, ideilor, mesajului său.

S-a oferit cuvântul dnei Doina Uricariu, director ICR, New York, care a elogiat creația artistică a lui Th. Damian, înscriind-o în expresionismul spiritual al lui Lucian Blaga și a altor înaintași. Poetul prinde esența lucrurilor cu un ochi de căutare, pătrunzând în adâncimea subiectelor cu luciditate și sete de cunoaștere. Se observă paradoxul reprezentat de titlul volumului; de fapt, „fulgerul nu are casă”, este o descărcare de energie, care din punct de vedere cosmic, permite revelația între sarcinile spirituale și emoția de descărcare. Poetul, inteligent, mereu diferit, nu lucrează după o schemă prestabilită, surprinde prin spontaneitate neretorică, arde și „electrocutează” ca un fulger conștiințele, emoțiile, strălucind ca lumina fulgerului, mișcă și trezește din adormirea de rutină.

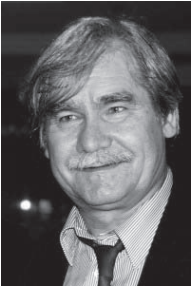
A urmat dna Mariana Terrra, redactor șef al ziarului „Romanian journal”, care a subliniat: folosind cuvinte simple, dar într-o îmbinare originală, poetul atrage prin efortul de înțelegere a misterelor universale, a căutării ordinii divine.

Profesorul și scriitorul Mircea Săndulescu, a evidențiat caracterul analitic al lucrării literare, ajungând la interpretarea însăși a vieții sale, cu o mare vibrație poetică, stabilitate și credință. Ideile poetului, asemeni unor puncte luminoase se află în mișcare continuă pe plafonul mental al autorului, căutând ordinea prin *Cuvânt*. Îndoiala, spiritul ludic, credința și uimirea în fața tainelor universale, toate se combină și încearcă să găsească ordinea existențială. Apreciind viața preotului-profesor-filozof-poet, viață dăruită oamenilor, pentru șlefuirea și înnobilarea sufletească în spiritul Ordinei stabilite de Dumnezeu, vorbitorul a felicitat cu căldură autorul pentru noua sa realizare literară.

Meritul poetului în actualizarea și întoarcerea poeziei românești la logosul divin a fost relevat de către M. N. Rusu. Poezia virulentă în mânuși de catifea reușește să miște conștiințele. Sensibilitatea metafizică, harul cu care este înzestrat, apelul la Cuvântul Tatălui ca o cheie pentru înțelegerea faptei divine, scot în evidență calitățile unui poet de mare calibru, destinat a rămâne în istoria literaturii române, a subliniat oratorul.

Luând cuvântul în fața celor prezenți, Th. Damian a mulțumit tuturor vorbitorilor, a evocat debutul său în literatură, la Almanahul Coresi, din Brașov, sub îndrumarea lui M. N. Rusu, cu care s-a reîntâlnit după mulți ani, realizând acum o colaborare fructuoasă în cadrul Cenaclului „Mihai Eminescu” și al revistei „Lumină Lină”.

Theodor DAMIAN

Th.D. – preot, profesor universitar și poet român.

Membru al Uniunii Scriitorilor din România. Se stabilește în 1988 în Statele Unite, unde a fondat Institutul Român de Teologie și Spiritualitate Ortodoxă cu parohia ortodoxă română „Sf. Ap. Petru și Pavel”, Astoria, New York și Cenaclul literar „M. Eminescu” din New York, toate în 1993. Din 1996 publică o revistă bilingvă, română/engleză: „Lumină lină/Gracious Light”, Revistă de spiritualitate și cultură românească/Review of Romanian Spirituality and Culture. Este autorul a numeroase lucrări teologice și literare.

Un înger literar botezând universul

Toți prietenii mei
s-au călugărit
implicit M. N. Rusu,
Aurel Sasu, Mihaela Albu,
Vasile Andru, Gellu Dorian,
Ioan N. Roșca și ceilalți
mi-au luat-o înainte
așa-mi trebuie
dacă am ales teologii
teologii se călugăresc ultimii
barba nu contează
la unii crește în afară
la alții înlăuntru
sau în ambele sensuri
problema e cum stai singur
în fața lui Dumnezeu
nu-i așa Gelule
Călugăria interioară nu-i utopie
M. N. Rusu știe asta de mult
Andrule, Andrule
cum o iei pe Mihaela
în isihia imperiului tău
poate ne spune Aurel
care e duhovnicul nostru
nealterat
de prejudecata lumii acesteia
el care pleacă cu îngerii
Veronicăi Balaj

la arat
sau poate Nelu Roșca
ce-și construiește filozofia
precum Kant
pe cerul infinit de albastru
ca-n visul neîmplinit
al Genovenei de Brabant

Prietenii mei călugăriți înainte-mi
piramide vii
navigând
prin galaxiile acestui eon
în curând voi da binecuvântare
de liturghie
și glasurile lor vor sfinți universul
Kirie eleison

Toți au sfințit cele din jur
fiecare în felul său
ca Adam după facerea lumii
dând nume fiecărui lucru
pentru a-l feri de cel rău

Fiecare prieten al meu
este un înger literar botezând
universul
și-l fac să crească
cum criticii ne cresc pe noi
poetii
și fac să ne scânteie versul

Așa ți s-a spus

Așa ți s-a spus:
aruncă darul acesta
închide ochii

și aruncă-l pe apa
Sâmbetei
ai muncit o zi
și ai cumpărat două pâini
le arunci
cum El Zorab striga
să-l arunce la câini

Bine, dacă trebuie
o sa fac și asta
îți zici
dar unde-i apa Sâmbetei
că nici o geografie
nu ți-o arată
ea nu-i din partea asta
de aici
înseamnă că-i de dincolo
dar dincolo cum să ajungi
ce taină este aceasta
poate vikingii să te ajute
cei ce cunosc
al cincilea punct cardinal
și meșteșugul corăbiilor lungi

Tu pregătește-ți darul
să-l arunci pe apa Sâmbetei
pregătește-l cu grijă
ca fiica faraonului coșul
cu pruncul Moisi pus să plece pe ape
ca Maria și Marta
îmbălsămându-l pe Lazăr
de parcă știau
că va veni Iisus
să-l dezgroape

Încă mai cauți apa Sâmbetei
în lumea aceasta

dar regula este alta
întâi pregătește darul
și apoi caută
pentru că așa
te ajută și darul
când ești gata
închide ochii
și lasă-te dus
ca Maria Egipteanca în pustiul
în care soarele
niciodată nu a apus

Poate însuși darul
sapă albia apei
care leagă cele de jos
cu cele de sus

Ca să facă darul
lucrul acesta
pentru tine
o singură condiție se cere
să fie el munca ta
pentru pâinea
cea de toate zilele
singura pâine care te trece
de la moarte
la înviere
să fie pâinea făcută
din lacrima
trupului tău
de acolo începe apa
Sâmbetei
și izbăvirea de cel rău

Dans une taverne du vieux Londres

Dans une taverne du vieux Londres
acolo ne-adunam câțiva străini
cădea noiembrie peste noi
cu flori de gheață
le țineam în pumni cu uimire
așa cum ții în inimă
lacrima lunii
sperând să citești în ea
dacă după cele șapte zile
ale drumului tău
mai urmează o dimineață

Urmele mele clocotind

lui M. N. Rusu

Și cum spuneam
iar am plecat să văd
ce mai fac
Munții Carpați
de-o veșnicie aștept
să mă scald în apele lor
să le fulger peșterile cele frumoase
să le mângâi piscurile
înfometate
pe sub geografii de nour
neexplorate

Din vârful în adânc
și invers
așa călătoresc
ca îngerul mesager
niciodată rătăcit
între pământ și cer

Munții au nevoie de mine
ca floarea de albină
le place umbletul pasului meu
și dorul care-i despică
în rădăcină

Și tu ai fost, Mircea, pe-acolo
ți-am recunoscut poemele
presărate prin peșteri
numele tău înscris pe strada mare
căci fiecare peșteră are
o stradă
și un punct de plecare

Acum urmele mele prin munți
clocotesc
fiecare peșteră adulmecând
cum năvalnic
în fața morții
îți fierbe sângele
în trup și în gând
așa clocotesc
ca într-un ritual în care se moare
ca albina îmbăindu-se-n floare

Există o singură țintă
peștera
indiferent unde mergi și cum
tot acolo ajungi
și chiar când nu mergi
ești deja în ea
cum vikingii se nasc și mor
în corăbiile lungi

Guten Abend

lui M.N.R.

Ca mărul dintâi
 din care curge miere și lapte
 așa se despică ispita
 ca stânjenelel năuc
 de atâta fericire neașteptată
 ca aerul rece
 tocmai ieșit din peștera
 preacurată
 mormântul înspre care mă duc

Așa este orașul de pe Isar
 la ora la care îți scriu
 orașul cel frumos
 cum spun încă și acum trubadurii
 clopotul de cristal al stânjenelelului
 mai învie-un pustiu

Guten Abend
 din ambele lumini
 se scurge o singură lacrimă
 și el și ea
 închiși în același măr
 ca stânjenelel în bliss
 el clopotul
 cu dangătul străpungând
 pustia-n răspăr
 și peștera
 până-n locul
 care n-a fost niciodată deschis

Constantin ȘCHIOPU

Perspective de receptare a liricii lui Grigore Vieru

C.Ș. – conf. univ. dr.,
Facultatea Jurnalism și
Științe ale Comunicării,
Catedra jurnalism, U.S.M.,
profesor-cumulard de
limba și literatura română
la Liceul de Creativitate și
Inventică „Prometeu-Prim”
din Chișinău. Lucrări recente:
*Metodica predării literaturii
române*, Editura Carminis,
Pitești, 2009; *Arghezi, Barbu,
Blaga. Poezii comentate.
Pentru elevi, studenți,
profesori*, Editura ARC,
Chișinău, 2010; *Manuale de
limba și literatura română
pentru clasa a IX-a* (coautor
Vlad Pâslaru), a X-a (coautor
Marcela Vâlcu-Șchiopu),
a XI-a (coautor Marcela
Vâlcu-Șchiopu), a XII-a, liceu
(coautor Mihai Cimpoi).

Calea de cunoaștere și de înțelegere a creației unui scriitor începe, cu certitudine, de la studierea acesteia în școală. Grigore Vieru nu este un răsfățat în acest sens. Analiza manualelor școlare pentru treapta gimnazială demonstrează că, pe parcursul a cinci ani, elevii studiază două (!) poezii vierene: *Făptura mamei* și *Mă rog*. În clasele de liceu situația relativ se remediază, având în vedere faptul că elevii, mai ales în clasa a XII-a, conform curriculumului, pot studia monografic creația lui Grigore Vieru. Din aceste considerente propunem mai jos câteva perspective de interpretare / studiere a creației poetului, urmate de un șir de repere teoretice și metodologice.

1. *Perspectiva tematică*

Evident, Grigore Vieru a abordat constant câteva teme esențiale: mama, patria, graiul, iubirea, războiul, copilăria, artistul și creația. Cât privește tema mamei, este foarte dificil, mai ales în scopuri didactice, de ales câteva opere reprezentative, deoarece poezia despre mamă a lui Gr. Vieru reflectă atitudinea monografică a poetului față de această ființă, printr-o abordare amplă, din diverse unghiuri de vedere, organizate de M. Cimpoi în următoarea schemă accesibilă: „De la atașamentul afectiv,

profund, dar ținând de o esență autobiografică, ce cobora viziunea pe un plan transparent al concretitudinii (*Cântec cu acul, Autobiografică, Cămășile, Poem, Mama poetului*), de la ritualicul contemplat grav, dar fără patos imnic, manifestat în *Cântece pentru mama*, până la *Litanii pentru orgă*, în ale căror accente patetic-tragice se exprimă risipirea Întregului, Muma este pe rând și, bineînțeles, în chip amalgamat, prezență umană concretă, chip spiritual, simbol, mit” [1, p. 77-78]. Pornind de la această afirmație a criticului literar, profesorul de literatură le va propune elevilor pentru interpretare și analiză comparativă, cel puțin patru poezii ale scriitorului (el poate recurge la activitatea în grup, fiecăruia revenindu-i câte una, urmată de aceleași sarcini). Astfel, pentru ipostaza de mamă reală, care i-a dat naștere și l-a crescut, poate fi interpretată poezia *Cântec cu acul* (grupul întâi), pentru cea de chip spiritual – *Făptura mamei* (grupul al doilea), de simbol – *Această lună lină* sau *Izvorul mamei*, sau *Cine-i pasărea* (grupul al treilea), de mit - *Cămășile* sau *Mică baladă* (grupul al patrulea). Elevilor li se vor propune următoarele sarcini de rezolvat: „Identificați cuvintele din câmpul lexical al substantivului *mamă*”, „Determinați dacă mama este o prezență umană, un chip spiritual, un simbol, un mit”, „Relevați atitudinea eului liric față de mamă”. În finalul acestei activități în grupuri, urmată de discuții pe marginea sarcinilor rezolvate, elevii, cu certitudine, vor concluziona cu privire la cele patru ipostaze ale mamei, atestate în lirica poetului. Profesorul nu va trece cu vederea motivele dominante, care contribuie la tratarea temei în cauză: cămășile, lacrimile, iarba, steaua, izvorul, pasărea (atestată în aceste poezii), tăcerea, nesomnul, mâinile, părul, buzele mamei etc. (prezente în alte opere, care pot fi propuse elevilor, de asemenea, pentru activitatea în grup sau pentru acasă).

Tema patriei admite la fel interpretarea a cel puțin patru poezii, dat fiind faptul că, în viziunea poetului, patria se identifică cu mama (*Mamă tu ești*), cu Moldova / pământul străbun (*De la tine, Poem*), cu locul / satul nașterii (*Casa părintească, Satul meu, Acasă*), cu personalitățile marcante ale neamului nostru și nu în ultimul rând cu oamenii acestui pământ, plugarului revenindu-i rolul principal (*Legământ, Iezii lui Creangă, Ascultând pe Enescu, Către plugar*). Menționăm că, pe lângă identificarea de către elevi a viziunii scriitorului asupra noțiunii de patrie, abordarea temei respective presupune și descifrarea, în cadrul orei de literatură, a trăirilor poetului: atașamentul sufletesc față de pământ-

tul țării, față de casa părintească și față de satul natal, statornicia, reazemul, patetism adânc interiorizat, dorul, mândria, admirația, nostalgia revenirii etc. Ca procedee de lucru pot servi:

a) Textul calchiat (Ex.: „Mamă, / Tu ești patria mea! / Creștetul tău – / ...../, Ochii tăi – / ...../, Palmele tale – / ...../, Inelul tău – / ...../ Basmaua – / .....”).

În acest caz elevii fie completează cu variantele lor spațiile libere, fie substituie substantivele ce denumesc părți ale corpului / ființei umane cu altele (ex.: pașii, gândurile, părul, ridurile, plânsul) atribuind fiecăruia un element metaforic, ce face parte din noțiunea de patrie (ex.: Ridurile tale – brazdele câmpiilor, plânsul tău – oftatul de veacuri al neamului).

b) Diagrama Venn: elevii, în urma discuțiilor pe marginea poeziei descifrate, inițial în grupuri, vor completa diagrama Venn, formulând concluzia finală cu privire la viziunea poetului asupra conceptului de patrie, la stările trăite de eul liric, la motivele prezente în poezie.

Tema iubirii, atestată în lirica poetului, presupune, cel puțin într-un demers școlar, elucidarea a două aspecte: care-i atitudinea lui Gr. Vieru față de iubire și care sunt ipostazele feminității în lirica lui erotică? În acest scop profesorul le poate da din timp elevilor ca temă pentru acasă următoarea sarcină: „Extrageți din lirica poetului definițiile iubirii și ipostazele feminității și scrieți-le în două coloane”. Rezolvarea sarcinii va arăta în felul următor:

Definiții ale iubirii: „Dragostea la începuturi / Se compune din săruturi (Cântec în doi), Iubire – ram de rouă sfântă / Cânt unic...”, „Înconjurată de lumină, / Tu însăși din lumină vii” (*Leac divin*), „Ah, iubire, tu, sfânto: / Cer hăituit” (*Iubind*), „Pe tine, vai, te-am cuprins, / Fulger cumplit” etc.

Ipostaze ale femeii: „Făptură nelumească, / Rouă cerească (*Femeie*), Oh, una ea de nu mi-i / Nici soarele nu-i unul”, „Mai mândră ca o lună” (*De dragoste*), „Iar părul tău înrouat / Ca busuiocul / Sfînțește aerul de sus” (*Această ramură*), „Drago! O, tee, / Dulce mireasă” (*Acolo pe unde*), „Frumoasa mea, doar tu, doar tu – / Lumină stinsă din lumină” (*Crezând că mângâi*), „Femeie, cu gura mai mare ca un Luceafăr” (*Imn*), „Trandafir de purpur / La mijloc de noapte” (*Inima ta*) etc.

Având mai multe exemple extrase din opera poetului, elevii vor con-

cluziona destul de ușor că, în viziunea lui Vieru, iubirea poate fi un joc adolescentin, dor, forță asemenea stihilor, vitalitate (fințare), leac divin, iar femeia este taină a tainei naturii, stăpână a Marelui stăpân, lumină din lumina stinsă, făptură nelumească.

Un alt aspect al poeziei erotice a lui Gr. Vieru îl constituie ipostazele eului liric. Identificăm în foarte multe poezii ale poetului un eu care trăiește sentimentul că între el și iubită nu mai este loc pentru mamă (*Inel, Pe drum alb, pe drum verde, Onomastică, Mama în casa noastră*). Din această stare de lucruri, din imposibilitatea de a împleni strâns de tot cele două drumuri, alb și verde, al mamei și al iubitei, rezultă și suferința („Din inel, din flori de tei, / Gălbioară, / Se tot uită-n ochii mei / Suferința”). Totuși dorul de iubită rămâne sentimentul definitoriu al liricii erotice vierene. El este trăirea, „care duce spre esență, spre taină, deci spre revelația contopirii cu Totul cosmic” [1, p. 51]. Eul liric îndrăgostit apare în ipostaza unui tânăr Dumnezeu, care recrează iubirea într-un spațiu asemenea celui din timpul facerii lumii, a meșterului Manole, care, din dor și iubire, năruiește zidul, eliberându-și consoarta, a unui tânăr crai, ce „poartă a toamnei coroană în flăcări”, a omului care cunoaște deopotrivă fericirea și durerea, a bărbatului-soț care admiră femeia și în rolul ei de soție-mamă.

Analizată și din acest unghi, poezia erotică a lui Grigore Vieru le va oferi elevilor posibilitatea de a surprinde un eu care încearcă să se definească în raport cu sine (*Iubind, Ah, cine știe*), cu iubita (*Dacă*), cu mama (*Alt cântec*), cu lumea (*Acum aștept*).

Războiul al doilea mondial, consecințele acestuia sunt evocate într-un șir de poezii ale scriitorului. Menționăm că acest flagel, în lirica lui Gr. Vieru, este privit prin prisma copilului / fiului (*Formular*), a mamei (*Război*), a invalizilor sau a celor căzuți pe câmpul de luptă (*Alt cor al invalizilor de război*), a elementelor naturii (*Cântecul bradului*). Copilul / fiul trăiește la maximum drama pierderii tatălui în război, mama îndurerată se revoltă împotriva acestui seism, bradul refuză să fie transformat într-un picior de lemn. Prin intermediul acestor metafore poetul condamnă războiul, care răvășește ordinea firească a existenței. Pentru a-și configura viziunea, apelează la antiteză: alături de ghiulea, schijă, plumb, furtună, apar insistent lumina, soarele, luna, pruncul, izvorul, iarba, floarea.

Propunându-le elevilor pentru comentariu una dintre poeziile sus-menționate, profesorul poate recurge, la etapa de sinteză; la metoda PRES. Sarcina pe care trebuie s-o rezolve fiecare grup (și în cazul de față fiecare grup va avea una dintre poeziile respective) ar putea fi următoarea: „Precizați ipostaza eului liric al poeziei și determinați cum este resimțit războiul de către acesta”. După ce vor fi completate posterele, în care sunt indicați pașii ce trebuie respectați, ele vor fi afișate pe tablă, un reprezentant al fiecărui grup va face explicațiile de rigoare. Ulterior, în baza inscripțiilor din postere, elevii vor formula concluzia generală cu privire la percepția viereană asupra războiului. Mai jos propunem o mostră de poster completat:

P – În poezia *Război*, poetul își exprimă ideile și sentimentele sub o identitate străină și anume sub cea a mamei, identificându-se, de fapt, cu aceasta (lirica măștilor / a rolurilor). Războiul este resimțit de mamă (de poet) ca aducător de moarte, ea (el) protestând împotriva sinistrului.

R – Războiul nimicește, ucide, transformă în scrum totul: lună, floare, prunc, părul mamei, sărbătoare.

E – În text pot fi atestate mai multe imagini (golul scrumuit, părul răzvrătit, părul viscolea bătea negru ca furtuna), care sugerează ideea de mai sus. Totodată, un rol deosebit îl au formele verbului a fi: „era” (forma afirmativă) și „nu era” (forma negativă). Protestul mamei este sugerat de simbolul „părul”, care „bătea negru ca furtuna” și „viscolea” (metafore).

S – Atât raționamentul, cât și exemplele aduse confirmă opinia că, în viziunea autorului, războiul este aducător de moarte.

Poezia pentru copii ocupă un loc important în lirica poetului, dovadă fiind și faptul că primele volume editate (*Alarma, Muzicuțe, Făt-Frumos și curcubeul, Bună ziua, fulgilor!*, *Mulțumim pentru pace*) sunt dedicate, în exclusivitate, celor mici. Pe parcursul activității sale de creație, Gr. Vieru a rămas fidel acestui cititor.

Copilul, jocul și copilăria sunt trei dimensiuni care trebuie luate în vedere pe parcursul studierii poeziei pentru copii a poetului. Distracția, amuzamentul (*Troleibuzul*), implicarea într-o acțiune (*Ia-mă*), situa-

ția-limită în care apare copilul („Eu ridic în glumă mâna, / Autobuzul pune frâna, / Acum trebuie să urc, / Însă unde să mă duc?”), dialogul dintre el și elementele naturii / viețuitoarele universului mic (ghioceul, valul, albinuța, furnica etc.) sunt caracteristici ale liricii viereane pentru copii. Așadar, profesorul le poate da elevilor, ca temă pentru acasă, să identifice în lirica poetului (pentru a le ușura căutările, le va recomanda poezii concrete): a) spațiul de joc al copilului (grupul I); b) jocurile preferate de copil (grupul al II-lea); c) ipostazele copilului (grupul al III-lea). Ulterior, în urma unei dezbateri la lecție / a unei conferințe / licitații de idei etc., elevii vor formula concluziile de rigoare: a) natura este spațiul ideal de joc al copilului vierean; b) copilul din lirica poetului preferă să coloreze căsuțele de melci, care i se par monotone, cerul, pentru ca să plouă roșu, galben și albastru, preferă să se joace cu ploaia, cu curcubeul, să răscolească prin geanta mamei, să se joace cu păpușa, să bată mingea, realizând că aceasta e foarte cuminte, deoarece nu sparge niciun geam, să se joace cu degetele sale etc.; c) el apare, de regulă, în ipostaza unui copil ascultător, dornic de a cunoaște lumea, trăind din plin frumoasa poveste a copilăriei, a unui copil ce-și iubește părinții, plaiul.

Întrucât copilul lui Vieru este un participant activ la joc, este binevenit, ca procedeu de lucru, în procesul studierii poeziilor respective, jocul didactic. Cu atât mai mult cu cât, indiferent de vârstă, elevului îi place să se joace. Mai ales la lecție. Profesorul îi poate oferi această ocazie. Formele prozodice (ritmul, rima), mijloacele poetice (repetiția-lait-motiv, inversiunea, interogația, figurile de stil), personajele poeziilor etc. pot servi ca materie pentru inițierea unor jocuri didactice. Printre acestea: jocurile-exerciții (restabilirea cuvintelor din rimă, a cuvintelor-cheie omise, a replicilor din poeziile-dialog ale poetului, alcătuirea unui catren, având ca imagine centrală personajul din poezia viereană etc.), jocul figurilor de stil, aula Academiei etc. [2].

Condiția artistului și a operei de artă este dezbătută de Gr. Vieru în mai multe poezii. Astfel, viziunea scriitorului, redată în *Ars poetica*, sugerează că poetul-om poartă timpul curgător în sânge, încercând să-și salveze opera prin iubire. În acest fel artistul își scoate cântecul din tenebrele morții. Concomitent, Gr. Vieru consideră că durerea și suferința contribuie la nașterea artei adevărate, care, la rândul ei, va învinge

moartea. Pe de altă parte, artistul este cel care se identifică / trebuie să se identifice cu însăși ființa poeziei. Contopirea, din moment ce se realizează, „e în stare să acționeze magic asupra simțurilor și imaginației și să readucă în planul imediat al dorinței fenomenele necesare actului poetic” [1, p. 147]. Abordând tema respectivă, elevii vor fi antrenați și în comentarea afirmației lui Vieru: „Poezia pentru maturi înseamnă, în cazul meu, aratul pe arșiță într-un pământ uscat. Poezia pentru copii este ploaia curată, care mă spală de colbul zilei, mă înseninează și mă întărește pentru plug” [4. p. 266].

2. Perspectiva particularităților de stil

Ca element de structură / semn structural, expresia poetică este o modalitate de revelare a semnificațiilor profunde ale operei, „modul specific în care scriitorul utilizează limbajul pentru a comunica reacțiile sale intime în contact cu lumea” [3, p. 101]. Așadar, una dintre operațiile esențiale ale analizei discursului poetic este nu atât inventarierea, mai mult sau mai puțin conștiincioasă, a diferitor figuri de stil, ci punerea în lumină a forței de sugestie a acestora în contextul dat, a capacității lor de sensibilizare. Analizând lirica lui Gr. Vieru, din perspectiva limbajului, elevii vor insista, în primul rând, asupra semnificațiilor simbolice ale părului, mâinilor, ochilor, glasului, nopților mamei, brâului albastru, busuiocului, năframei, izvorului etc. (tema mamei), ale spicului cosit, drumului verde, inelului, privighetorii, trandafirului, lacrimii, luminii, nemernicului foc etc. (tema iubirii), ale cămășilor, sorcovei, piciorului de lemn, crucii, bradului, golului scrumuit etc. (tema războiului), ale casei părintești, cântecului greierilor, ierbii, pereților albi, zvonului de clopot, pâinii etc. (tema patriei). Metafora revelatoare (ex.: „Doar umbra – / Frunză tămăduitoare / pe rana pământului”, „Ning străin și rece sâni tăi, femeie”), epitetul („glas tainic”), oximoronul („floarea focului”), comparația („M-am amestecat cu dorul ca sângele cu izvorul”) sunt figurile de stil prin intermediul cărora poetul sugerează / exprimă stările lirice, atitudinile sale. În acest context se înscrie și multitudinea de imagini auditive, vizuale, cromatice.

Lecciónile de literatură oferă / trebuie să ofere elevilor posibilitatea de a clarifica, de a înțelege originalitatea stilistică / orizontul stilistic al poetului în comunicarea poetică. În această ordine de idei, menționăm că

una dintre particularitățile poeziei lui Grigore Vieru este dialogismul. Eul liric întreține un dialog cu mama, cu iubita, cu elementele naturii, cu copilul, cu viața, cu moartea, cu diverse lucruri și ființe, cu sine; vocativele, invocațiile, interogațiile retorice, exclamațiile devenind mijloace artistice de exprimare. Evident, toate acestea, în măsura în care o cere un demers școlar, vor fi analizate / interpretate de elevi.

3. *Perspectiva procedeeleor de compoziție*

În anii de liceu, începând cu clasa a X-a, elevii operează cu noțiuni precum: „compoziția operei literare”, „procedee de compoziție”. Lirica lui Grigore Vieru oferă largi posibilități pentru a fi comentată și din acest unghi. Paralelismul compozițional, antiteza compozițională, repetiția-laitmotiv / refrenul sunt procedeele de compoziție cel mai des atestate în creația scriitorului. Cât privește paralelismul compozițional (poezia *Mamă, tu ești*), elevii vor trebui să „observe” ce elemente de structură sunt dispuse în paralel (motive, stări, atitudini, elemente ale naturii, caracteristici umane etc.), în final formulând concluzia referitoare la rolul acestui procedeu în organizarea discursului liric (ex: pentru a accentua identitatea dintre mamă și patrie). Analizând poezia *Părul mamei*, elevii vor remarca antiteza dintre lumină (ex: „Parcă tot ploua cu soare”) și întuneric („Bătea negru ca furtuna”), implicit, dintre pace și război. Insistând asupra refrenului, ca procedeu de compoziție, elevii vor reține că acesta, nu numai că subliniază o idee poetică, dar mai are rolul de nucleu care generează muzica și, în același timp, forma respectivă a textului în cauză (*Tu, Lacrima*). Mai mult chiar, repetiția sub orice formă ar fi utilizată de Vieru, „operează efectiv o legătură tematică între părți, apărând ca o muzică împietrită, de care s-a vorbit în domeniul arhitecturii gotice” [1, p. 169]. Credem că cele mai accesibile procedee didactice sunt exercițiul de identificare („Identificați în text elementele dispuse paralel / antitetice / refrenul”), tehnica generării de alternative („Structurați versurile poeziei *Tu* în terține, fiecare având al treilea vers repetiția «Să văd ce-i zice tu»”, „Structurați versurile poeziei *Tu* în două strofe, fiecare strofă având al cincilea vers repetiția «Să văd ce-i zice tu»”, „Exprimați-vă opinia cu privire la modificarea respectivă”, „Ce modificări ați face în structura poeziei, dacă ați avea această oportunitate? Motivați” etc.).

4. *Perspectiva speciilor lirice abordate de scriitor*

Poetul a abordat foarte multe specii lirice, în funcție de tema tratată, de stările trăite, de ipostazele eului. Astfel, în lirica viereană pot fi atestate doine (*Doină*), balade (*Cămășile*), imprecății (*Blestem de dragoste*), rugăciuni (*Rugă*), ode (*Graiul*), imnuri (*Imn*), meditații (*Ars poetica*), litanii (ciclul de versuri *Litanii pentru orgă*), elegii (*Elegie de toamnă*), cântece de dor (*Pădure, verde pădure*), cântece de leagăn (*Cântec de leagăn pentru mama*), ghicitori (*Ghicitoare fără sfârșit*), numărători (*Numărătoare*), pasteluri (*Satul meu*), poeme (*Poem*), sorcova (*Sorcova după război*), descântece (*Descântec de dragoste*) etc.

Menționăm că în cele mai dese cazuri poetul a polemizat cu caracteristicile unei sau altei specii. Blestemele viereane, de exemplu, nu se prezintă ca invocarea urgiei divine asupra cuiva, ci, mai degrabă, ca exprimarea idealului erotic (ex.: „Ci-n noaptea pletei tale / tu să mă-nfășuri ghem”). Baladele autorului sunt private de dimensiunea fantasticului, păstrând totuși caracterul liric-narativ și acțiunea ancorată în real (cum se întâmplă în *Cămășile*). Caracterul elegiac, tânguios aproape că nu este sesizabil în cazul doinelor poetului, mai mult decât atât, autorul recurge la piciorul de ritm de trei silabe, care nu este, practic, atestat la doinele populare (ex.: „Caldă e liniștea / Singur ca liniștea”). Cu toate acestea, remarcăm în doinele autorului aceeași profunzime a dorului ca sentiment trăit de eul liric („Tot ce-i dor e neșor / Chiar de vine pe izvor”) și muzicalitatea caracteristică speciei populare respective, rezultată și din versul scurt (din maximum șase silabe). În structura sorcovei (*Sorcova după război*) atestăm formulele caracteristice acestei specii lirice folclorice („– Primiți cu semănatul? / – Primim, copii, primim”), dar și intervențiile / remarcile eului-narator („Astfel stăpânul spuse, / Iar grâul cald zbură” și „Astfel îl semănară / Copiii pe la zori”), și replica stăpânului casei („Ce dulci, o, soțioară, / Mi-s aste lungi ninsori”). Aceste două elemente de structură caracterizează în mod esențial poezia lui Vieru, deosebind-o de specia populară în cauză. Elegiile, litanii, cântecele de dor, poemele, meditațiile, în felul în care sunt create de Vieru, se apropie foarte mult de tiparele existente. Comentând poeziile lui Grigore Vieru din această perspectivă, criticul literar M. Cimpoi sublinia că: „modulațiile de rugă, tonalitatea ce asociază simbolic acordurile solemne de imn și acele ușor-sentimentale

de madrigal (*Joc de ape, Cântec în doi, Ochii tăi*) traduc, de fapt, o singură melodie pură, cea a dragostei” [1, p. 69].

În concluzie la cele enunțate pe parcurs, menționăm că formarea la elevi a unei atitudini estetice față de poezia scriitorului Grigore Vieru, față de complexitatea acesteia și, respectiv, față de problemele abordate trebuie să constituie finalitatea oricărei ore de literatură. Cunoscând particularitățile specifice ale liricii poetului, interpretând creația lui din diverse perspective, elevii vor putea să o aprecieze la justa ei valoare.

Bibliografie ■

1. Mihai Cimpoi, *Întoarcerea la izvoare*, Literatura artistică, Chișinău, 1985.
2. Constantin Șchiopu, *Metodica predării literaturii române*, Chișinău, 2009.
3. Constantin Parfene, *Teorie și analiză literară*, Editura științifică, București, 1993.
4. Grigore Vieru, *Scrieri alese*, Literatura artistică, Chișinău, 1984.

Marcela VÂLCU

Articolul ca mijloc de realizare a categoriei determinării

M.V. – lector superior la Catedra de limbă română și filologie clasică, Facultatea Filologie, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Cursuri predate: Fonetica, Ortografia, Punctuația în limba română, Praxiologia limbii române. Lucrări: *Limba și literatura română*.

Bacalaureat. Teste integratoare de evaluare a competențelor lingvistice, literare și de comunicare, (coautor C. Șchiopu), manuale *Limba și literatura română pentru clasa a X-a* (coautor Constantin Șchiopu), *a XI-a* (coautor Constantin Șchiopu).

Dintre categoriile gramaticale pe care le au părțile de vorbire din clasa numelui în limba română, categoria determinării este caracteristică doar substantivului. Aceasta exprimă „gradul de individualizare a referentului din perspectiva locutorului în sensul extensivității sau al limitării domeniului de referință la o clasă de obiecte, la un obiect sau la mai multe obiecte dintr-o clasă” [3, p. 73] și include trei sensuri gramaticale: 1. *determinare zero* – forma nearticulată, care este și formativ a substantivului, adică forma lui inițială, 2. *determinare indefinită* – forma nehotărâtă a unui substantiv, numită și *determinare minimă*, 3. *determinare definită* – forma hotărâtă a substantivului, numită și *determinare maximă*. Aceste sensuri gramaticale pot realiza următoarele opoziții: *nedeterminat – determinat nehotărât* (carte – o carte: *Ai carte, ai parte. / Nu judeca o carte după copertă*); *nedeterminat – determinat hotărât* (carte – cartea: *Cine știe carte are patru ochi. / Cartea e o comoară neprețuită*); *determinat nehotărât – determinat hotărât* (o carte – cartea: *O carte aleasă e un bun prieten. / Pentru unii cartea e o comoară, pentru alții e o povară*).

Opoziția semantică dintre formele acestei categorii, după cum rezultă din exemplele de mai sus, marchează gradul de cunoaștere

a obiectului denumit de substantiv și cuprinde valorile *cunoscut* – *ne-cunoscut*: individualizat în grad mare (articulat hotărât), individualizat în grad mic (articulat nehotărât), neindividualizat (nearticulat) [2, p. 63].

Forma nearticulată, cu determinare zero (forma-tip), numește doar un reprezentant al clasei, fără a-l individualiza (*Frunze cad pe lac*). *Forma nehotărâtă* (determinare nedefinită) detașează obiectul din clasa de obiecte omogene, fără a-l distinge însă, numind astfel un obiect oarecare, necunoscut (În vale se vede *un lac*). *Forma hotărâtă*, determinare definită, detașează și individualizează obiectul, acesta fiind cunoscut atât pentru vorbitor, cât și pentru interlocutor – „*Lacul codrilor albastru / Nuferi galbeni îl încarcă*” (M. Eminescu).

Morfemul specific, cu ajutorul căruia se exprimă sensurile gramaticale ale acestei categorii, este articolul (substantival), care include trei termeni: *articolul hotărât* (definit) – afix enclitic, aglutinat, formând logoforme sintetice (-l, -le, -a), *articolul nehotărât* (nedefinit) – afix proclitic, mobil, formând logoforme analitice (*un, o, niște*) și *articolul Ø*.

Articolul mai cumulează și alte funcții, servind și ca morfem al flexiunii de gen, de număr și de caz la substantive, adesea aceste funcții fiind realizate concomitent (*cartea* – feminin, singular, forma cazuală de nominativ-acuzativ; *cărții* – feminin, singular, forma cazuală de genitiv-dativ). De asemenea, articolul servește ca marcă a substantivizării, adică a trecerii unui cuvânt din altă parte de vorbire în clasa substantivului, ceea ce demonstrează faptul că determinarea este o categorie gramaticală specifică doar substantivului: dacă un cuvânt din altă clasă gramaticală poate fi inclus în paradigma determinării, înseamnă că el s-a substantivizat (*Scumpul* mai mult păgubește, *leneșul* mai mult aleargă. *Zecile* mărită *secile*, *sutele* mărită *slutele*. *Averea* străină nu ține de cald. Am *un of* mare pe suflet. Mă gândesc în *sinea* mea).

Categoria gramaticală a determinării se manifestă în mod diferit la diferite clase lexico-semantice de substantive, unele dintre acestea având o paradigmă incompletă. Astfel, substantivele *concrete*, *comune*, *apelative* realizează toate cele trei opoziții sus-menționate (*pâine* – *o pâine* – *pâinea*, *om* – *un om* – *omul*, *viață* – *o viață* – *viața*; *destin* – *un destin* – *destinul* etc.).

Un comportament special, sub aspectul categoriei determinării, se atestă la unitățile din clasa substantivelor *proprie*. Acestea exprimă noțiuni particulare, cu sferă limitată, denumind obiecte gramaticale individualizate, considerate unice în felul lor. Ele au rolul de a deosebi un obiect de altele din aceeași categorie sau de același fel: *Vasile, Mihai, Maria, Nistru, Eminescu, Marte, Orhei, Călărași* etc. Spre deosebire de majoritatea substantivelor comune, acestea au o singură formă de număr, fie de singular (*Mihai, Maria, Eminescu*), fie de plural (*Călărași, Bălți, Iași*). Supunându-le analizei, constatăm că cele de gen feminin realizează numai parțial paradigma determinării, doar prin forma determinată hotărât, și nu realizează niciuna dintre opozițiile de sens caracteristice (determinare hotărâtă – determinare zero, determinare hotărâtă – determinare nehotărâtă): *Elena, Floarea, Speranța, Maria, Lozova, Sadova, Căpriană*, nu și *o Elenă, o Căpriană, o Marie* etc. Aceste substantive au aceeași manifestare, adică doar prin determinarea definită, și la forma cazuală de genitiv-dativ (*Elenei, Floarei, Speranței, Mariei, Lozovei, Căprianiei*).

Substantivele *proprie* masculine cu structură complexă de asemenea pot exprima doar sensul gramatical de determinare hotărâtă, manifestată atât la N – A, cât și la G – D, și nu realizează niciuna dintre opozițiile *determinare hotărâtă – determinare zero, determinare hotărâtă – determinare nehotărâtă*, altfel spus, nu au formă articulată nehotărât și nici formă nearticulată (*Andrușul de Jos, Anenii Noi, Lacul Sărat*). Cele cu structură simplă au determinare zero, exprimată prin forma-tip (*Ceahlău, Siret, Suruceni, București*) și admit o singură opoziție: *determinare zero – determinare hotărâtă*, manifestată la ambele forme cazuale – de nominativ-acuzativ și de genitiv-dativ (*Chișinău – Chișinăul – Chișinăului, Ceahlău – Ceahlăul – Ceahlăului, Suruceni – Surucenii – Surucenilor, București – Bucureștiul – Bucureștiului*).

Unele substantive *proprie* românești nume de familie de gen masculin pot avea doar formă determinată hotărât: *Vieru, Grigorescu, Ursu, Ghimpu, Cașu, Dulgheru, Șchiopu* (a se observa în cazul lor reducerea articolului enclitic din poziție finală, fenomen caracteristic pentru această clasă de substantive), altele – doar formă nedeterminată (*Busuioac, Colac, Covrig, Butuc, Arnăuț* etc.). *Antroponimele-nume de familie* cu formă de gen feminin au doar determinare zero (*Creangă, Vulpe, Rață, Burcă, Brânză, Furtună, Plămădeală, Barbăneagră*). Acestea, de

asemenea, nu realizează niciuna dintre cele trei opoziții posibile în cadrul acestei categorii gramaticale.

La formele cazuale de genitiv și dativ, substantivele din clasa *antroponimelor*, atât cele caracterizate prin determinare zero, cât și cele având determinare hotărâtă, primesc articolul substantival hotărât proclitic de gen masculin: *lui Vieru, lui Grigorescu, lui Ursu, lui Ghimpu, lui Creangă, lui Vulpe, lui Brânză, lui Colac, lui Ion, lui Alexandru*, însă, în acest caz, articolul definit nu mai este morfem al determinării, ci se manifestă ca indice al flexiunii de caz, prin urmare logoforme respective (*Vieru – lui Vieru, Creangă – lui Creangă, Colac – lui Colac*) nu exprimă opoziția determinare zero – determinare hotărâtă, ci opoziția nominativ / acuzativ – genitiv / dativ.

Alte unități din clasa substantivelor proprii, așa-numitele *unice*, de regulă, rămân în afara determinării, unele având doar formă-tip, adică determinare zero (*Neptun, Marte, Venus, Soare*), altele – doar formă definită (*Luna, Luceafărul, Pământul*). În cazul acestora, s-ar părea, este posibilă și realizarea opoziției determinare zero – determinare nehotărâtă sau determinare hotărâtă – determinare nehotărâtă, doar că, în acest caz, se produce o trecere a cuvintelor din clasa substantivelor proprii în cea a substantivelor comune, numită apelativizare (*lună – o lună – luna, soare – un soare – soarele* etc.: *Un soare roșu se arăta la orizont; Era o lună plină*).

Din clasa substantivelor *comune*, cele care indică nume de materie, numite și substantive *masive*, ca: *unt, făină, miere, cerneală, fier, apă* etc., pot realiza doar opoziția determinare zero – determinare hotărâtă (definită). O particularitate flexionară a acestora este că sunt defective de plural, prin urmare opoziția respectivă se manifestă doar la singular (*unt – untul, făină – făina, cerneală – cerneala, miere – mierea, fier – fierul, apă – apa* etc.). În cazul în care substantivele masive admit combinarea cu articolul nedefinit, pentru a exprima sensul gramatical de determinare nehotărâtă, ele suportă o modificare de sens lexical, denumind o parte din întreg (*niște brânză / o brânză foarte gustoasă, niște miere / o miere parfumată, niște apă / o apă limpede*).

După cum am menționat mai sus, mijloacele gramaticale de exprimare a categoriei gramaticale a determinării – articolele hotărâte și nehotă-

râte – au un caracter polivalent, deoarece ajută și la exprimarea altor categorii gramaticale: de gen, de număr și de caz. Aceste morfeme sunt indispensabile mai ales în cazul substantivelor invariabile, cu genul sau numărul comun, la care articolul rezolvă omonimia [1, p. 126], fiind unica marcă distinctivă de gen sau de număr, așa cum se poate vedea din exemplele următoare: *arici* – *un arici, niște arici, ariciul, aricii*; *genunchi* – *un genunchi, niște genunchi, genunchiul, genunchii*; *ardei* – *un ardei, niște ardei, ardeiul, ardeii*; *învățătoare* – *o învățătoare, niște învățătoare, învățătoarea, învățătoarele*; *puști* – *un puști, niște puști, puștiul, puștii*; *vulpoi* – *un vulpoi, niște vulpoi, vulpoiul, vulpoii*; *iesle* – *o iesle, niște iesle, ieslea, ieslele*.

Asocierea unor substantive proprii cu articolul nehotărât (proclitic) sau a unor substantive comune cu articolul hotărât (enclitic) face posibil transferul acestora dintr-o clasă lexico-semantică în alta (1, p. 127): substantivele comune se pot antroponimiza (*floare* – *Floarea, brândușă* – *Brândușa, narcisă* – *Narcisa, luminiță* – *Luminița*), iar cele proprii se apelativizează, devenind comune (*Cotnar* – *un cotnar, Havana* – *o havană*). Acest transfer este însoțit de modificări atât de ordin semantic, cât și de ordin flexionar (de ex., cele antroponimizate încetează să mai aibă forme de plural, iar unele dintre ele – *Floarea* – nu mai realizează alternanța la forma de genitiv-dativ: *Floarei*).

În concluzie, menționăm că substantivele din diverse clase lexico-semantice se asociază în mod diferit cu morfemul specific categoriei determinării și realizează diferit opozițiile de sens, unele dintre ele – substantivele *proprii* și cele *comune* care indică *nume de materie* – în mare parte, au paradigma determinării incompletă.

Bibliografie

1. Georgeta Ciompec, Narcisa Forăscu ș.a., *Limba română contemporană*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985.
2. *Enciclopedia limbii române*, coord. M. Sala, Univers Enciclopedic, București, 2006.
3. *Gramatica limbii române (GALR), vol. I, Cuvântul*, Editura Academiei Române, București, 2008.

Doina ARPENTI

Internetul și memoria unei generații

D.A. – doctorandă în „Teoria Limbajului și Științe ale Semnelor” la Universitatea din Bari, magistrul în italiană la Universitatea din Bologna, profesoară de italiană pentru alolingvi în cadrul Proiectului „Parole in Gioco 3” al Fondului European pentru Integrare.

„Espresso”, săptămânalul italian de la Roma, a publicat, în primul număr al anului 2014, sub genericul „Caro figlio ti scrivo”, o serie de scrisori de autor, paisprezece la număr, semnate de celebrități ale științei și culturii universale, printre care: scriitorul și psihiatrul din Manhattan Andrew Solomon, vioristul și dirijorul italian Salvatore Accardo, regizorul hollywoodian Martin Scorsese, scriitorul, semioticianul și profesorul bolognez Umberto Eco. Scrisorile abordează teme de stringentă actualitate, îndemnând tânăra generație spre cunoaștere, spre cultură, spre libertate personală, spre verticalitate, și promovează valori general-umane, care riscă să fie înghițite de procesele de globalizare și de dezvoltare tehnologică.

Scrisoarea lui Eco se înscrie în mod plener în această ordine de idei. Este adresată unui nepot imaginar, copil reprezentativ al erei digitale. Epistola este scrisă în tonul drăgăstos și grijuliu al unui bunic alarmat de iminența unei noi maladii a generației tinere, cauzată de abuzul de internet – pierderea, atrofierea memoriei – care trebuie combătută cu orice preț. Scrisoarea lui Eco a avut un ecou (jocul de cuvinte¹ este absolut cazual) fulgerător pe net, trezind opinii contrastante și devenind subiect pentru aprinse polemici.

De fapt, discuțiile pe marginea utilității sau inutilității noilor tehnologii informaționale nu sunt deloc noi. Medici, antropologi, psihologi, culturologi etc. demult cântăresc avantajele și dezavantajele computerului și ale internetului și analizează efectele colaterale ale acestora. Tonul alarmant al dezbaterii este legitimat de experiența noastră filogenetică. Natura umană dintotdeauna a fost dominată de porniri conservatorii, iar noutatea a fost demonizată, percepută ca un pericol immanent. Este ilustrativ mitul lui Socrate pe care ni-l transmite Platon în *Phaidros*: după ce zeul egiptean Thoth a inventat numerele, geometria, astronomia, jocul zarurilor și literele, s-a înfățișat la regele Thamus pentru a-i prezenta creațiile sale. Când a ajuns la alfabet, Thoth i-a spus: „Privește, rege, știința aceasta îi va face pe egipteni mai înțelepți și mai cu ținere de minte; găsit a fost leacul uitării și, deopotrivă, al neștiinței”. La care regele a răspuns: „Preapriceputule meșter Thoth, unul e chemat să nască arte, altul să judece cât anume dintr-insele e păgubitor sau de folos pentru cei ce se vor sluji de ele. Tu, acum, ca părinte al literelor, și de dragul lor, le-ai pus în seamă tocmai contrariul a ceea ce pot face ele. Căci scrisul va aduce cu sine uitarea în sufletele celor care-l vor deprinde, lenevind-le ținerea de minte; punându-și credința în scris, oamenii își vor aminti din afară, cu ajutorul unor icoane străine, și nu dinlăuntru, prin cazna proprie. Leacul pe care tu l-ai găsit nu e făcut să învârtoșeze ținerea de minte, ci doar readucerea aminte...”².

Au trecut mai multe milenii, dar frica pe care o avem acum în fața tehnologiilor digitale seamănă cu aceea pe care o aveau strămoșii noștri atunci când a fost inventat scrisul. Modul în care este acceptat noul depinde de o serie de factori de natură sociologică. Tinerii adoptă schimbările cu mai multă ușurință, dar și cu mai multă inconștiență. Umberto Eco consideră o datorie morală să pună în gardă tinerii vizavi de folosirea irațională a acestei resurse care poate avea efecte periculoase asupra memoriei. Disponibilitatea imediată a informației în rețea inhibează facultățile cognitive și mnemonice. Îngrijorarea lui Eco, de fapt, este o sinteză a unor adevăruri științifice deja cunoscute. Existența clinicilor de „dezintoxicare” digitală și a specialiștilor în *Digital Therapy*³ demonstrează gravitatea problemei și spațiul vast de extindere a acesteia. Cu regret, publicul larg a calificat această stare de alertă a lui Eco drept un atavism, iar scriitorul a fost declarat un dușman al rețelei. Acestor acuzații autorul scrisorii le răspunde printr-o serie de articole-

replică⁴, specificând că: internetul este un bun al celor bogați (bogați în plan spiritual, adică al celor care știu să-l utilizeze cu discernământ, ca mijloc de îmbogățire intelectuală) și un rău pentru cei săraci (săraci cu duhul, pentru care internetul este un mijloc de infestare și cădere spirituală). Tehnologiile informatice sunt un suport intelectual activ și nu o substituie a intelectului uman. Mai mult decât atât, Eco însuși contribuie la îmbogățirea și dezvoltarea resurselor informaționale, fiind coautor al *EncycloMedia*, noua enciclopedie digitală, realizată de EM Publishers a lui Corrado Passera în colaborare cu Danco Singer.

Cu tot respectul pentru personalitatea marelui scriitor, unele dintre ideile expuse incită la oponență. În textul scrisorii transpare gândul că generația de astăzi e inferioară celor de altădată. O colegă de lucru, profesoară de istorie, era scandalizată de faptul că elevii de azi nu cunosc războaiele punice, fapt care (conform opiniei sale) compromite valoarea umană a acestor elevi și capacitățile lor intelectuale. Am reproșat, susținând că învățarea pe de rost este un automatism, care dezvoltă capacitățile mnemonice, dar nu și capacitatea de a sintetiza și a elabora informația. Didactica modernă demult a renunțat la strategiile scolastice, care privează copilul de creativitate și personalitate. Faptul că sunt (în marea lor majoritate) atât de diverși comparativ cu generațiile precedente, nu înseamnă că sunt lipsiți de valori, de interese, de pasiuni și virtuți. Ar fi un anacronism dacă am pretinde ca ei să fie o copie fidelă a generației trecute. Să le rezervăm dreptul de a schimba spre bine lumea prin ei înșiși, punându-le la dispoziție valorile nepieritoare acumulate de omenire până în prezent.

Orice schimbare are o esență duală, oferind noul, surpă temeieri consacrate. Umberto Eco este cel care oferă generos sprijinul și experiența lui de viață generației tehnocrate de astăzi, în scopul nobil de a garanta continuitatea legăturii între trecut, prezent și viitor. Interesul pe care l-a trezit articolul lui Eco în sânul publicului italian și al celui non-italian, confirmă – dacă mai era nevoie – importanța literară, științifică și culturală a scriitorului în contextul sistemului de valori etico-morale și marea lui responsabilitate pentru păstrarea și transmiterea acestuia generațiilor viitoare.

Note

- ¹ În it. „eco” înseamnă ecou.
- ² Platon, *Phaidros*, *Opere*, vol. 4, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- ³ Psihologul Anita Eggler <http://www.anitra-eggler.com/>; Psihiatrul Edward Hallowell <http://www.drhallowell.com/meet-dr-hallowell/publications/>
- ⁴ *Quanto è importante la memoria per non vivere in un mondo appiattito*, „Espresso”, nr. 2, 2014; *Il progresso della Rete non si può fermare*, „Espresso”, nr. 4, 2014.

Bibliografie

1. V. Caretti, La Barbera D. (a cura di), *Psicopatologia delle realtà virtuali*, Masson, Milano, 2000.
2. De Crescenzo Luciano, *Storia della filosofia greca*, Mondadori, 1986.
3. G. Lavenia, *Internet e le sue dipendenze*, Franco Angeli Editore, Milano, 2012.
4. Lee Siegel, *Homo Interneticus – Restare umani nell'era dell'ossessione digitale*, Edizioni Piano B, Prato 2011.
5. Simone Raffaele, *La terza fase. Forme di sapere che stiamo perdendo*, Laterza, 2006.
6. K. S. Young, *Presi nella Rete. Intossicazione e dipendenza*, Calderini, Bologna, 2000.

Umberto ECO

„Caro nipote, studia a memoria”*(Dragă nepoate, învață pe de rost)*

U.E. – scriitor italian, editor, filozof, semiotician. Autorul cunoscutelor romane *Numele trandafirului*, *Pendulul lui Foucault*, *Insula din ziua de ieri*, *Cimitirul din Praga* ș.a.

Dragă nepoate,

n-aș vrea ca această scrisoare de Crăciun să-ți pară prea deamisciană¹, predicând dragostea pentru aproape, pentru patrie, pentru lume și alte lucruri similare. Oricum nu mi-ai urma sfaturile (tu fiind tânăr, iar eu – trecut prin viață), pentru că sistemul de valori s-a schimbat într-atât, încât sugestiile mele ar putea să-ți pară depășite.

Așadar, aș vrea să-ți dau un singur sfat, pe care ai putea să-l aplici chiar acum, în timp ce navighezi în internet de pe iPad-ul tău. Nu voi comite greșeala de a ți-l interzice, și nu din teama de a părea un bătrân sâcâitor, că doar îl folosesc și eu. În orice caz, aș vrea să te sfătuiesc, dacă întâmplător vei accesa vreunul dintre sutele de site-uri pornografice, care ilustrează, în mii de moduri, raportul sexual între două persoane sau între o persoană și un animal, să nu crezi că acela poate fi considerat sex. Aceste scene au fost gândite pentru a te determina să rămâi închis în casă în loc să ieși și să cunoști fetele adevărate. Pornesc de la convingerea că ești heterosexual, în caz contrar adaptează recomandăția mea la cazul tău: privește neapărat fetele din jurul tău, la școală ori acolo unde mergi să te distrezi, pentru că în realitate sunt mult mai grozave decât cele virtuale și într-o bună zi îți vor dărui mult mai

multe bucurii decât cele on-line. Crede-mă, am mai multă experiență decât tine (dacă aș fi privit sexul doar la computer, tatăl tău nu s-ar fi născut, și nici tu, cine știe, poate n-ai fi existat).

Dar nu despre aceasta vroiam să-ți vorbesc, ci despre o boală care s-a abătut asupra generației tale și chiar asupra generației de tineri mai mari decât tine, care merg deja la universitate – pierderea memoriei.

Ai dreptate, dacă ți-ai dori să afli cine a fost Carol cel Mare sau unde se află Kuala Lumpur, nu ai decât să apeși pe o tastă și internetul îți răspunde imediat. Fă-o, dar numai atunci când este necesar, iar după aceea încearcă să reții ce ți s-a spus, așa încât să nu mai fie nevoie să cauți încă o dată, dacă s-ar ivi urgența, la școală, de exemplu. Din păcate, convingerea că computerul îți poate răspunde în orice clipă diminuează dorința de a memoriza. Iată o situație similară: aflând că deplasarea de pe strada cutare pe strada cutare este posibilă în mod comod și rapid grație metroului sau autobuzului, decizi că nu mai ai nevoie să mergi. Dar dacă încetezi să mergi riști să devii dizabil, adică persoană nevoită să se deplaseze în cărucior. De-acord, știu că faci sport și că știi să-ți controlezi bine corpul, de aceea să revenim la creierul tău.

Memoria este un mușchi, precum cel al picioarelor, dacă nu-l antrenezi se atrofiază și devii (din punct de vedere mental) dizabil și deci, fără ocolișuri vorbind, un idiot. Mai mult decât atât, așa cum noi toți, îmbătrânind, riscăm să ne îmbolnăvim de Alzheimer, exersarea memoriei ar fi o modalitate excelentă de prevenire a acestei probleme.

Deci iată remediul meu. În fiecare dimineață învață câteva versuri, o poezie scurtă sau, cum ne obligau pe noi, *La cavallina storna* ori *Il sabato del villaggio*². Ai putea chiar să te întreci cu prietenii tăi, cine își amintește mai bine. Dacă nu-ți place poezia, exersează cu numele jucătorilor din echipele de fotbal, dar, atenție, nu trebuie să cunoști doar jucătorii „Romei”, ci și ai altor echipe, de azi și de ieri (imaginează-ți, eu îmi mai amintesc componența clubului „Torino”, acea care a sucombat în catastrofa avio lăngă Superga: Bacigalupo, Ballarin, Maroso etc.). Ai putea face competiții de memorie în baza cărților citite (cine era la bordul Hispaniolei în căutarea comorii? – Lordul Trealawney, căpitanul Smollet, doctorul Livesey, Long John Silver, Jim etc.). Vezi dacă prietenii tăi își amintesc cine erau servitorii celor trei muschetari și ai lui D’Artagnan (Grimaud, Bazin,

Mousqueton și Planchet). Iar dacă nu vei dori să citești *Trei muschetari*, joacă-te în felul acesta cu orice altă carte citită.

Pare un joc (chiar este un joc), dar vei observa cum creierul tău se îmbogățește, treptat, cu noi personaje, istorii și amintiri de tot felul. Te-ai întrebat vreodată de ce computerul era numit, cândva, creier electronic? Pentru că a fost conceput după modelul acestuia, însă creierul nostru dispune de mai multe conexiuni decât computerul, este un fel de computer pe care îl porți cu tine și cu cât îl exploatezi mai mult, cu atât mai potent devine, în timp ce computerul de pe masă se uzează, nu mai este la fel de eficient, și în câțiva ani ești nevoit să-l schimbi. Creierul tău poate funcționa până la nouăzeci de ani și la nouăzeci de ani (dacă îl vei antrena) își va aminti mult mai multe lucruri decât îți amintești acum. Nu te costă nimic.

Nu uita că mai există și memoria istorică, ce nu se referă doar la cele trăite de tine sau la ceea ce ai citit, dar la evenimentele care au avut loc înainte ca tu să te naști.

Azi, dacă mergi la cinema, trebuie să intri la o oră fixă, atunci când filmul începe și cineva, care parcă te-ar conduce de mână, îți explică ce se întâmplă. Pe vremea mea puteai intra la cinema la orice oră, chiar la jumătate de spectacol, când multe evenimente deja s-au produs și trebuia să ghicești ce s-a întâmplat înainte de sosirea ta. Iar când filmul începea din nou, puteai verifica dacă intuirile tale au fost corecte. Așadar, viața este ca un film de pe timpurile mele. Noi intrăm în viață când multe lucruri deja au avut loc, cu sute, poate cu mii de ani în urmă și este important să înțelegem ce s-a întâmplat înainte de nașterea noastră, anume pentru a putea înțelege mai bine ce se întâmplă azi.

Școala, pe lângă lecturile tale personale, ar trebui să te ajute să cunoști ceea ce s-a întâmplat înainte de nașterea ta, dar, se pare, nu reușește s-o facă prea bine, căci nenumărate sondaje au constatat că mulți semeni de-ai tăi sau dintre cei care sunt la facultate, chiar dacă s-au născut în 1990, nu știu, sau poate nu vor să știe ce s-a întâmplat în 1980, nemai-vorbind de ceea ce s-a întâmplat cu cincizeci de ani în urmă. Statistica spune că la întrebarea „Cine a fost Aldo Moro?”, mulți răspund – „capul *Brigăzilor Roșii*”. De fapt, el a fost omorât de membrii acestei organizații clandestine de extrema stânga.

Dar să nu vorbim de *Brigăzile Roșii*, activitatea lor rămâne și azi un mister pentru mulți, deși s-au aflat pe scena politică doar cu treizeci de ani în urmă. Eu m-am născut în 1932, la zece ani după ascensiunea fascismului, dar cunoșteam până și numele primului ministru din perioada „Marșului spre Roma”³. Probabil, școala mi-a vorbit atâta despre el ca să știu cât era de rău și prost acel ministru („lașul Facta”) pe care fasciștii l-au înlăturat de la putere. Oricum ar fi fost, cel puțin cunoșteam aceste evenimente. Să lăsăm școala la o parte, tinerii de azi nu cunosc nici actrițele cinematografeiei populare acum douăzeci de ani, pe când eu știam de Francesca Bertini, care a jucat în filmele mute cu douăzeci de ani înainte de a mă naște. Probabil pentru că răsfoiam revistele vechi depozitate în debaraaua casei noastre. Te invit și pe tine să răsfoiești reviste vechi, căci din ele poți afla multe despre cele întâmplare înainte de venirea ta pe lume.

Și de ce ar trebui să știm ce s-a întâmplat înainte de noi? Pentru că deseori ceea ce a avut loc în trecut ne ajută să înțelegem ce se întâmplă astăzi și, în orice caz, ca și cunoașterea componenței echipelor de fotbal, ne ajută să ne îmbogățim memoria.

Ia aminte, ai putea să-ți antrenezi memoria nu doar cu ajutorul cărților și revistelor, ci și cu ajutorul Internet-ului. Ar trebui să-l folosești nu numai pentru a comunica pe chat cu prietenii, ci și pentru a studia istoria lumii. Cine au fost hitiții? Iar camizarzii? Și cum se numeau cele trei caravele ale lui Columb? Când au dispărut dinozaurii? Arca lui Noe avea o cârmă? Cum se numea strămoșul taurului? Cu o sută de ani în urmă existau mai mulți tigri decât astăzi? Ce știi despre Imperiul Mali și cine vorbea despre Imperiul Răului? Cum se numea cel de-al doilea papă al Romei? Când a fost creat Mickey Mouse?

Aș putea continua la nesfârșit și toate subiectele ar fi minunate piste de cercetare. Ia aminte, va veni o zi când vei fi bătrân și te vei simți de parcă ai fi trăit mii de vieți, de parcă ai fi participat la bătălia de la Waterloo, ai fi asistat la asasinarea lui Iulius Cezar sau ai fi fost la doi pași de Berthold Schwarz, în timp ce acesta amesteca substanțe într-o piua cu intenția de a le transforma în aur, dar, descoperind din greșeală praful de pușcă, a sărit în aer (a și meritat-o). Prietenii tăi care nu-și vor cultiva memoria vor trăi doar o singură viață, pe a lor proprie, monotună și lipsită de emoții insolite.

Deci cultivă-ți memoria și de mâine începe a învăța *La Vispa Teresa*⁴.

Note ■

¹ Edmondo De Amicis, cunoscut scriitor și pedagog italian, afirmat prin romanul *Inima*, devenit unul de referință în materie de educație, un adevărat Abecedar al formării civice.

² *Căluțul pag, Sâmbăta satului* – titluri de poezii pentru copii.

³ Lovitura de stat prin care Partidul Național Fascist condus de Benito Mussolini a acaparat puterea în Regatul Italiei (Regno d'Italia). Marșul a avut loc din 22 octombrie până la 29 octombrie 1922. Mussolini devine dictator.

⁴ *Zbânțuita Teresa* – titlul unei poezii pentru copii.

Traducere și note de Doina ARPENTI

Irina CONDREA

Model de investigație sociolingvistică

I.C. – prof. univ. dr. hab. în filologie, Facultatea de Litere, U.S.M. Domenii de cercetare: stilistică, traducere, semiotică, sociolingvistică. Autoare a șapte cărți, între care *Traducerea din perspectivă semiotică* (2006) și *Curs de stilistică* (2008). Participantă la numeroase proiecte și conferințe internaționale (România, Germania, Ucraina, Rusia).

Schimbarea aproape caleidoscopică de evenimente, spații și relații socio-economice, care afectează un număr extrem de mare de oameni, scoate în prim-plan problema identitară, legată de păstrarea sau părăsirea limbii, culturii, tradițiilor de către cei aflați departe de baștină. Modul în care diverse grupuri rezolvă aceste probleme de-a lungul timpului prezintă un mare interes, iar datele concrete și analizele efectuate de specialiști sunt de un real folos pentru evaluarea și gestionarea diverselor situații ce țin de înțelegerea și stabilitatea socială.

Un studiu aprofundat dedicat acestor probleme, foarte interesant și pentru zona noastră, a apărut relativ recent în Ungaria. Este vorba de lucrarea autoarei Ana Borbély cu titlul *Limbă română și identitate românească în Ungaria. Aspecte dialectologice, sociolingvistice, onomastice și demografice*, Giula, 2013.

Autoarea a adunat un bogat material statistic, a înregistrat numeroase mostre de limbă română vorbită în comunitățile românești din Ungaria în diverse perioade, a acumulat un material onomastic reprezentativ și tot acest tezaur a fost sistematizat și analizat, astfel prezentându-se un tablou amplu al limbii române din acest spațiu.

Valoarea studiului este incontestabilă datorită, în primul rând, caracterului multidiscipli-

plinar al investigațiilor. Autoarea Ana Borbély nu se mărginește la un singur aspect, de pildă la cel sociolingvistic, ci îmbină toate domeniile care ar putea contribui la examinarea și analiza aprofundată a stării de fapt a limbii. Așa cum se vede și din titlu, pe lângă investigațiile de ordin sociolingvistic, au fost efectuate cercetări dialectologice, onomastice și demografice.

Evoluția identității persoanelor din localitățile românești este descrisă în baza datelor statistice obținute în cadrul recensământului, de asemenea sunt utilizate datele de teren, înregistrate în cadrul mai multor expediții. Ultimele sunt cu atât mai valoroase, cu cât autoarea a reușit să intervieveze aceleași persoane pe parcursul a 20 de ani, demonstrând cum are loc evoluția identitară pe baza a 15 interviuri de la 5 subiecți, investigațiile fiind realizate în anii 1990, 2000 și 2010. Datele obținute sunt deosebit de interesante și relevante, din ele putem afla cum se autoidentifică românii aflați în mediul unghuresc (ca români sau ca unguri), cum și unde folosesc limba română (în familie, în societate), cum și în ce condiții are loc păstrarea sau abandonarea acesteia în favoarea maghiarei, ce limbi adoptă familiile mixte, cum stau lucrurile cu învățarea / predarea limbii române în școală, care este rolul bisericii în promovarea limbii române, cum evoluează situația în diferite grupuri de vârstă și în diverse localități etc. Menționăm că un asemenea model de investigație este foarte actual, în special în cazul comunităților de emigranți, ce locuiesc în afara țărilor de origine (de exemplu, cetățeni moldoveni sau români stabiliți în Italia, în Spania etc.)

O bună parte a lucrării este consacrată descrierii varietății limbii române din Ungaria, pentru care autoarea adoptă conceptul sociolingvistic de *variaționism*, în baza căruia sunt identificate trăsăturile relevante ale variantei locale a limbii române. În fond, această descriere este de natură dialectologică, dat fiind faptul că dialectele intră și ele sub incidența conceptului de variaționism. Găsim în acest compartiment materiale elaborate cu multă competență, bazate pe ample cercetări de teren, realizate de autoarea, care s-a manifestat pe parcursul anilor și ca dialectolog experimentat.

Considerăm deosebit de relevant faptul că se acordă un spațiu însemnat investigațiilor dialectologice, pentru că, în linii mari, sociolingvistica actuală pornește anume de la această disciplină, utilizând și astăzi meto-

dele ei. În fond, am putea spune că întreaga lucrare constituie o simbioză fericită între abordarea sociolingvistică și cea dialectologică. Chiar și în cazul unor descrieri pur sociolingvistice (de exemplu, când se pun întrebări referitoare la limba vorbită sau la identitatea persoanei) răspunsurile nu fixează sec: româna sau maghiara, cum se face de regulă în anchetele sociolingvistice. Autoarea oferă ca răspuns mostre de vorbire, înregistrate conform metodelor dialectologice, de exemplu: „vorbăsc și românește și ungrește. Subiectul 43, în 1990, și-a descris identitatea în felul următor: «Io așe mă sântăsc ca ș-on ungur. Da' tă sântăsc în miște că mi-s rămân, nu mi-s ungur». În 2000: «Io mi-s rămân, așe gândes' ıo, da' la votare tăt ungur tra' să fiu, că-n țara ungrească mi-s. (...) Mi-s născut rămân. Mă gândes' ıo așe rămânește, numa nu le știu așe să le zăc afară»”.

Studiul dialectologic realizat de Ana Borbély cuprinde toate compartimentele specifice domeniului: particularități fonetice, particularități morfologice, particularități lexicale, tot aici găsim însă și descrierea succintă a unor varietăți sociale și a unor varietăți locale ale românei. O abordare mai originală pare a fi compartimentul intitulat *Expresivitatea limbii*, în care autoarea descrie „cuvintele după care se poate identifica o localitate și cât de bogat este limbajul românilor în expresii elocvente, dând exemple care ilustrează *expresiile caracteristice pentru întreaga comunitate istorică*”. Găsim aici mostre locale de zicale, exclamații, interogații, laude, aprecieri, invective, injurii, repetiții, figuri de stil, epitete, metafore, toate fiind ilustrate copios cu exemple înregistrate pe teren. Astfel, pentru zicale în rime este oferită mostra „Uomu care nu zolește, nu sorbește”.

Autoarea constată că „situația de bilingvism a comunității a dat și ea naștere multor expresii, acestea fiind traduceri din limba maghiară sau, uneori, strategii de comunicare pentru a rezolva lipsa unei expresii din vocabularul vorbitorului. Aici se includ și expresiile sinonime, create pentru a facilita comunicarea celor care nu stăpânesc foarte bine limba română sau alte stereotipii lingvistice etc. Aceste fapte lingvistice sunt, adeseori, introduse prin formule ca: *cum zăce unguru* sau *cum zăcem noi; cum să zăce la noi*”.

Autoarea se referă pe larg și la fenomenele de bilingvism, caracteristice pentru comunitatea lingvistică, cu privire la alegerea limbilor, atitudinea față de limbi, limbă și identitate, schimbare de cod (engl. codeswitching), varietăți de limbă (grai, standard) etc., punându-se

accentul pe aspectele de variabilitate și de schimbare. Datele arată că în comunitate mai mult bătrânii vorbesc românește și numai biserica este domeniul unde folosirea limbii române predomină.

Un compartiment interesant, atât ca idee de studiu sociolingvistic, cât și ca mod de realizare, este cel intitulat *Date comparative: românii și celelalte comunități de naționalitate din Ungaria*. Conform autoarei, „rezultatele comparative referitoare la atitudinea subiecților față de varietățile limbilor de naționalitate (grai în comparație cu varietatea standard) arată că românii diferă de germani, sârbi și slovaci: (1) românilor le place mai puțin graiul lor (v. *atitudinea emoțională*); (2) germanii și sârbii au o părere mai bună decât românii despre frumusețea graiului propriu (v. *atitudinea estetică*); (3) respondenții români, în mai mare număr decât sârbii și slovaci, au fost de părere că varietatea standard e mai utilă decât graiul; (4) o diferență statistică la nivel de tendință există între români și celelalte trei comunități în legătură cu răspunsurile referitoare la faptul că varietatea standard e mai greu de utilizat decât graiul (*atitudinea față de competență*)”.

Un material bogat și reprezentativ este examinat în capitolul intitulat *Sistemul de denominație: nume de familie, prenume, supranume și toponime*, în care este examinată, în special, aria antroponimică, felul cum evoluează frecvența / păstrarea numelor de botez românești, modul de constituire a supranumelor, făcându-se constatări în legătură cu importanța sistemului onomastic în constituirea identității românești a românilor din Ungaria.

Lucrarea realizată de Ana Borbély oferă o imagine amplă și multilaterală a limbii române vorbită de comunitățile românești din Ungaria și a rolului acesteia în constituirea identității etnice și culturale a persoanei. Studiul este interesant și util nu numai pentru specialiștii filologi, dar și pentru alte persoane implicate în diverse activități din viața publică. El ar putea fi considerat un bun model de urmat și pentru cercetătorii din Republica Moldova, care se confruntă cu aceleași probleme de ordin sociolingvistic. Și nu în ultimul rând, lucrarea *Limba română și identitate românească în Ungaria. Aspecte dialectologice, sociolingvistice, onomastice și demografice* reprezintă o valoroasă realizare, o dovadă elocventă a devotamentului de savant și a unui înalt profesionalism al autoarei Ana Borbély.

Lica MOVILĂ

**O carte se simte bine atunci
când e citită**

Recent, Casa Limbii Române „Nichita Stănescu” a fost gazda unui eveniment literar de anvergură. În prezența a numeroși oaspeți – scriitori, critici literari, ziariști, profesori – scriitorul Ion Anton și-a lansat cel de-al doilea roman, *Viața ca amintire*. În noua sa carte, autorul abordează un subiect extrem de „delicat” pentru societatea noastră, dar și pentru întreg arealul postsovietic – fenomenul migrației și consecințele lui nefaste asupra personalității umane.

Alexandru Bantoș, directorul Casei Limbii Române, redactor-șef al revistei „Limba Română”, l-a felicitat pe protagonistul serii pentru abilitatea de a îmbina fericit activitatea în domeniul jurnalismului (Ion Anton este, timp de 20 de ani, redactor-șef al săptămânalului pentru copii și adolescenți „Florile Dalbe”) cu cea literară. În continuare, dl Bantoș și-a exprimat unele considerații pe marginea acestei lucrări: „Despre basarabeni răătăciți în Est s-a scris puțin, iar *Viața ca amintire* este unul din primele romane care abordează această tematică. Eroul cărții, un profesor de istorie din s. Limbeni, r-nul Glodeni, pornește în Rusia după câștig. Întâmplarea face ca Valeriu Crudu să ajungă în taigaua din Ural, unde muncește împreună cu un profesor de geografie, venit din Ucraina, la o

fermă de porci, pe teritoriul unei foste baze militare. Acești doi intelectuali au motivația de a discuta despre multe, inclusiv despre istorie, geografie, despre trecut, prezent și viitor. *Viața ca amintire* este un roman nu numai despre destinul tragic, neordinar al unui intelectual basarabean ajuns în condiții inumane, lipsit de identitate. Reprezintă și un text de istorie, un îndemn de a ne cunoaște trecutul, dar și de a înțelege prezentul. Vorbind despre ținuturile care nu ne mai aparțin, Nordul Basarabiei (Hotinul, Herța), sudul Basarabiei, Ion Anton ridică și o întrebare: de ce a fost posibilă această recroire geografică? Digresiunile cu tentă istorică din roman sunt firești și oportune. Este un roman care îi face onoare lui Ion Anton și care, sunt sigur, se va bucura de succes”.

Evenimentul a fost moderat de dna Ana Bantoș, doctor habilitat în filologie, care salută venirea în proză a poetului Ion Anton la un moment potrivit. „Având o anumită vârstă, experiență, o profundă cunoaștere a istoriei Rusiei și a părții balcanice din Europa, căpătată în urma unei munci riguroase de documentare, Ion Anton este pregătit pentru a dezvolta mai multe pagini din istoria Basarabiei”. În acest context, Ana Bantoș s-a referit, inițial, la *Foka*, primul roman al autorului, care s-a bucurat de atenția exegeților. *Viața ca amintire* deschide, după părerea sa, o nouă filă în istoria literaturii basarabene, prin faptul că dezvăluie realitățile noastre crude, calvarul care ia noi forme după căderea U.R.S.S. Prin această carte, scriitorul Ion Anton încearcă să spulbere imaginea Rusiei, adulată și de către unii intelectuali occidentali. Autorul inițiază un dialog imaginar cu cercetătorii din occident (cu cei care cunosc fața adevărată a imperiului rus, politica sa antiumană, naționalistă, promovată de regimurile din toate timpurile), completând cele știute cu noi dovezi privind politica neocolonialistă a Rusiei.

După părerea criticului literar Ion Ciocanu, meritul principal al lui Ion Anton, prin scrierea acestui roman, constă în măiestria cu care a reflectat aspectul sclavagismului rus: „Trebuie să prețuim priceperea scriitorului de a face legătura între sclavagismul din pădure, unde robeau, cu cătușe la picioare, eroii romanului, cetățeni captați din fostele republici sovietice (care, iată, au meritat să ia din C.S.I. doar doi metri pătrați, suprafața unui mormânt!), și sclavagismul, tipic rușilor și azi, în Cece-

nia, Osetia, Transnistria. Este caracteristic imperiului rus de a institui sclavia pretutindeni și de a o menține cu orice preț”.

Cum a fost posibilă revenirea la sclavagism după căderea U.R.S.S.? revine cu o întrebare Ana Bantoș. La care vorbitoarea răspunde, invocând argumentele scriitorului francez Alain Besançon, din cartea *Sfânta Rusie*: în U.R.S.S. nu a existat nici socialism, nici comunism. Era o minciună gogonată, proiectată spre viitor. În realitate, a fost un regim politic foarte dur. Acele pârgii de manipulare a populației funcționează și astăzi. Multe dintre mecanismele de oprinare sunt preluate de către regimul actual din Rusia de la bolșevici. Romanul *Viața ca amintire* are scopul de a ne atenționa să nu admitem continuarea actelor de sclavagism față de fostele popoare ale imperiului rus.

Drama lui Valeriu Crudu, atrocitățile descrise în romanul *Viața ca amintire* i-au zguduit pe cititori până la lacrimi. Printre aceștia, Violeta Crudu (o coincidență de nume cu protagonistul romanului), șef Direcție social-umanitară și relații interetnice la Primăria mun. Chișinău, a ținut să menționeze că: „Romanul este actual, de un realism necrușător. L-aș recomanda ca pe un veritabil manual de istorie tuturor acelor care vor să cunoască istoria noastră actuală, pentru că, zice autorul: «Cine nu-și cunoaște istoria riscă să rămână fără geografie!»», să înțeleagă ce înseamnă prezența Republicii Moldova în C.S.I., unde suntem «ca niște vite dezlegate», vorba eroului. Ideile și gândurile lui Valeriu Crudu îi frământă pe mulți dintre intelectualii noștri, ne regăsim și noi în acest personaj și îi trăim suferințele.”

Despre *Viața ca amintire* au vorbit, de asemenea, Veronica Postolachi, doctor în filologie, Viorel Prisăcaru, dr. habilitat în medicină, membru-corespondent al A.Ș.M., scriitorul Vasile Galaicu, publicistul Vlad Sărătilă ș.a.

Și totuși, „Cât adevăr și câtă ficțiune este în acest roman?” au dorit să știe participanții la această discuție.

Autorul cărții le-a dat dreptate vorbitorilor: „Într-o lucrare, care poartă chiar pe foaia de titlu specificarea «roman», contează, în primul rând, adevărul artistic, deși cartea are la bază un fapt real. Evident, nu am fost alături de cei doi învățători, unul din Moldova, altul din Ucraina, dar nu e greu să-ți imaginezi, că în 7 ani, legați cu lanțul, cât s-au ținut

ei împreună, până a fost să plece din viață Evghen, cei doi au avut multe de trăit, meditat, suferit, discutat. Și s-a dovedit posibil ca moldoveanul nostru să ia și să poarte numele ucraineanului vreo 6 ani, deja locuind în Ialta, căsătorit fiind cu sora *bossului*. Valeriu avea de toate, era, practic, milionar, dar nu era el, nu avea identitate. Și, când a venit acasă, în Moldova, să-și recapete identitatea, stând în rândurile de la ghișee, pe care le-a descoperit cu uimire – uite, câți moldoveni vor să devină români și toți stau și fac coadă la oficiile de stare civilă! – și discutând cu oamenii (fapt real, așa mi-a povestit tatăl eroului), acesta s-a mirat: unde-i Frontul Popular? – căci Valeriu a fost un adept înflăcărat al Frontului Popular, aducea în Piața Marii Adunări Naționale elevii, învățătorii din sat, cumpăra benzină din banii proprii, închiria autobuzul din colhoz și transporta lumea la Chișinău: «Dar unde-i Roșca, unde-i cutare, unde-i cutare...?» – se întreba fostul frontist. La întoarcere, după o lipsă de 16 ani, Valeriu Crudu a început să redescopere o altă Moldovă și, credeți-mă, n-am dat amănuntele acestea întâmplător. Sunt multe lucruri pe care am vrut să le sugerez prin acest roman, pentru că nu poți să le declari, ele având un subtext ideatic. Mă bucur că toți acei, care au vorbit, au citit cartea. Căci o carte se simte bine atunci când e citită. Vreau să-i mulțumesc foarte mult dlui Ion Ciocanu pentru că, într-adevăr, a analizat în profunzime acest roman; să-i mai mulțumesc o dată pentru că scriu proză datorită dumnealui care, cu ani în urmă, fiind director al Editurii Hyperion, m-a încurajat să perseverez, încă la *Zodia Zimbrului*, prima mea nuvelă istorică. Iar la *Foka* – aveam scrise 160 de pagini și nu mai știam cum să procedez: să mai continuu sau nu. Dumnealui însă mi-a zis: «Dă-i bătaie, că-i bine!».

În final, autorul a mulțumit Casei Limbii Române „N. Stănescu” pentru ospitalitate și colaborare: „Mă simt profund onorat că am avut, consider, prima lansare de asemenea anvergură aici, la dumneavoastră, și sper că va fi un eveniment de bun augur”.

Veronica POSTOLACHI

Forța tămăduitoare a amintirii

V.P. – dr. în filologie,
Chișinău.

Axat, din punct de vedere tematic, pe sclavia modernă, Ion Anton, autorul romanului *Viața ca amintire*, aduce în vizorul cititorului două personaje sechestrate, printr-o promisiune ademenitoare (perspectiva măgulitoare a unui câștig mai bun!), și transportate, „într-o dubă militară cu geamurile vopsite”, „la o fermă de porci din taigaua Rusiei”, pomenindu-se robi în adevăratul sens al cuvântului. Doi intelectuali, basarabeanul Valeriu Crudu (învățător de istorie) și ucraineanul Evghen Sklearenko (învățător de geografie) – istoria și geografia fiind, prin excelență, două domenii care ne pot justifica originea autentică a neamului –, dornici de a munci „în neagra străinătate”, ajung la o spălătorie auto nonstop din Moscova. Stigmatul sărăciei („au abandonat școala din cauza salariilor mizerabile” [A încercat cineva să facă un sondaj, ca să calculeze câți profesori din republică și-au luat lumea în cap din același motiv?]) le-a încețoșat prudența și au căzut în „capană” unui „client cu mașină luxoasă”, înzestrat cu „subtilitate psihologică”, dar și cu „măiestrie actricească”. Ademeniți de un „glas

mieros și fals compătimitor” (romanul oferă o lecție și părinților care își lasă copiii nesupravegheați, aceștia riscând să cadă pradă ușoară în mâna unor traficanți de „marfă” infantilă!), „fărtații” Valeriu și Jenea au pornit să-și caute propria *moară cu noroc* pe urmele lui Ghiță din nuvela lui Ioan Slavici, fiind ispitiți de salariul promis – două mii de dolari lunar.

Atmosfera de la ferma de porci actualizează condițiile antiumane din GULAG-ul dezvăluit și în alte romane. Dezumanizarea are chip monstruos: li s-au luat pașapoartele, au fost priponiți de vagonul care trebuia să le servească și de dormitor, se hrăneau cu „rămășițele de lături de pe marginea ulucului”, dormeau împreună cu porcii, erau amenințați că puteau oricând ajunge hrană pentru nutriile care erau hrănite inclusiv cu stârvuri, fie „leșurile porcilor morți”, fie... cadavrele oamenilor. Ceea ce s-a și întâmplat: după moartea lui Evghen (Jenea), cauzată de un vier, care și-a încheștat râțul în burta lui: corpul neînsuflețit al lui Jenea a fost aruncat pradă rozătoarelor, astfel încât Valeriu i-a îngropat doar oasele în apropierea unui călin roșu de pe teritoriul fermei, alături de scheletele celor doi ceceni împușcați anterior venirii lor aici, în urma tentativei de a evada. Paginile înfioară și zguduie până la lacrimi și prin meditația lui Valeriu care a împlinit o datorie creștinească: „Doi metri pătrați de CSI... Atât a putut să ia ucraineanul Jenea din Comunitatea Statelor Independente: o groapă de doi metri în lungime și un metru în lățime, săpată lângă un closet... [...] E toată averea bietului Jenea, dar și a celor doi nefericiți ceceni, un mormânt CSI-st comun, moștenit din necuprinsa Uniune Sovietică...” Petrecându-i în lumea de dincolo cu „Tatăl nostru” și cu o rugăciune în limba cazahă, șoferul Amin (cazah) și Valeriu conchid că „moartea îi egalează pe oameni și în bogăție, și în credință. Face oare să ne zbatem atâta, pentru a agonisi cât mai multă avere, când, în final, nu luăm decât patru scânduri cu noi?” Eroii cărții scapă din sclavie cu mari sacrificii: Jenea, printr-o moarte terifiantă, iar Valeriu, prin insistența veterinarei Nadia, sora *bossului*, care învinge despotismul fratelui său (Mikola) și-i poruncește administratorului Semion să dezlege lanțurile (lacătele cătușelor, ruginite fiind, au cedat doar unui ferestru electric). Motivul eliberării celor doi are o anume explicație, așa cum ne lasă autorul să înțelegem prin unul dintre poemele în proză, cu statut de eseu, plasate la hotarul dintre cele două planuri temporale, care încheagă trecutul și prezentul din viața

personajelor. Prin sosirea veterinarului, supranumită *lady* Nadia, autorul strecoară convingerea că în orice infern se găsește loc pentru iubire (Valeriu observă că veterinara „e o femeie gingașă și delicată”, „simțind un tremur straniu și miraculos în inimă”, iar Nadejda, când li se întâlnesc ochii, „simte cum obrazii i se îmbujorează pe neașteptate”). Astfel, în întinericul unui GULAG porcine, creatorul aduce lumina iubirii (o femeie, decepționată după eșecul unei căsătorii, e atrasă de un bărbat care poate fi „neobișnuit de atent și duios”: „Vreau să pot păstra în miezul inimii mele de azi fiorul îndoielii dulci, aripa bucuriei de a face prieteni pași în doi cu El...”).

Galeria personajelor aflate la complexul animalier de pe teritoriul unei foste unități militare („Mai mult ca probabil, este vorba de o fostă bază sovietică de rachete nucleare balistice”, pentru că rețeaua era condusă de foști colonei, generali) constituie o adevărată „rezervație” de ființe dezumanizate: a) Mikola, fratele Nadiei, *bossul*, fost pilot, „o brută soldățească”, din care Afganistanul n-a reușit să facă un patriot iubitor de oameni („la ce bun să te aștepți de la niște „afganezi” abrutizați și sălbăticiți, care s-au bălăcit zilnic în sânge, făcând moarte de om, ca și cum ai strivi o furnică?”); cunoștea, în schimb, toate subtilitățile situației din Moldova, din Transnistria; e condamnat și de propria soră, care-l numește „marionetă criminală, care a transformat în sclavi zeci de învățători, ingineri, medici, agronomi din CSI și își bate joc de ei fără scrupule, fără frică de Dumnezeu”; b) unchiul Semion, fratele lui Mikola, „cazac din moși-strămoși”, „mare pocitanie de om”; la porunca acestuia, care a primit ordin de la *boss*, corpul lui Jenea „a fost aruncat de mâncare la nutrii”; c) osetinul Ruslan, șofer, „rusofil până în măduva oaselor”, „din el nu scoți nimic nici cu cârligul”; d) Lioșa, „ursuzul”, îngrijitorul de nutrii, care știa ce „hrană” primeau nutriile; e) paznicul Arkașa, căruia Jenea prefera să-i zică „Alkașa”; f) zootehnicianul Leonid, un bătrânel bielorus, poreclit „Brejnev”; g) Ostap, al doilea paznic, „o enigmă pentru Valeriu”, „straniu om, cosmopolit fără națiune și patrie”, care totuși a avut grijă de osemintele cecenilor din teama de a nu fi pedepsit de Dumnezeu; h) doi lucrători noi: Iuri (poreclit *Van Damme*) și Igor (*Terminator*), oameni stranii (lucrători din Osetia de Nord – Kasâm și Rasul), care au făcut ravagii în Osetia de Sud. Au devastat case și au ucis oameni pașnici, iar aici, s-au ascuns, „ca nu cumva să fie prinși și deferiți justiției pentru crimele săvârșite”; i) la complex

(la cele trei *obiecte*), se aflau „batraci” musulmani, budiști, taoiști, hinduiști, iehoviști. Acesta era anturajul în care cei doi intelectuali învățau, pe propria lor piele, ororile „sclavagismului contemporan rus”. În afară de Valeriu și „încă vreo câteva suflete nevinovate”, după părerea Nadiei, „toți sunt nenormali într-un fel: fie că se trag din contingente afgane, fie din bande criminale din Osetia, Abhazia, Cecenia, Ingușetia sau Karabah”, teritorii capturate în pânjeniișul unui imperiu. Printre puținii oameni „de treabă” de aici era și Alina („mamă a doi copii, femeie rămasă văduvă la 32 de ani”), care le mai trimitea, prin kazahul Amin, „câte o porție de mâncare „omenească” – terci de ovăz cu jumări de porc”. Același Amin, șoferul, e văzut de narator ca „un kazah de treabă”, pentru că le împărțea lucrătorilor de la fermă terciul pregătit de Alina (niște cocoloși – „un amestec de furaje ce conținea păsat de mei, grâu, orz, ovăz, secară...”).

Drumul spre dezrobire al profesorului de istorie a fost unul lung, umilitor și chinuitor: călătoria suspectă spre infernul sclaviei, deposedarea de pașapoarte, lanțul de 100 de metri, prins de glezna piciorului, care îl priponea de un vagon, curățarea grajdului, căratul gunoaielor, înfulecarea lăturilor, dormitul de-a valma cu porcii, spaima în fața rozătoarelor, amenințările *bossului*, jurământul impus de acesta, suferința pentru pierderea identității, dar și povara vocii interioare a lui Jenea, care i-a dedublat personalitatea – toate adunate în cei șapte ani, în care nu și-a mai văzut măcar cu un ochi carnetul bancar, pe care, chipurile, ar fi fost depuși banii promiși. Acesta a fost prețul naivității în fața unor utopice averi adunate printre străini, naivitate care a umbrit luciditatea minții și fericirea de a fi alături de cei dragi, chiar cu mai puțină bunăstare. Oare de câte lecții au nevoie compatrioții noștri, ca să nu lase copiii orfani?! Oare de câte sacrificii e nevoie, ca guvernanții să le asigure tuturor un trai îndestulat, pentru a evita catastrofa unei risipiri / extenuări / exterminări a neamului?!

Pe Valeriu nu l-au eliberat de sclavie nici privilegiul de a fi numit șeful echipei de la crescătorie, nici sărbătorirea Paștelui în doi cu Nadia (scăpat de lanțul metalic, s-a pomenit legat de „lanțul iubirii”), nici logodna cu Nadia, nici căsătoria cu nume străin, pentru că așa a hotărât *bossul*, nici copilul care avea să se nască, nici castelul personal din Ialta, cu șofer, paznic, livădar și servitor (care, la primul ordin primit de la Mikola, va

trebui să-l împuște), nici propriul hotel, nici vaporul personal, pentru că, mai mult decât orice, suferea pentru faptul că, la „moara de măcinat destine” a complexului animalier, i s-a luat identitatea în momentul înregistrării căsătoriei cu Nadia: moldoveanul Valeriu Crudu va deveni... ucraineanul Evghen Sklearenko. Pe lângă povara pierderii identității, V. Crudu mai trece printr-o dedublare a personalității sale, „găzduind” vocea interioară a tovarășului său de robie, care ba îi citea lecții de istorie, ba îl cicălea, ba îl dojenea, nemulțumit de apelativul „șeful” din partea tătarului Ghiray: e un detaliu psihologic esențial, prin care ero-ul capătă curajul de a expulza, din interiorul său, „umbra” lui Jenea, pentru a se debarasa de „psihologia de rob” și a-și cultiva „psihologia de stăpân” (ceea ce n-a îndrăznit neamul nostru de secole!). Dialogul imaginar, ca tehnică narativă, pe lângă memoria involuntară (mai mult impusă de circumstanțe!) și alternanța planurilor temporale amplifică dramatismul personajului Valeriu-Evghen, hărțuit de „scindarea personalității sale prin dedublarea ființei și apariția a două euri diferite”. Ipostaza insolită a dedublării personajului conferă multă originalitate romanului. Momentul de emoție culminantă îl constituie decizia fermă a personajului de a renunța la starea duală de moldo-ucrainean. Se ambiționează a-și recăpăta identitatea: și cea națională, și cea umană. Încercările repetate de a trimite bani acasă (fire nobilă, a expediat bani și familiei lui Jenea, în Ucraina!) i-au fost răsplătite cu o scrisoare de la tata (deși părintele era nedumerit de numele care-l purta), ceea ce l-a îndârjit și mai mult să nu renunțe la ideea plecării în satul natal. Ca o răzbunare a Providenței, survine „moartea spaimei”: Mikola Budionnâi a fost împușcat în fața casei sale din Moscova, în noaptea de 9 spre 10 mai, consecință a unei „fabule nevinovate” cu alură zeflemitoare la adresa unui *general*, a unei invidii, dar și a unei „reglări de conturi în cadrul găștii”. „Revenirea definitivă” printre ai săi, recăpătarea identității cu mita dată rușilor (care tot ei ți-au luat-o!) denotă, de fapt, situația neamului nostru, care, de secole, stă „la coadă după propria identitate”. Buletinul de identitate nou, pașaportul său, dar și certificatul de naștere moldovenesc al feciorului Bogdan, care va purta numele Crudu, i-au ajutat personajului să trăiască bucuria de a fi el însuși, simțindu-se o frunză pe ramul neamului său. Bucuria însă i-a fost scurtă, inima a încetat să mai bată: n-a putut rezista chinului și oboselii care l-au extenuat de-a lungul calvarului prin care a trecut. Tragismul revenirii lui Valeriu

la propria identitate are ca scop să-i trezească, din hibernare identitară, pe rătăciții neamului nostru (prin mai multe țări, dar și prin hățișurile propriei conștiințe și verticalități!): fie cei plecați peste hotare, fie cei care au rămas aici, ca să poarte umbra incertitudinii naționale, înstrăinându-se de rădăcinile neamului sau cele ale propriei ființe.

Meditațiile topite în micile poeme (de un lirism profund și în altă lucrare epică a lui Ion Anton, romanul *Foka!*) plasate ca un pandant al planului temporal al trecutului (digresiunile despre iubire, dezamăgiri, taina Botezului, esența umană și relațiile dintre oameni cu referințe la Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant și Friedrich Nietzsche, taina vieții și a morții, menirea omului pe pământ, nașterea perlei) scot în evidență latura filozofică a romanului, care e și unul istoric, social, politic, de dragoste. Ca elemente ale structurii, planurile temporale, alături de scrisoarea tatei, versurile din cântecele actorului Mihai Volontir (ele conferă și structură inelară textului, amintind de ciclicitatea existenței umane), parabola despre Lumânarea Speranței, visul cu nutriile (în care sesizăm un ecou al mitului despre Prometeu: „Nutriile rupeau din el, [...], dar carnea creștea imediat la loc”), dar și mottourile alese excelent (divulgă predilecția autorului de a oscila între trecut, prezent și viitor) alimentează, încheagă compoziția romanului și mențin suspansul emotiv al narațiunii, picurându-i cititorului nesațul lecturii și obligându-l să ia atitudine civică. Autorul se dovedește a fi un cunoscător excelent al istoriei. Astfel, prin fața ochilor, se derulează pagini ale trecutului (situația din Cecenia, războaiele cecene, culisele guvernării lui Boris Elțin, domnia expansionistă a împărătesei Ecaterina a II-a, libertatea popoarelor baltice, pseudo-independența Moldovei, semnificația puciului bolșevic din 1917, putinismul rus ca nou tip de dictatură, funcționarea comunismului ca religie seculară, istoria cazacilor ca grup multiethnic, istoria peninsulei Crimeea și a împărățiilor Bizanțului, cucerirea Constantinopolului de către turci, căsătoria lui Ștefan cel Mare cu Maria de Mangop, istoria tătarilor din Crimeea, comerțul cu sclavi în zona Crimeii, revolta cazacilor sub conducerea lui Bogdan Hmelnițki, dizolvarea Uniunii Sovietice, campania electorală din 2009, guvernarea comunistă de la noi), ca o linie de subiect separată, paralelă, prin care romanul capătă o valoare cognitivă incontestabilă, devenind și un bun manual de veritabilă istorie, iar autorul, analist politic versat, își asumă statutul de cronicar al evenimentelor

politice, rău famate, care ne-au însoțit pașii noștri în istorie, conservând, din timpurile de restriște și pomină, tentaculele sclaviei pentru secolul considerat modern și democrat.

Oxigenul ideatic al cărții e susținut și de actualitatea problemelor dure-roase ale neamului nostru: căsniciile șubrede, goana după avuție, exodul spre oaze de bunăstare prin străini, ospitalitatea excesivă și bunătatea exagerată (paradox: mai mult față de străini decât față de ai săi!) a neamului românesc, rusificarea (prin cultură, știință, învățământ), acceptarea dezinformărilor fabricate de sovietici, drama ignoranței adolescenților, consumerismul excesiv în defavoarea spiritului și a sufletului, devalorizarea sărbătorilor creștine, lipsa de curaj a conaționalilor noștri în a-și apăra drepturile la trecut, limbă maternă, trai normal, decăderea morală a unor moldoveni plecate peste hotare, persistența mitei la nivel republican, expansiunea ilegalităților, acceptarea psihologiei de robi... Putem vorbi, așadar, și de o valoare educativă a cărții, care ar putea schimba mentalitatea rudimentară, priponită în tabieturi, prejudecăți și viziune ridicolă asupra sensului hedonic al vieții.

Meditațiile despre viață și moarte din finalul romanului atribuie prozei o notă de existențialism. Pentru existențialiștii secolului al XX-lea (Albert Camus, Jean-Paul Sartre), omul trăiește pentru a muri, deci viața nu are sens, iar omul depășește absurdul prin creație, luptă, revoltă. Pentru neoexistențialistul Ion Anton, „moartea începe odată cu viața”, „nașterea e începutul morții”, omul e stăpânit de frică în fața morții, iar dacă omul trăiește ca să învețe a muri, strădania lui s-ar reduce la „a ști cum să ne plecăm capul în fața Necunoscutului”. Totuși prozatorul cultivă optimismul existenței, îndemnându-ne, prin toate instanțele narative, să ne „verificăm” rădăcinile ființei, să ne dobândim identitatea, să „devenim responsabili de urma pe care am lăsat-o în timp ca istorie”. Viața, în viziunea autorului, succede morții în sens eminescian („Când unul trece, altul vine / În astă lume a-l urma, / Precum când soarele apune, / El și răsare undeva”, poezia *Cu mâine zilele-ți adaogi...*). Astfel, durerea pierderii unui fiu e atenuată de apariția „fiului neștiut” al lui badea Ion Crudu, Bogdan, venit pe lume în urma unei „aventuri amoroase cu o tânără studentă, Raia”, pe când a participat „din partea Moldovei la campania de ajutorare a Ucrainei la seceriș”, ceea ce ne face să conchidem că aventurile amoroase nu sunt întotdeauna

condamnabile. Legătura dintre generații și șansa viitorului e susținută prin același nume pe care-l poartă și noul fecior al lui Ion Crudu (care seamănă uimitor cu răposatul Valeriu), și nepotul, fiul lui Valeriu și al Nadiei – Bogdan, „amintirea cea mai frumoasă a vieții lui Valeriu”. În acest fel, lacrimile care au stropit finalul romanului fac loc speranței că vom extirpa răul și ura dintre noi.

În ansamblu, romanul se constituie ca elogiu adus timpului tupilat între prezent, trecut și viitor. O atitudine corectă față de aceste fațete ale timpului are impact deosebit asupra karmei umane și poate condiționa destinul urmașilor. În acest sens, finalul face o punte cu titlul romanului, descifrându-i semnificațiile: „Noi toți trăim în amintire și prin amintire. Și viața nu este decât strădania amintirii noastre de a persevera, de a deveni speranță; efortul făcut de trecutul nostru, pentru a ajunge viitor. În final, lăsăm viața noastră ca amintire urmașilor. Viața pe care noi am trăit-o ca pe un vis al strămoșilor noștri, amintindu-ne vag cine suntem, de unde venim și încotro mergem”.

Nu ne rămâne decât să afirmăm, cu toată certitudinea, că e un final apoteotic din punctul de vedere al mesajului lansat de romanul aureolat de metafore și sensuri filozofice.

Adrian-Silvan IONESCU

„Grafica românească 2013” la Chișinău

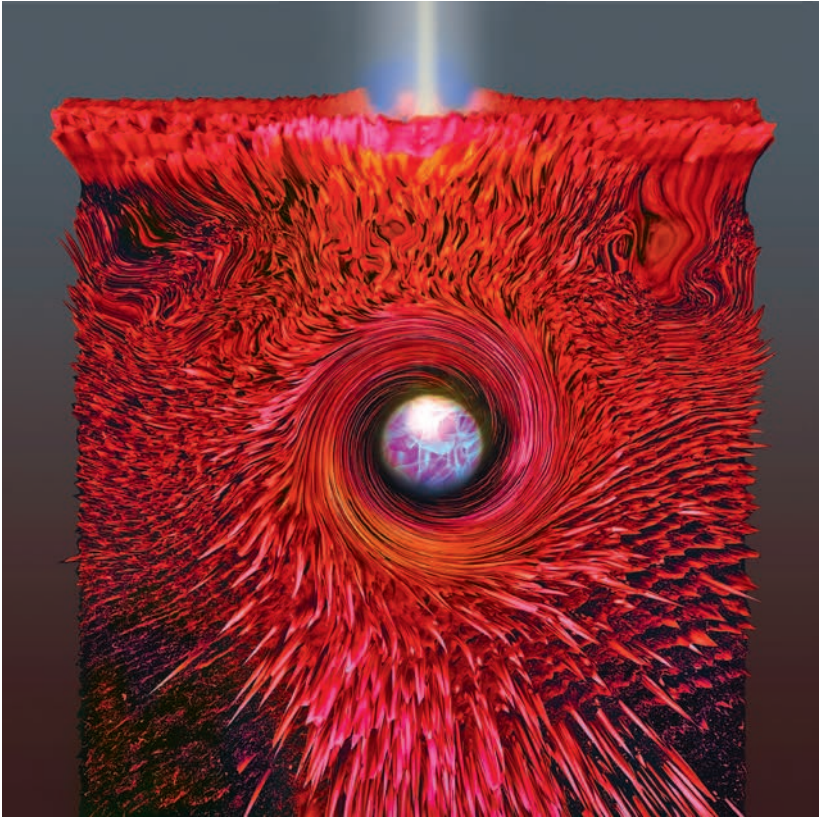
A.-S.I. – director al Institutului de Istoria Artei „G. Oprescu” al Academiei Române, doctor în științe istorice – specialitatea istorie modernă universală. Domenii de specializare: istoria artei românești și universale, sec. XIX; etnografie și artă populară românească (icoane pe sticlă și pe lemn, recipiente pentru praf de pușcă, ceramică); etnografie extra-europeană (Africa, America de Nord); istoria costumului civil și militar; istoria fotografiei și a filmului.

La 13 februarie 2014, în fastuoasele galerii ale Muzeului Național de Artă al Moldovei din Chișinău s-a deschis expoziția „Grafica românească 2013”, itinerată de la București, prin strădaniile coordonatorului acestei manifestări anuale – prolificul, inspiratul, pasionatul și dedicatul grafician Ioan Cuciurcă.

Pe simeze s-au alăturat 60 de artiști vizuali. Unii dintre ei sunt graficieni cu state vechi, alții sunt, în mod curent, practicanți ai altor tehnici decât acelea care le-au cantonat atenția pentru acest eveniment expozițional. Așa că s-au întâlnit opere realizate de pictori, sculptori, artiști decoratori etc., la fel de abili în a se exprima prin acromatism, în linie și pată, ca și atunci când folosesc uleiurile, lutul, fibrele textile sau alte materiale.

Angelica Alexe vede *Tandrețea* în acorduri de negru și aur, cu referiri la nuvela neterminată a lui Mateiu Caragiale *Negru și aur*. Evidente trimiteri livrești puteau fi observate și la alți expozanți: lucrarea *Fără titlu* a lui Emilian Mureșan, prin baia de sânge din colțul drept, sus, pare o ilustrație la *Patima roșie*, piesa pasională a lui Mihail Sorbul. Unii fac ilustrație cu adresă clară, precum Ioachim Nica la volumul de poezii *Scutier al iluziei* de Nicolae Mocanu – norii săi sunt investiți cu valori sinestezice, evocând compoziția omonimă a lui Claude Debussy. Vladimir Ene ilustrează

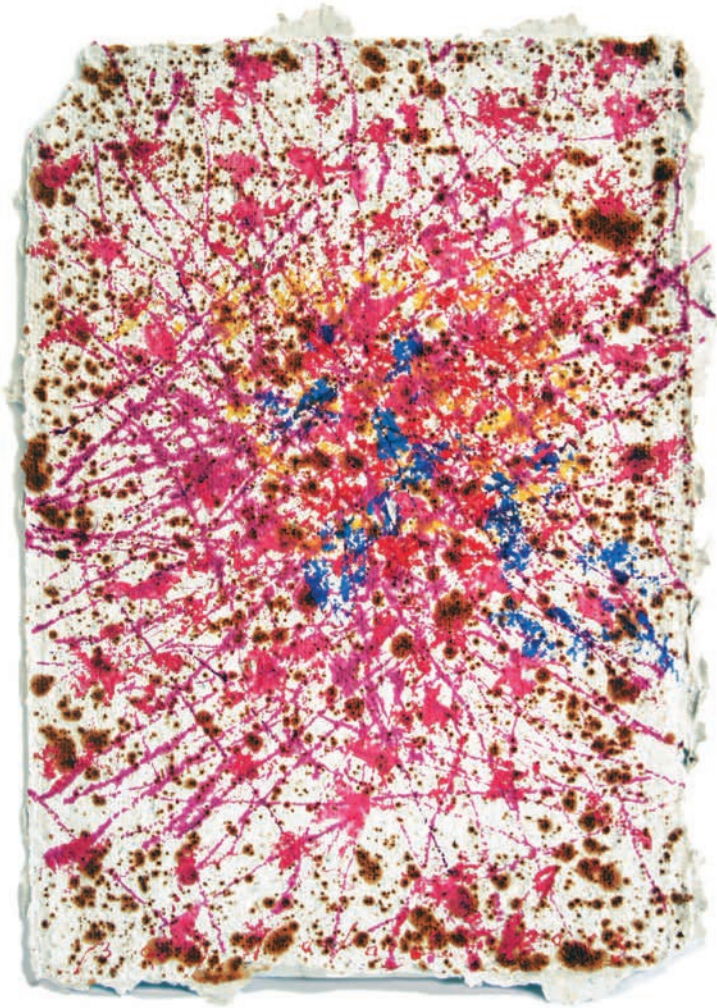
**Noi mijloace
de expresie plastică**

Ioan Doru Vlădoiu, *Din foc și duh*, digigrafie, 50x50 cm, 2013

Constantin Apostol, *Luana I*, tehnică mixtă, 33x41 cm, 2013

Olimpiu Bandalac, *Desen 02*, tehnică mixtă pe hârtie manuală, 21x30 cm, 2013

Aurel Pătrașcu, *Himera 1*, tehnică mixtă, 50x62 cm, 2011

Levente Albert, *Embryo 1*, tehnică mixtă, 70x100 cm, 2013

Marcela Rădulescu, *Interior-exterior II*, desen în creion & cărbune,
107x80 cm, 2011

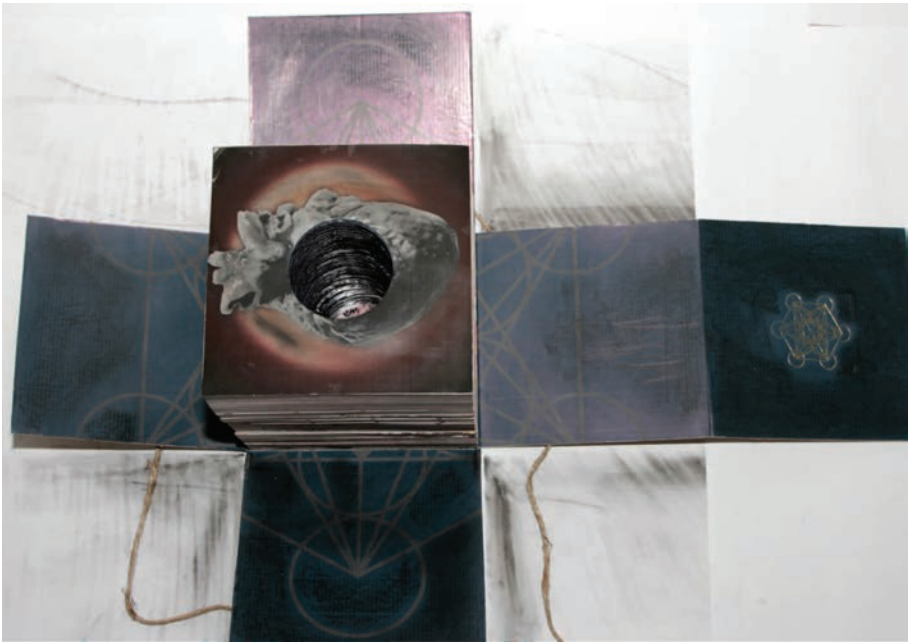
Ada Muntean, *Pe cord deschis 2*, desen în cărbune, 55x76 cm, 2011

Emilian Mureșan, *Fără titlu*, tehnică mixtă, 44x67 cm, 2011

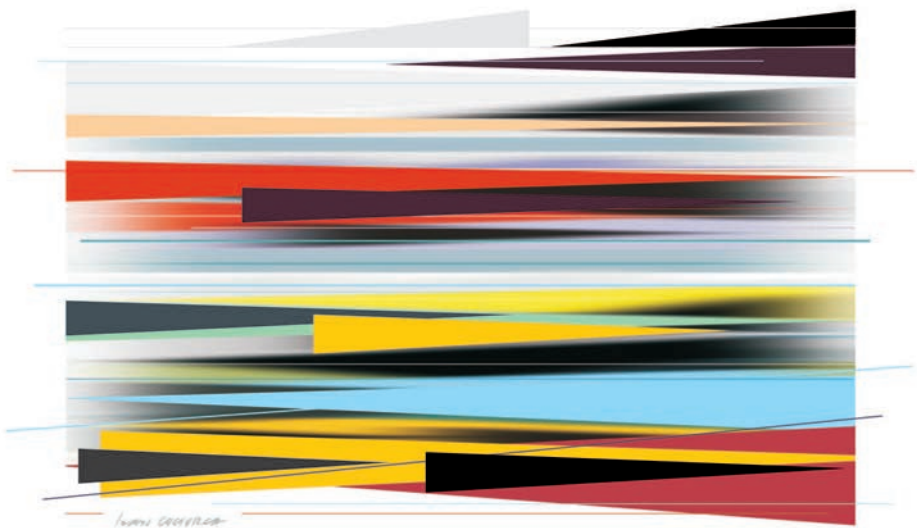
Alina Rizea Gherasim, *Tescani*, tehnică mixtă pe carton,
62,5x82,5 cm, 2011

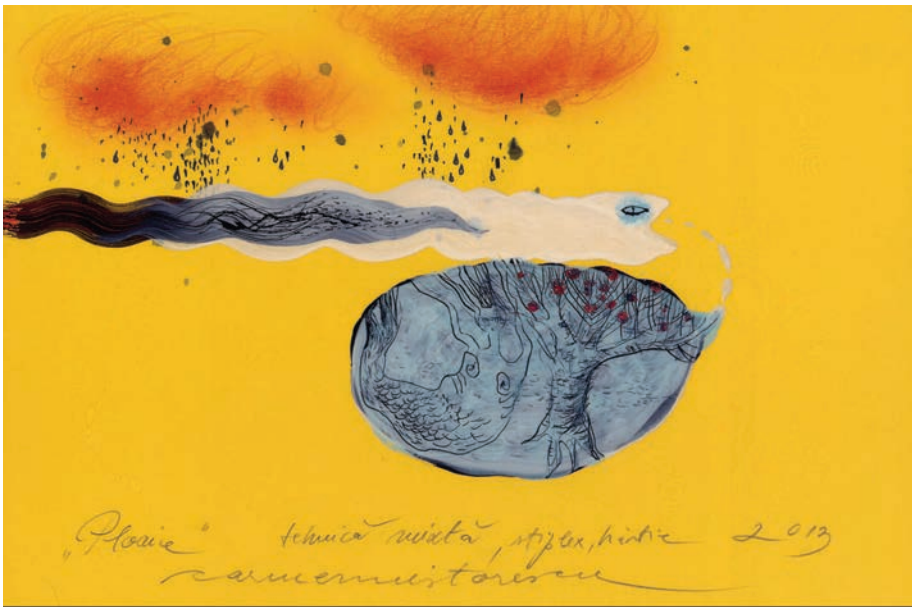
Monica Vasinca, *Cubul lui Metatron*, tehnică mixtă,
85x65 cm, 2013

Onisim Colta, *Cântar de cuvinte*, desen în pensulă pe hârie manuală, 50x35 cm, 2013

Ioan Cuciurcă, *Marile întinderi II: Glisare 1*, digital print,
70x100 cm, 2013

Carmen Nistorescu, *Ploaie*, tehnică mixtă, 33,7x24,5 cm, 2013

Adriana Lucaci, *Semn de întrebare*, acuarelă pe hârtie, 80x60 cm, 2013

Cristina Dora Găurean, *Bondage*, aquaforte, grafit,
49x60 cm, 2012

Iosif Stroia, *Portal 1*, pastel, 72x101 cm, 2013

admirabil inutilitatea, nimicnicia umană, în *Useless. Himerele* lui Aurel Pătrașcu nu au în ele nimic înspăimântător, ci, mai degrabă, ceva jucăuș și hâtru, ca personajele dintr-o poveste a copilăriei. Prin tehnica mixtă ce o folosește, ele sugerează colajul din materiale textile provenite din țesături țărănești. Colaj în adevăratul înțeles al termenului întrebuințează Felicia Bercu-Grosu în lucrarea intitulată *Ferestre* și, prin acest mijloc, oferă iluzia deschiderii spre spații imposibile. Imposibilitatea comunicării, claustrarea, claustrofobia, necomunicativitatea, deseperarea și însingurarea sunt teme comune pentru mai mulți expozanți: Cristina Dora Găurean (*Bondage*), Ada Muntean (*Pe cord deschis 2*), Viorica Edita Bodea Tătulea (*Vignetă 2*), Doina Mihăilescu (*Autoportret*) și Hermina Csata (*Alter ego*). Trauma produsă la desprinderea de copilărie este magistral sintetizată de Ioana Andrei în *Păpușile* sale difane, dar cu priviri angoasante, pierdute în masa de albastru terifiant, cu care identifică necunoscutul, exteriorul și bestiarul tehnicist, acaparator și devorator – elemente ce survin obsedant și în celelalte lucrări ale expozantei, *Peștera* și *Podul*. Lumea marionetelor, a teatrului de păpuși european sau asiatic, a siluetelor animate, este inspiratoare pentru Tiberiu Nicolae Marianov (*Familia, Plimbare pe role*). Cu eleganța și delicatețea caracteristice stilului său grafic, Ioan Atanasiu alătură ființe misterioase pe care le supune unei confruntări suprarealiste, ce se desfășoară într-un mediu tonat ocru-galben (*Ipostaze*). Dialogul fără cuvinte se manifestă prin gestică și mimică provenite din teatrul buf al Evului Mediu.

Prea puțini artiști mai sunt atrași de peisajul tradițional, dar aceia care îl slujesc o fac cu întreaga convingere și dăruire pentru a reprezenta frumosul natural în întreaga sa splendoare, precum Marieta Rodica Beșu (*Plopi la Ostrov*), Camelia Profirescu (*Peisaj la Sălciile*) și Alina Rizea Gherasim (*Conac, Tescani*) – cea din urmă într-o tehnică mixtă ce amintește serigrafiele lui Rauschenberg.

Programatic sau întâmplător, deliberat sau dintr-un imbold imanent, inexplicabil, unii dintre expozanți apelează la „citate” datând din alte epoci și din alte surse decât cele strict plastice. De fapt, opera de creație se clădește pe fundamente de milenii, imposibil de dat uitării atunci când memoria e bine garnisită cu lecturi și acumulări formale de la înaintași. Așa că folosirea citatului, cu ghilimele sau fără, nu este

criticabilă la nici unul dintre plasticienii care îl adoptă, ca mijloc de autoexprimare. Marius Jura propune o lucrare suprematistă (*Matrice 2012 T.S./ F.H. 1 – N.*); Olimpiu Bandalac redescoperă tașismul pe filieră gestualistă (*Desen 02*); *Asediul ocult* al lui Petre Dinu este o împletire între frotiu și gestualism. Frotiul este și pe placul lui Albert Levente, atunci când abordează și dezvoltă, într-un triptic, tema *Embrio*, în vreme ce *Nostalgia* lui Constantin Grigoruță se constituie dintr-o alăturare de realism și gestualism dezlănțuit. Amintirile din op-art îl îndeamnă pe Iosif Stroia să apeleze la efectele sigure ale acesteia în pastelurile sale *Portal 1* și *La limita spațiului*. Excurs în letrism fac Loretta Băluță Lorincz (*Omagiu lui Eminescu I*), Ana-Maria Rugescu (*Înscrișuri*) și Ioan Lăzureanu (*The new @ge Gods I*). Pentru Onisim Colta letrismul devine motiv de ironie: un *Cântar de cuvinte* pe al cărui taler se află o grămăjuie de litere dispartate ca și când ar fi o cantitate de zahăr sau griș măsurată la băcănie pentru un client cu apetență pentru citit. Radu Igaszag expune un portret compus din fragmente de mozaic (*Ștefan*). O evocare a lui Keith Haring se întâlnește în gravura în acvaforte a Adinei Sztrharszky, intitulată *Despre mine*, unde sunt compuse o sumedenie de siluete umane, cu capul în jos. *Visul* Silviei Ionel este o delicată sugestie a fluturărilor policrome ale subconștientului, similare aripilor de fluturi, cu specificile lor irizări. Cu propensiune pentru arta sacră, Marcel Munteanu schițează o *Pieta*. Tripticul *Studiu de lumină* al Claudiei Tache evidențiază transparența unei perdele de nailon prin care străbat razele de soare. Bogate efecte de lumini și umbre obține Marcela Rădulescu în desenul ei, executat în creion și cărbune, *Interior-exterior*. Narațiunile romantice și aspirațiile spre tărâmurii mirifice sunt la ele acasă în compoziția Luciei Pușcașu (*Călătorind departe*).

Pe lângă aceste lucrări bidimensionale, unii dintre participanți au optat pentru tridimensional: Atena-Elena Simionescu are un *Experiment / Carte obiect* ce se revelă secvențial și evoluează pe orizontală, ieșind dintr-o cutie; tot de la o cutie pornește și Monica Vasinca, pentru a-și surprinde admiratorii (*Cubul lui Metatron*). La alții, sugestia volumului este atât de mare, încât privitorul poate cădea în capcana întinsă de autori, dorind să atingă obiectul ca în cazul lui Ioan Doru Vlădoiu (*Din foc și duh*). Speculând efectele optice obținute din juxtapunerea tonurilor primare, Ioan Cuciurcă dă frâu liber jocurilor pirotehnice pentru a simula glisarea spre preriile fără margini (*Marile întinderi II: Glisare 1*). Săgețile

sale multicolore – și spirituale! – se îndreaptă direct către inimile privitorilor, pentru a-i capacita înspre înțelegerea limbajului necuvântat al inimii, neînțelese, de artist. În *Loana*, pasta de hârtie, presată în casetoane, și petele mozaicate de tonuri calde sunt specifice tehnicii experimentate de Constantin Apostol, care face legătura între maniera maștrilor anonimi, de fresce, cu tematică sacră din lăcașurile de cult ortodoxe și fanteziile artistului contemporan, în continuă căutare de noi mijloace de expresie plastică.

Această expoziție bucureșteană coincide, în chip fericit, cu o manifestare unde sunt prezentate piese de patrimoniu din colecțiile muzeului-gază – „Samurarii în arta Ukiyo-e” – fapt ce suscită un dialog între două epoci și mai multe stiluri din artele grafice.

Reunind plasticieni de vârste diferite și cu preocupări la fel de diverse, „Grafica românească 2013” se prezintă ca un spectacol atractiv și inspirator pentru publicul din Chișinău, dornic a se informa asupra tendințelor din plastica națională de dincoace de Prut.

Vlad MISCHEVCA

Patru mari bătălii de pe Prut

VI.M. – dr., cercet. șt. coord. la Institutul de Istorie al A.Ș.M., conf. cercet. (Associate professor, Ph.D.). Membru al Comisiei naționale de heraldică (1995-2013). Domenii de competență: istoria relațiilor internaționale din sud-estul Europei (sec. XVIII – înc. sec. XIX), genealogia domnilor fanarioți, vexilologie heraldică, raporturi istorice moldo-elene (în special cu Sf. Munte Athos). Distins cu medalia „Meritul Civic”, Diplomele de gradul I și II ale Guvernului Republicii Moldova, premii ale Academiei de Științe a Moldovei.

În decursul ultimelor patru secole malurile străbunului Prut au cunoscut un șir de bătălii importante din istoria sud-estului continentului european, la care au luat parte și românii moldoveni. Aceste conflagrații au avut un impact nemijlocit asupra destinului Țării Moldovei, apoi al Basarabiei și, în general, al României. Mulți s-au bătut pentru noi sau cu noi, sau între ei, dar toate nevoile, până la urmă, se abăteau pe capul nostru din cauză că pământul Țării era râvnit de cei mai puternici decât noi și avari de noi fruntarii. Alexandru Hâjdău remarcase că: „Poziția geografică a Moldovei a făcut ca ea să devină o adevărată cheie pentru cuceririle ulterioare ale Europei și nu putea să o lipsească de gloria – de a fi bastionul libertății europene, o apărare puternică față de turci...”¹.

Au fost și numeroase confruntări și lupte interne, când apele Prutului s-au înroșit și de sângele boierilor și domnilor Moldovei. Astfel, Ștefan sau Ștefăniță, fiul lui Petru Rareș, care venise la tron la data de 11 iunie 1551, destul de repede și-a pierdut viața din cauza unui complot al boierilor, pregătit cu sprijinul unuia dintre generalii habsburgilor, Castoldo. În noaptea de 1 septembrie 1552, pe când domnitorul se odihnea în cortul său din tabăra de la Țuțora de pe malul Prutului, oamenii generalului împărătesc, împreună cu alți con-

jurați dintre boieri năvălesc în cortul lui și îlucid cu sânge rece. Grigore Ureche descrie cum „noaptea cu toții (boierii – *n.n.*) s-au rădicat la podul de la Țuțora și au tăiatu ațile cortului asupra lui Ștefan vodă și cu multe rane pătrunzându-l, au muritu...”². Trupul său a fost dus și înmormântat în mănăstirea Pobrata.

În anul 1581, pe Prut, la Bolota, se bat lăpușnenii răzvrătiți împotriva lui Iancu-vodă Sasul: „s-au lovit de față și dându războiul vitejaște dispre amândouă părțile, perdură lăpușnenii războiul și domnișorul (pretendentul la tron – *n.n.*) încă să înica în Prut.”³

Dimitrie Bolintineanu prezintă legenda versificată despre evenimentele istorice legate de Țuțora de pe Prut (*Țuțora*)⁴ – fiind vorba, probabil, despre lupta cu un pretendent la tronul Moldovei contra lui Petru Șchiopul, în noiembrie 1587, când șirul pretendenților *descendenți* ai lui Ion Vodă cel Viteaz, care au încercat să preia tronul Moldovei, fusese completat de „un domnișor ce i-au fost zicând Ivan vodă”⁵.

Dimitrie Bolintineanu evocă în *Țuțora* un eveniment derulat în septembrie 1587, când are loc bătălia dintre Petru-vodă Șchiopul și cazacii, veniți la Țuțora pentru a-l înscăuna pe Ioan, zis Potcoavă: „Războiul lui Pătru Vodă, când s-au bătut la Țuțora cu niște cazaci ce venise cu un domnișor, ce-i zicea Ivan, 7096 (1587), Noemvrie 23”⁶. Acesta, însoțit de 3.000 de cazaci, pătrunde pe teritoriul Țării Moldovei, în noiembrie 1587, îndreptându-se spre cetatea de scaun a acestuia, cu intenția vădită de a-l alunga de la domnie pe Petru Șchiopul și a-i lua locul. Oștirea pretendentului Ioan a fost întâmpinată de cea a lui Petru Vodă, la Țuțora, unde, între 23 și 26 noiembrie 1587, se va desfășura o sângeroasă bătălie, încheiată cu victoria celui din urmă (care primise, între timp, sprijin armat din partea beifului de Silistra)⁷. Rămășițele oastei căzăcești, urmărite cu furie de cetele moldovene, vor fi lichidate, rând pe rând, doar un număr foarte redus dintre cazaci reușind să scape, trecând dincolo de hotarul Moldovei – „până la apa Cerimușului, de s-au tras în țara lor, puțini întregi, ci mai toți răniți și pedestriți”⁸.

Constantin Cantemir, domnul neștiitor de carte al Moldovei, și-a demonstrat calitățile sale de bun luptător, în anul 1685, atunci când intră în luptă în fruntea armatei sale, șarjând contra trupelor polone la *Boian*, pe Prut. E greu de crezut că această „ispravă” era fapta unui „moșneag de 58 de ani”, dovedind calități fizice și pricepere militară de excepție⁹.

Pe lângă lupte, s-au făcut deseori diferite concentrări ale oștilor, îndeosebi la Țuțora, în apropierea Iașului. Astfel, în cadrul expediției sultanului împotriva Cameniței, în prima campanie, condusă chiar de sultan, concentrarea trupelor turcă, moldoveană, munteană, căzăcească, tătărească, se făcu la Țuțora la 20 iulie 1672¹⁰. Domnul muntean Grigore Ghica se înfățișă cu o armată bine organizată, care produse mirare. Sosi și domnul Moldovei Gheorghe Duca; se adăugiră și tătării cu hanul lor și cazacii cu Doroșenko. Sultanul vizitează Iași, primit fastuos de domn; se face, cu acest prilej, lucrul nemaîntâmpnat până atunci: o slujbă turcească la *Sfântul Neculai domnesc*, pricină pentru care biserica a rămas închisă, „pecetluită câțiva ani de zile”¹¹.

Un episod aparte în istoria Prutului îl constituie evenimentele legate de începutul revoluției grecilor din 1821. Pregătirea revoluției pentru eliberarea pământului Eladei asupra s-a petrecut în Odesa și Basarabia, iar începutul îl avu „la Iași”, așa cum susținea și contemporanul ei Costache Negruzzi, în vestita-i scrisoare a VII-a, din septembrie 1839¹².

În noaptea de 22 februarie 1821, Alexandru Ypsilanti, însoțit de doi frați¹³ trece Prutul pe la vama Sculeni și, înconjurat de vreo 200 de arnăuți, sosește la Iași¹⁴. Începerea *Revoluției* se proclama în ziua de 27 februarie 1821, în fața bisericii *Trei Ierarhi*. Implicarea Iașului în mișcarea de eliberare a Greciei, organizată de *Societatea Amicală, a Prietenilor*, numită pe grecește *Philike-Hetairia* – „Eteria”, a avut și o fațetă sumbră. Deoarece Țara era prădată, iar locuitorii Iașului plecau în pribegie. Aproape întreaga cârmuire a Moldovei se adăpostise dincolo de Prut sau în Bucovina.

Pe 28 februarie (12 martie) 1821 la Iași se aflase vestea că împăratul rus Alexandru I nu acceptă ca Rusia să fie antrenată în mișcare, așa cum dăduse de înțeles Ypsilanti și-i cerea acestuia să se întoarcă în Rusia. Represiunea otomanilor îi sperie și pe boierii ieșeni, care își strâng în pripă catrafusele și pleacă spre zonele de carantină înființate de ruși la Sculeni, pe malul stâng al Prutului.

La Stânca, localitate pe malul drept al Prutului, s-a organizat tabăra elenă înființată la castelul boierului Iorgu Roznovan-Rosetti, construindu-se o întăritură lângă malul Prutului, în așteptarea armatelor turce

venind pe la Scânteia și Bordea. Alexandru Hâjdău a scris poezia în limba rusă *Стынка, над Прутом*, relatând cu pietate despre luptele crâncene între turci și eteriștii greci, concentrați, în 1821, la Stânca de pe Prut¹⁵.

Bătălia de la Țuțora a hatmanului de coroană Jan Zamoyski (1595)

Între 19-20 octombrie 1595 în Moldova, pe malurile Prutului, a avut loc *Bătălia de la Țuțora*, care a fost o bătălie dintre Uniunea statală polono-lituaniană (sprijinită de trupele Moldovei) și Imperiul Otoman (sprijinit de Hanatul Crimeii). Pentru Republica nobiliară polonă era inacceptabilă subordonarea teritoriilor românești de către habsburgi sau chiar completa lor subjugare de către Poarta Otomană. De aceea, în anul 1595, cancelarul și Marele hatman al Coroanei Jan Zamoyski (*kanclerz i hetman wielki koronny*, 1542-1605) a decis să intre cu o parte a trupelor polone în Moldova¹⁶.

În vara anului 1595 armata de coroană poloneză (aproximativ 5.000 de unități de cavalerie, 2.300 – infanterie), condusă de Jan Zamoyski a intrat în Moldova și la 27 august a ocupat Hotinul. După cucerirea capitalei Iași, la 3 septembrie marele hatman l-a instaurat în scaunul domnesc pe Ieremia Movilă. Introducerea armatei poloneze în Moldova a provocat o reacție rapidă a Porții Otomane. În timp ce sultanul era ocupat cu Mihai Viteazul, în Moldova a intrat o puternică armată a tătarilor (aproximativ 25.000), în frunte cu hanul Crimeii Gazi Giray II. La primirea veștii înaintării tătarilor dinspre Chișinău spre Iași, Zamoyski și-a transferat oastea pe malul stâng al Prutului pentru a proteja vadul de trecere a râului. La 6 octombrie armata poloneză a construit o fortificație specială, din șanțuri săpate și carele „obozului”. Din spate și de pe ambele flancuri ei erau protejați de râul Prut, iar din față a fost ridicat un val de apărare cu 13 bastioane și patru porți. În seara zilei de 18 octombrie au avut loc primele încăierări cu armata hanului. A doua zi, la 19 octombrie, a demarat bătălia. Hanul având puțină infanterie nu avea șanse de a penetra apărarea polonezilor. Infanteria și cavaleria poloneză au cauzat pierderi grele tătarilor, contraatacând prin porțile taberei. Luptele au continuat pe 20 octombrie, însă Gazi Giray al II-lea

a concluzionat că armata sa este în imposibilitatea de a învinge forțele Coroanei și a căzut de acord să înceapă negocierile.

La 21 octombrie a fost semnată pacea prin care tătarii recunosc domnia lui Ieremia Movilă și cad de acord cu prezența polonezilor în Moldova. După aceasta tătarii s-au retras. În urma *Bătăliei de la Țuțora* (câștigată de trupele poloneze datorită superiorității în arme de foc, în special a artileriei și a calităților de conducător militar ale Marelui hatman polon), pericolul direct turco-tătar, care plana asupra hotarelor Republicii polone, a fost înlăturat. Totodată, au fost îngădite pretențiile de suveranitate ale Habsburgilor asupra Moldovei, iar influența polonă în Moldova a fost reconstituită, fără a se ajunge la un război de proporții cu Imperiul Otoman¹⁷.

Sfârșitul Marelui hatman de coroană Stanisław Żółkiewski (1620)

Între 17 septembrie și 7 octombrie 1620, pe același teren de pe malurile Prutului a avut loc cea de a doua *Bătălie de la Țuțora* (în poloneză *Bitwa pod Cecora*), care a fost, de asemenea, o bătălie dintre Uniunea statală polono-lituaniană (sprijinită de trupele Moldovei) și Imperiul Otoman (sprijinit de Hanatul Crimeii).

Consiliul secret al Senatului polonez a hotărât să trimită forțele armate ale uniunii la luptă, în 1620, deși cei mai mulți membri ai Seimului considerau că armata poloneză nu este pregătită suficient pentru o asemenea campanie de amploare. Hatmanul de coroană Stanisław Żółkiewski, care avea în acel moment peste 70 de ani, a hotărât să lupte cu trupele otomane pe pământ străin, mai precis în Moldova, în lunca Prutului. Hatmanii Żółkiewski și Koniecpolski și-au condus armatele la Țuțora, unde aveau să înfrunte hoarda lui Han Temir. Armata poloneză număra peste 10.000 de soldați (dintre care 2.000 de pedestrași, restul cavalerie, dar fără cavaleria ușoară căzăcească), dintre care mulți soldați făceau parte din armatele private ale magnaților Korecki, Zasławski, Kazanowski, Kalinowski și Potocki. Armata poloneză, având un efectiv de aproximativ patru ori mai mic decât cea otomano-tătară, a intrat în Moldova la sfârșitul verii anului 1620. Domnitorul moldovean Gaspar Graziani, care era în mod oficial vasal al Imperiului

Otoman, a decis să se alătore polonezilor împotriva suzeranului său. Graziani a masacrat ienicerii din Iași, a luat prizonieri pe trimișii sultanului Osman al II-lea și s-a alăturat polonezilor (doar aproximativ 600-1000 de moldoveni s-au alăturat polonezilor). Żółkiewski a dat ordin ca trupele sale să construiască o tabără fortificată la Țuțora, acolo unde avuse loc bătălia polonezilor cu 25 de ani în urmă.

„În 23 zile a lui avgustu (1620) au venit Gașpar vodă în tabăra leșască, sprintin, numai cu 600 de oameni, la adunaria cu Jolcovschii. Și după sfatu ce au avut cu capetele leșăști, au purces cu toată oastea leșască pe Prut în gios, de la Hotin la Țuțora; și acolo la Țuțora au pus tabăra leșii. Scrie létopisețul leșăscu că au avut și Gașpar vodă 12.000 de oaste de țară. Sosit-au Jolcovschii la Țuțora sep<temvrie> 2.”¹⁸. În prima zi de luptă (8 / 18 septembrie), cei mai mulți dintre moldoveni au decis să treacă de partea turcilor, iar detașamentele adunate ale polonezilor au dat dovadă de lipsă de disciplină. Deja pe 19 septembrie a devenit clar că forțele poloneze nu mai au șanse să câștige lupta, dar pot să se retragă în mod organizat. Oastea polonă, chiar dacă a suferit o înfrângere serioasă pe câmpia Țuțorei din stânga Prutului, mai rămânea încă o forță de temut.

Retrăgându-se spre Nistru, după înfrângerea de la 9 / 19 septembrie 1620, pe câmpia Țuțorei, oastea polonă a săvârșit un marș militar extraordinar (de aproape 200 km) cu „tabăra legată” sau *obozul* (adică, sub acoperirea carelor de luptă)¹⁹, fiind în permanență hărțuită de inamic: „...au fost nevoiți să iasă din Țuțora cu sabia în mână, din pricina lipsei de hrană și, în timpul retragerii, trebuiau să se războiască în fiecare zi de la Dumnezeu, fiindcă necredinciosul nu le da pace nici un ceas, ci de pretutindeni împresura *obuzul* ca un nor negru și îl bătea necontenit din tuspătru laturile cu mare chiot, fie că umblau, fie că stăteau pe loc”²⁰.

Despre împrejurările morții acestui bătrân comandant de oști care a reușit totuși să se depărteze de apele Prutului, ne relatează Miron Costin în „Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace”, scris cam după o jumătate de secol de la dramaticele evenimente, ce au urmat bătăliei de la Țuțora: „...Când au fost amu aproape de Nistru, ca o milă de loc de la Movilău, la un sat anume Slobozia Saucăi, în ținutul Sorociei, acolo descălecăse oastea leșască... A doua zi, dez dimineața, au căzut

mai toate capetele leșești, părășiți unii și de slugile sale, alții rătăciți, pre mâna tătarilor... Iară pe Jolkowski, numai cu o slugă a lui rătăcit, pedestru, l-au găsit o drâmbă de tătari și până a înțelege cine este, văzându-l om bătrân, l-au tăiat. Și apoi din sluga lui înțelegând, că este Jolkowski, i-au dus capul la Skinder pașa și au stătut toată ziua înaintea corturilor lui Skinder... Și într-acela loc stă stâlp de piatră, făcut apoi de oamenii lui Jolkowski și până astăzi...”²¹.

Vom remarca că, Stanisław Żółkiewski (1547-1620) a fost o personalitate marcantă în istoria Republicii Nobiliare Polone (*Rzeczpospolita*), participând la un șir de evenimente și lupte de anvergură europeană. Descendent dintr-o veche familie de nobili polonezi (din herbul *Lubici*) el a deținut un șir de funcții de stat, de prim rang: *hatman al coroanei* (1588), *mare hatman* (1613), *mare cancelar* (1618), *castelan* de Lwow (1590), *voievod* al Kievului (1609) ș.a. Żółkiewski a fost un om cult și iubitor de carte, manifestându-se, în primul rând, ca un experimentat conducător de oști, care a luptat cu otomanii, tătarii, suedezii, cazacii și rușii (ocupând chiar și Moscova, la 1610)²². Luptele cu dușmanii coroanei polone l-au purtat pe acest vestit comandant, nu o singură dată, pe meleagurile moldave, unde și-a găsit, până la urmă, moartea, nu departe de Nistru, în tragica zi de 6 octombrie 1620, în circumstanțe nici pe departe explicit descrise de către istorici²³.

„Nenorocita campanie de la Prut” a lui Petru I (1711)

Primul război ruso-turc, care a vizat nemijlocit spațiul românesc, a fost cel din 1710-1713, pierdut de către Petru I într-o singură campanie – cea din Moldova, la 1711 (*Campania de la Prut, Прымскуї ноход 1711 з.*), numită inspirat, pe bună dreptate, de către Costache Negruzzi: „nenorocita campanie de la Prut”²⁴. La 20 noiembrie 1710, Imperiul otoman declarase război Rusiei, ambasadorul țarului, P. A. Tolstoi, și întreg personalul ambasadei ruse de la Constantinopol (aproximativ 70 de persoane) fiind întemnițați în închisoarea Edicule. La 23 februarie 1711, Rusia a declarat, la rândul ei, război Porții, țarul lansând și o *proclamație*, redactată în limba latină, către țările europene, în care preciza scopurile războiului dus împotriva otomanilor. Obiectivele declarate ale Rusiei în acest război erau, pe de o parte, obținerea

unei poziții avantajoase pe țărmul Mării Negre, iar pe de altă parte, eliberarea popoarelor creștine din Balcani, aflate sub dominația Porții²⁵. Promisiunea lansată de țar, privind eliberarea Țării de sub dominația otomană, a generat entuziasm în rândul boierimii moldovenești. Trebuie precizat că, la acea vreme, nu existau motive care să pună sub semnul întrebării sinceritatea promisiunii făcute de Petru I²⁶.

Învățatul principe Dimitrie Cantemir, subapreciind puterea Porții otomane și contând pe ajutorul Rusiei (care se scâldea la acea vreme în gloria victoriei asupra Suediei de la Poltava, la 1709), a semnat la 13 aprilie 1711 faimoasa „diplomă de la Luțk” (acțiunea sa culminând până la o *alianță fățișă politico-militară* cu Petru I). Domnitorul moldovean spera să primească domnia ereditară asupra țării, căreia i se garanta integritatea teritorială și deplina autonomie (sub *protectorat* rusesc).

În luna mai 1711 trupele de avangardă ale cavaleriei lui B. P. Șeremetiev au trecut Nistrul, iar la 25 iunie s-au unit la Iași cu grosul armatelor, sub conducerea nemijlocită a lui Petru I. Această oaste număra cca 46.000 de oameni (cu 120 de tunuri), la care au aderat 5.000 de oșteni moldoveni. Armata otomană (cca 120.000 de oameni cu 440 de tunuri), la 18 iunie 1711 a forțat Dunărea, la Isaccea, și s-a îndreptat pe malul stâng al Prutului, spre nord, unde a făcut joncțiune cu trupele călări ale hanului tătar (70.000 de oameni). Ion Neculce estimează efectivele armatei ruse la 50.000 de soldați și 52 de tunuri: „De toată oastea ca 50.000 avea și 52 puști. Și cât și era oaste, mai mult era bolnavă, flămândă și obosită. Iar turcii era cu veziriul 400.000, fără poiadiie tatarilor, și avea 400 de puști: oaste grijită și hrănită bine, fiind în țara lor”²⁷. Aceasta era însă numai o parte din armata Rusiei, armata care era împărțită și lupta pe mai multe fronturi: pe țărmurile Marii Baltice, în Moldova și între Bug și Caspica. Războiul pe mai multe fronturi a fost una din cauzele înfrângerii de la Prut, deoarece „în nădejdea voroavelor streini, a muntenilor, a leșilor, a sârbilor, a moldovenilor, au venit împăratul fără-oaste, negrijit, să să bată cu veziriul și cu poiadiie oștii turcești și tătarești, într-un mijloc de câmpu pustiu”²⁸.

Totodată, armatele otomane, ajunse pe malul Prutului, beneficiau și de sprijinul flotei dunărene. Flota avea rolul de a aproviziona oastea cu hrană, furaje și muniții și de a face legătură cu Imperiul otoman²⁹.

La 8 (19) iulie a avut loc *lupta de la Stănilești*, iar în următoarea zi trupele de sub comanda nemijlocită a lui Petru I au fost înconjurate și supuse unui crâncen atac. Pe data de 9 (20) iulie 1711, „s-a dat o luptă atât de cumplită încât nu are asemănare”. Otomanii nu au reușit însă să cucerească tabăra rusă și „s-au așezat iarăși în șanțurile rămase... *de pe vremea sultanului Osman (1618-1622)*”. Pe 10 (21) iulie, rușii au lansat, fără succes, mai multe contraatacuri, încercând să scape din încercuire: „la ivirea zorilor, trăgând din armele ce le aveau în mâini, ghiaurii (*creștinii* – n.n.) au ieșit din tabăra lor și au pornit la atac asupra gaziiilor musulmani”. Situația logistică a armatei ruse era însă foarte precară, deoarece „văzând că tunurile și puștile lor nu mai pot trage, ghiaurii se băteau cu vitejii gazii numai cu sabia”³⁰.

Situația armatei ruse și a aliatului său – detașamentele moldovenesti – era critică, fapt ce l-a determinat pe Petru I să înceapă tratative cu turcii. La 12 (23) iulie 1711 a fost încheiată pacea, conform căreia trupele ruse puteau pleca din Moldova, fiind însoțiți de Dimitrie Cantemir cu oamenii săi³¹. *Tratatul de pace de la Prut* stipula cedarea de către Rusia a Azovului; dărâmarea orașelor Taganrog, Kamennî Zaton și Novobogorodițk de la gurile râului Samara; neamestecul în treburile interne ale Porții; suspendarea dreptului de a avea ambasador la Constantinopol ș.a. Însă respectarea acestui tratat se târăgăna și, la 12(23) iunie 1712, a fost semnat un nou tratat ruso-turc, ca peste puțin timp Imperiul otoman să declare din nou război Rusiei, la 29 noiembrie (10 decembrie) 1712. Conform *Tratatului de pace de la Adrianopol* din 13(24) iunie 1713 Petru I a reconfirmat cedarea Azovului, a distrus fortificațiile de pe litoral, acceptând neamestecul său în afacerile poloneze. Granița ruso-turcă a suferit modificări, fiind stabilită pe râurile Samara și Oriol.

Pacea de la Prut prevedea ca „țara otomanilor să rămână întregă”. Era vorba de retrocedarea teritoriilor cucerite de ruși în timpul războiului dintre Poartă și Liga Sfântă. Cererea otomanilor de a-l preda pe Dimitrie Cantemir nu a fost satisfăcută de Petru I. Războiul era câștigat de otomani, cu importante consecințe pe toate planurile pentru Principatele Române³². Deoarece, chiar dacă pacea s-a făcut, „numai pentru pământul nostru, Moldovii, nime(ne)a nu s-au pus”. Ceea ce văzând turcii, „ni-au cuprins de toate părțile de ni-au luat pământul și ni-au încunguiurat toate granițele țării”, ocupând Hotinul și începând a „busurmăni” (în acel

olat) femeile și copiii. Țara stă „cu suspin la Dumnezeu, de cată cu ochii în sus: cei de rând fug la Poloni și se fac șerbi, podani”³³.

Dimitrie Cantemir devenea „cneaz rusesc”, cu titlul de *prea-luminat*, iar în Moldova, mult *prea-asuprită*, se instaura sistemul de conducere și administrare prin *fanarioții greci*, ce se va prelungi până la 1821. Astfel, după ultima domnie a lui Dimitrie Cantemir și până la 1821, sultanii curmă șirul domnilor băștinași la tronul Moldovei (în Țara Românească – din 1716), desemnându-i ei înșiși la tronurile din Principate pe domnii care-i doreau, lipsind, astfel, boierimea de dreptul de a alege domnul în Țară. Începe *secolul turco-fanariot...* „De la 1711, domnii pământeni nu se mai suiră pe robitele tronuri ale Moldovei și Valahiei. Așa, aceste nenorocite țări, cu pierderea celor mai mari și sfinte drituri (*drepturi* – n.n.), plătiră cea întâi alianță a lor cu Rusia ortodoxă!”³⁴.

În urma înfrângerii țarului rus Petru I în *Campania de la Prut*, din 1711, Țara Moldovei suferă cesiuni teritoriale, deoarece hanul Devlet Ghirai a convins Poarta să le cedeze nogailor din Bugeac teritoriul aflat sub jurisdicția domnului Moldovei, din apropierea „hotarului lui Halil pașa”, în lungime de 32 de ceasuri și în lățime de 2 ceasuri de mers³⁵. Nogaii, timp de aproape un secol (până în 1807), au utilizat (arendat) pământul celor „Două ceasuri” (aproximativ 10 km în lățime) în scopuri economice, plătind domnului și boierilor moldoveni arenda, numită *ușur* și *alăm* (zeciuala pentru semănături și pentru pășunatul vitelor).

Astfel, *campania de la Prut (1711)* este foarte semnificativă și prin faptul că a pus începutul unei noi concepții strategice, devenind ulterior definitorie în doctrina militară rusă pe parcursul sec. XVIII – începutul sec. XIX, constând în crearea unui *cap de pod Dunărean*. Totodată, practica acestei campanii cu sfârșitul său nefast pentru Rusia și aliații săi a demonstrat inconsistența ideii unui *război fulger*. În acest context, anul 1711 marchează acel *rubicon*, când pentru prima dată un țar al Rusiei a trecut Nistrul și a pășit în fruntea armatei rusești pe teritoriul Țării Moldovei. Începând din 1711, când trupele rusești și-au făcut pentru prima dată apariția pe pământ românesc și până în 1944, acestea au invadat teritoriul nostru de 12 ori³⁶. Iar dacă vom avea în vedere și Războiul de pe Nistru, când armata rusă (adică ofițerii și armele din dotația Armatei 14-a)³⁷ a participat la acțiuni militare împotriva noastră la 1992, această cifră se estimează la 13 invazii³⁸.

La 1711 pericolul pierderii autonomiei statale a Moldovei a fost foarte mare, iar șansa eliberării de sub dominația otomană cu ajutorul trupelor creștine ale rușilor era iluzorie. Mai mult ca atât, otomanii au instaurat în Principate pentru mai mult de o sută de ani – *regimul turco-fanariot*, ce a periclitat serios autonomia Moldovei și a Țării Românești. Axinte Uricariul a arătat destul de veridic urmările deosebite de grele pentru Moldova, care încercase să se opună cu ajutorul unei forțe străine stăpânirii otomane, dar, în consecință, nu numai că trebuia să plătească după retragerea oștirii rusești 50 de pungi „*baramlâc*” (pe care nu le-a dat ca domn Dimitrie Cantemir), dar și „...că venise lucrul la cumpănă – să fie *pașe* la Moldova și să nu mai trimită domnu”. Adică, la acel moment, asupra Moldovei plana pericolul transformării ei într-un „*pașalâc*”³⁹.

Subliniem, că încercările de extindere teritorială și a sferelor de influență ale Rusiei, înfăptuite de către Petru I, au devenit în continuare direcții „de program” (bazinul Baltic, sud-estul Europei, Caucazul) ale expansionismului țarist timp de două secole. „Este incontestabil că marele reformator (Petru I – *n.n.*) a fost ctitorul nu numai al Imperiului Rus, dar și al politicii imperiale, începuturile căreia au fost cu succes dezvoltate de către succesorii săi, îndeosebi de către Ecaterina II”⁴⁰.

Fără a mai putea azi atribui paternitatea unei butade celebre, consemnăm și noi, pe urmele regretatului istoric Gheorghe Buzatu⁴¹ că, de 300 de ani încoace, practic din 1711, când Petru cel Mare a atins Prutul, blestemul poziției noastre geopolitice a rezultat din faptul că, în orice moment al evoluției lor, „românii s-au aflat prea aproape de Rusia și prea departe de Dumnezeu!”⁴².

Trecerea Prutului pentru reîntregirea Țării (1941)

Pentru a reîntregi țara mutilată în 1940 și a răzbuca umiliința „brutalului ultimatum din anul trecut” (Grigore Gafencu, 24 iunie 1941)⁴³, urmată de retragerea fără lupte peste Prut – un nou război pe malul râului străbun a început în vara anului 1941⁴⁴. La 22 iunie 1941, generalul Ion Antonescu a emis cel mai cunoscut ordin de zi către armată, prin care sublinia motivele intervenției și obiectivele urmărite:

„[...] Ostași, vă ordon treceți Prutul! Zdrobiți vrăjmașul din răsărit și miazănoapte. Dezrobiți din jugul roșu al bolșevismului pe frații voștri

cotropiți. Reîmpliniți în trupul țării glia străbună a Basarabilor și codrii voievodali ai Bucovinei, ogoarele și plaiurile noastre [...]. V-o cere Neamul, Regele și Generalul vostru. Ostași, izbânda va fi a noastră. La luptă! Cu Dumnezeu înainte!” La rândul său, Regele Mihai I îi adresa lui Ion Antonescu o telegramă în care preciza: „În clipele când trupele noastre trec Prutul și codrii Bucovinei pentru a întregi sfânta țară a Moldovei lui Ștefan cel Mare [...], neamul întreg și cu mine trăim bucuria zilelor de glorie străbună, iar ostașilor noștri bravi le urez sănătate și putere ca să statornicească pentru vecie dreptele granițe ale neamului. Trăiască România! Trăiască viteaza noastră armată!”⁴⁵.

Luptele desfășurate în prima jumătate a lunii iulie 1941 la *capul de pod de la Țiganca* (localitate din județul Cahul – Republica Moldova, situată la 3 km est de Prut, vizavi de Fălciu) sunt comparabile cu marile bătălii purtate de armata română în zonele Cornești, Odessa, Cotul Donului, Kuban, Caucaz, Stalingrad sau Crimeea în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial⁴⁶. Până la 7 iulie capetele de pod au fost lărgite, dar în data de 8 iulie Divizia 35 infanterie a suferit o grea înfrângere în masivul Cornești, considerat cheia strategică a Basarabiei.

Prin *bătălia de la Țiganca* se înțelege ansamblul luptelor grele purtate pentru forțarea liniei Fălciu – Bogdănești și cucerirea zonei puternic fortificate de dincolo de Prut, cu centrul în localitatea Țiganca, lupte care au luat forme extrem de dure în zilele de 4-12 iulie. Acest sector era extrem de important ca urmare a poziției sale pe Prutul mijlociu, a existenței celor două poduri, de șosea și cale ferată, la intersecția unor linii de comunicație din Basarabia centrală și de sud-est. Configurația terenului a creat probleme ofensivei: dincolo de Prut se întindea o luncă joasă, pe valea Tigheciului, urmată de dealurile Toceni, Cania, Epureni, întreaga zonă dispunând de puternice linii întărite. La acestea s-au adăugat ploile intense din acele zile, care au umflat pâraiele și au creat noi dificultăți înaintării trupelor române⁴⁷.

În luptele pentru eliberarea Nordului Bucovinei și a Basarabiei – etapă semnificativă a războiului nostru în est, sfârșită la 26 iulie 1941 – pierderile trupelor române s-au ridicat la 4.271 morți, 12.326 răniți și 6.168 dispăruți. Reconstrucția *Cimitirului de Onoare de la Țiganca* s-a încheiat la 1 iunie 2006, la Sfânta Sărbătoare a Înălțării Domnului – Ziua Eroilor României, atunci când a și fost inaugurat⁴⁸.

În loc de concluzie vom reține că, încă la 1936, neîntrecutul Nicolae Iorga s-a destăinuit jurnalistului I. Joldea Rădulescu: „Paradoxul este acesta: cât timp nu ne atacă, trebuie să opunem Rusiei – dacă putem, bineînțeles – armata altora, armata Europei întregi. Dacă aceasta nu se poate, dacă Europa va fi divizată... noi trebuie să stăm deoparte. Altfel, suntem distruși... Noi trebuie să ne ferim ca de foc să irităm pe ruși, întâi, fiindcă suntem prea aproape de ei și al doilea, fiindcă rușii sunt ca elefanții: nu uită niciodată...”⁴⁹.

Note

¹ Александр Хиждеу, *Заметки*, în *Избранное*, Литература артистикэ, Кишинев 1986, с. 239.

² Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Marii cronicari ai Moldovei*, coord. de G. Ștrempele, Editura Academiei Române, București, 2003, p. 110.

³ *Ibidem*, p. 157.

⁴ Dimitrie Bolintineanu, *Legende istorice*, ediția a III-a, Litera, București – Chișinău, 2003, p. 231-232.

⁵ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Marii cronicari ai Moldovei*, coord. de G. Ștrempele, Editura Academiei Române, București, 2003, p. 162.

⁶ *Ibidem*, p. 162.

⁷ Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, ediția a II-a revăzută și completată, București, 1966, p. 199.

⁸ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Marii cronicari ai Moldovei*, coord. de G. Ștrempele, Editura Academiei Române, București, 2003, p. 162.

⁹ Constantin Rezachevici, *Constantin Cantemir (1627-1693). O viață neobișnuită – de la Silișteni la scaunul Moldovei*, în *Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII*. Coordonator și redactor științific acad. Andrei Eșanu, Știința, Chișinău, 2008, p. 61-83.

¹⁰ C. Giurescu, *Istoria Românilor. Vol. III, Partea I (1601-1821)*. Ediția a doua, revăzută și adăugită. București, 1944, p. 123.

¹¹ C. Giurescu, *Istoria Românilor. Vol. III, Partea I ...*, 1944, p. 142.

¹² Costache Negruzzi, *Scrisoarea VII (Calipso)*, septembrie 1839, în C. Negruzzi, *Nuvele*, Erc Press, București, 2009, p. 138.

¹³ Ei erau fiii fostului domn fanariot Constantin Ypsilanti. Vezi: Vladimir Mischevca, *Principele Constantin Ypsilanti, 1760-1816*. CIVITAS, Chișinău, 1999, 175 p.

¹⁴ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV, documentul nr. 67.

¹⁵ Alexandru Hâjdău, *Clipe de inspirație*. Chișinău: Litera, 2004, p. 21.

¹⁶ Dariusz Milewski, *A Campaign of the Great Hetman Jan Zamoyski in Moldavia (1595). Part I. Politico-diplomatic and military preliminaries*, în „*Codrul Cosminului*”, XVIII, 2012, nr. 2, p. 261-286; V. Constantinov, *Moldavia w stosunkach międzynarodowych w końcu XVI i na początku XVII wieku*, în: *Rzeczpospolita wobec Orientu w epoce nowożytnej*, ed. by D. Milewski, Zabrze, 2011, p. 10-21.

¹⁷ Dariusz Milewski, *A Campaign of the Great Hetman Jan Zamoyski in Moldavia (1595). Part II. The Battle of Țuțora and Aftermath*, în „*Codrul Cosminului*”, XIX, 2013, No. 1, p. 57-76.

¹⁸ Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, „Capul al optul<lea>”, în *Marii cronicari ai Moldovei*, coord. de G. Ștrempel, Editura Academiei Române, București, 2003, p. 208.

¹⁹ Sergiu Tabuncic, *Campania poloneză de la Prut din anul 1620. Localități și locuri străbătute în cursul expediției*, în *Anuarul Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei*, 2012, Chișinău, 2013, p. 68-84.

²⁰ A. Pippidi, *Cronica armenilor din Camenița. (Noi spicuiuri privitoare la istoria românilor)*. în *Studii*, T. 26, nr. 1, p. 150. Cf.: <http://www.vostlit.info/Texts/rus9/Kamenec/frame-text.htm>

²¹ M. Costin, *Opere alese*, Chișinău, 1957, p. 109-110; *Idem*, *Opere*, P. P. Panaitescu (ed.), București, 1958, p. 75; Cf. Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei. I*, București, 1993, p. 356.

²² Vezi: W. Hanh, *Stanisław Żółkiewski w poezji polskiej*, Poznan, 1920; J. Kuczynska, *Stanisław Żółkiewski – hetman i pisarz*, Wrocław, Kraków, 1988; L. Podhorodecki, *Stanisław Żółkiewski*. Warszawa, 1988; J. Besała, *Stanisław Żółkiewski*, Warszawa, 1988.

²³ Vl. Mischevca, „Stâlpul Leahului” – cel mai vechi monument al unui comandant de oști de pe teritoriul Republicii Moldova, în volumul *Studii de istorie veche și medievală: Omagiu profesorului Gheorghe Postică* / ed. T. Arnăutu, O. Munteanu, S. Musteață, Pontos, Chișinău, 2004, p. 233-241.

²⁴ Negruzzi Costache, *Scrisoarea a XIX (Ochire retrospectivă)*, iunie 1845, în C. Negruzzi, *Nuvele*, Erc Press, București, 2009, p. 170.

²⁵ Ion Foțșeneanu, *Tratatul de la Luțk și campania țarului Petru I în Moldova (1711)*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, Academia Republicii Populare Române. Institutul de studii româno-sovietic, București, 1963, p. 34; Al. Boldur, *Expediția de la Prut din 1711*, în *Studii și cercetări istorice*, XIX, 1946, p. 47-86 etc.; <http://www.1812.md/razboiul-ruso-otoman-1710-1711-campania-de-la-prut> (Bogdan Mihail, *Războiul ruso-otoman (1710-1711). Campania de la Prut.* – accesat la 4.02.2014).

²⁶ Leonid Boicu, *Momentul 1711 în raporturile politice ale Principatelor Române*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol – Iași*, XXII, 1985, p. 282.

²⁷ Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Dabija Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*, în *Marii cronicari ai Moldovei*. Ed.: G. Ștrempel, București, 2003, p. 1033.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Adrian Tertecel, *Activitatea țarului Petru cel Mare în primele luni ale războiului ruso-otoman din 1710-1711. Trei documente rusești*, în volumul *Istorie și diplomație în relațiile internaționale. Omagiu istoricului Tahsin Gemil*, Editura Ovidius University Press, Constanța, 2003, p. 333; Adrian Tertecel, *Anexele „Jurnalului” lui Ahmed bin Mahmud privind campania de la Prut (1711)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, XII, 1994, p. 203.

³⁰ Adrian Tertecel, *Un izvor otoman necunoscut istoriografiei noastre: „Jurnalul” (Defter) lui Ahmed bin Mahmud (secretar al vistieriei otomane) privind campania militară a Înaltei Porți din anul 1711 în Moldova*, în *Caietele laboratorului de studii otomane*, nr. 2, București, 1993, p. 86.

³¹ A. З. Мышлаевский, *Война с Турцией 1711. Прутская операция*. СПб, 1898; *История русской армии и флота*, т. 1, М., 1911.

³² Ionel Căndea, *Asediul Brăilei de la 1711. Două puncte de vedere contemporane*, în *Analele Universității „Dunărea de Jos” Galați*. Seria 19, Istorie, tom VII, 2008, p. 95.

³³ Nicolae Iorga, *O suferință de cărturar român între străini. Dimitrie Cantemir în Rusia*, în „Revista Istorică”, nr. 7-9, 1925, p. 142.

³⁴ M. Kogălniceanu, *Scriseri literare, istorice și sociale*, Litera, Chișinău, 1997, p. 228.

³⁵ M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopiseștele Moldovei și Valahiei*, ed. II, vol. II, p. 138-139.

³⁶ Vezi: Nicolae I. Arnăutu, *Douăsprezece invazii rusești în România* / Prefață de Apostol Stan, București, 1996, 207 p. *Idem. Douze invasions russes en Roumanie*, Cuget Românesc, Buenos Aires, 1956; I. Constantin, *România, Marile Puteri și problema Basarabiei*, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 16.

³⁷ Vlad Mischevca, *Moldova de peste Nistru (de la anexare până la Războiul pentru Apărarea Patriei: 1792-1992)*, în „Limba Română”, revistă de știință și cultură, nr. 9-12 (219-222), anul XXIII, 2013, p. 212-228.

³⁸ Vlad Mischevca, *Impactul geopolitic al războaielor ruso-turce asupra Principatelor Române*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. XIII, București, 1999, p. 165-187.

³⁹ A. Eșanu, *Considerații despre viața și activitatea cărturărească a lui Axinte Ūricarul*, în „Revista de istorie a Moldovei”, nr. 3-4, 1994, p. 41.

⁴⁰ E. В. Анисимов, *Время петровских реформ*, Ленинград, 1989, с. 417.

⁴¹ G. Manole, *Moartea unui cărturar*, în „Cronica veche”, Iași, Anul III, nr. 6-7, iunie-iulie 2013, p. 5.

⁴² <http://www.ziaristionline.ro/2011/09/07/profesorul-gheorghe-buzatu-xenopol-rusii-turcii-si-romanii-prea-aproape-de-rusia-prea-departe-de-dumnezeu/> (accesat la 9.02.2014).

⁴³ „...Cele ce se întâmplă azi sunt urmările acestei nenorociri care a dus acum la un război între cele două popoare care niciodată în istorie nu au luptat unul împotriva altuia” (Grigore Gafencu, *Misiune la Moscova. 1940-1941*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1995, p. 230-231).

⁴⁴ Cf.: Călin Hentea, *Dacă am fi luptat și vărsat sânge în 1940 pentru Basarabia, poate că...* http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/am-fi-luptat-i-varsat-sange-1940-basarabia-poate (accesat la 4.02.2012)

⁴⁵ Jipa Rotaru, Octavian Burciu, Vladimir Zodian, *Mareșalul Antonescu. Campania anului 1941*, Oradea, 1994; Jipa Rotaru, Alexandru Dușu, Florica Dobre, *Campania din Est în ordine de zi*, vol. I, București, 1993.

⁴⁶ http://www.once.ro/cimitire/cimitir_tiganca.php (*Cimitirul Românesc de Onoare de la Țiganca*).

⁴⁷ Ion Agrigoroaiei, *Bătălia de la Țiganca*, în „Revista română”, nr. 4 (50), 2007, p. 14-15.

⁴⁸ Ilie Schipor, *Cimitirul de onoare al eroilor români de la Țiganca*, în revista „Cugetul”, Chișinău, nr. 2 (30), 2006, p. 19-23.

⁴⁹ <http://www.ziaristionline.ro/2011/09/07/profesorul-gheorghe-buzatu-xenopol-rusii-turcii-si-romanii-prea-aproape-de-rusia-prea-departe-de-dumnezeu/> (accesat la 9.02.2014).

Dinu POȘTARENCU

Repunerea în drepturi a limbii române (1917-1918) (I)

D.P. – doctor în istorie, Institutul de Istorie, Stat și Drept al A.Ș.M., cercetător științific superior. Domenii de competență: istoria modernă a Basarabiei, istoria localităților, genealogie. Dintre lucrările publicate: *Străzile Chișinăului. Denumiri vechi și actuale* (1998), *O istorie a Basarabiei în date și documente* (1998), *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus* (2006), *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei* (2005) etc.

Exclusă din viața publică prin Regulamentul din 1828 și devenită străină în patria sa, limba română a fost readusă în ambianța politico-administrativă a provinciei în timpul evenimentelor social-politice efervescente din 1917-1918, ce s-au derulat după prăbușirea autocrației țariste, ca rezultat al Revoluției Ruse din februarie 1917.

Însă procesul de revenire a limbii române a decurs anevoios, înfruntând consecințele politicii țariste de rusificare. Un impediment serios în calea acestui deziderat îl constituia prezența în posturile administrative a vorbitorilor de limba rusă, dar și lipsa, în mare parte, a cadrelor naționale românești. Pe deasupra, vocabularul vorbitorilor de limba română era sărac, poluat cu rusisme.

Tendința de a readuce limba română în mediul social al Basarabiei a fost exprimată chiar la începutul revigorării, în 1917, a mișcării de eliberare națională a românilor basarabeni. În numărul din 2 aprilie 1917 al gazetei chișinăuene „Cuvânt moldovenesc” este publicat un articol nesemnat, cu titlul *La luptă în unire*, prin care autorul i-a îndemnat pe moldovenii să nu rămână „în nelucrare”, în vremi de prefaceri. „Noi, moldovenii, sântem chemați a ne înfăptui visurile noastre de viață slobodă, po-

trivrit cu însușirile noastre naționale. Dacă până acuma am dus o viață de robi nevinovați ai împărăției rusești, de azi înainte sântem slobozi și ni-i îngăduit să fim ceea ce ne-a lăsat Dumnezeu – moldoveni sau mai bine zis români”. Declarând că moldovenii trebuie să fie „stăpâni în țara noastră”, autorul articolului a răspuns, totodată, la întrebarea cum se poate atinge acest scop: „Prin lupta politică. Noi trebuie să dăm mână cu mână și să întocmim din toate sufletele moldovenești o singură suflare – un partid național moldovenesc, care să lupte pentru autonomia moldovenilor, adică pentru dreptul de a avea ocârmuirea lor deosebită moldovenească, de a se lumina în școlile lor moldovenești, de a se ruga lui Dumnezeu în biserica lor moldovenească, de a se judeca la judecățile lor moldovenești și de a trăi după felul și însușirile neamului moldovenesc. Cel dintâi prilej de luptă Partidul Național Moldovenesc înființat îl va avea la alegerile adunării întemeietoare, care se va reuni în Petrograd, pentru a hotărî felul de ocârmuire a împărăției. În acea adunare moldovenii trebuie să trimată numai deputați moldoveni, care vor vorbi și vor lucra pentru interesele naționale moldovenești și, în rândul cel dintâi, vor cere pentru moldoveni dreptul de sineocârmuire. Alt prilej de luptă partidul național moldovenesc îl va avea la alegerile în zemstvă și în ocârmuirile orașene. Fiind noi moldovenii neamul cel mai numeros în Basarabia și în unele ținuturi din Herson și Podolia, trebile de ocârmuire în aceste părți să încapă în mâinile moldovenilor, arătați și sprijiniți de Partidul Național Moldovenesc. În sfârșit, prilejul de luptă îl vor da Partidului Național Moldovenesc numeroșii străini, care au acaparat slujbele, pământurile, meșteșugurile și negustoria, în părțile acestea moldovenești. Partidul Național Moldovenesc va lucra spre a curăța ogorul neamului nostru de neghina străinilor – începând de la episcop și sfârșind cu cel din urmă cinovnic, care vor să înădușe suflarea moldovenească”¹.

La sfârșitul lunii martie 1917, la Chișinău s-a constituit Partidul Național Moldovenesc, iar la 9 aprilie 1917, în paginile „Cuvântului moldovenesc” este tipărit programul acestui partid, din care cititorii au putut afla că membrii proaspetei organizații politice și-au propus, pe lângă alte scopuri, să lupte pentru ca „administrația (ocârmuirea locală) și judecățile să se împlinescă, de sus până jos, de către slujbași ieșiți din sânul poporului și în limba poporului. Limba rusească să fie numai pentru legăturile cu stăpânirea de sus”².

În zilele de 6-7 aprilie 1917, în orașul de reședință al provinciei a avut loc adunarea cooperatorilor din Basarabia. Participanții la ea au hotărât să trimită Guvernului Provizoriu al Rusiei un memoriu, „în care să fie arătate dorințele politice ale cooperatorilor moldoveni din Basarabia. Acest memorandum cuprinde tot acele gânduri care sânt arătate și în programul partidului nostru național”³.

Pe data de 18 aprilie / 1 mai 1917, cu ocazia „serbării muncitorilor din toată lumea”, la Odesa s-a desfășurat o manifestare a ostașilor moldoveni din garnizoana de aici, la care au fost prezenți „aproape toți membrii comitetului național”⁴ de la Chișinău. Despre această amplă manifestare citim în reportajul publicat în „Cuvânt moldovenesc”: „Ostașii soseau în cete după companii, aducând cu ei steagurile naționale, cu florile⁵ – roșu, galben și albastru. La ora 1 adunarea a fost deschisă, de față fiind la vreo 10 mii de ostași și unde și unde câte o față în straie neostășești”⁶. Prin hotărârea adoptată, militarii basarabeni din Odesa au susținut în întregime scopurile formulate în programul Partidului Național Moldovenesc.

Ulterior, la programul acestui partid au aderat și alte colectivități din Basarabia.

Cererile de a întrebuința limba română în instituțiile administrative erau înaintate de săteni, o bună parte dintre care posedau slab limba rusă. O asemenea cerere a fost exprimată în cadrul adunării delegaților, din 23 aprilie 1917, din plasa Slobozia-Bălți, convocată pentru a dezbate „nevoile neamului nostru moldovenesc din Basarabia” și care s-a desfășurat sub președinția lui Dumitru Bujor, președintele comitetului de plasă. În hotărârea adoptată, care cuprinde și alte cereri, se menționează: „Toți breslași⁷ de pe la felurite așezământuri să fie moldoveni sau, cel puțin, să știe limba moldovenească”⁸.

O hotărâre similară a fost adoptată și în cadrul adunării din 16 mai a delegaților din plasa Lăpușna, condusă de D. A. Ciugureanu, președintele comitetului de plasă⁹. Ulterior, mai cu seamă în zilele de toamnă a anului 1917, aceeași doleanță și-au exprimat-o și țărani dintr-un șir de sate basarabene: Brânzeni, județul Orhei¹⁰; Pociumbeni (22 septembrie), Pociumbăuți (28 septembrie), Țâghira (1 octombrie), Vulpești (1 octombrie), Zaharancea (1 octombrie), Cucuieții Vechi (27 octom-

rie), Rădeni (27 octombrie), Hiliuți (28 octombrie), Sturzeni (28 octombrie), Cucuieții Noi (29 octombrie), Gălășeni (29 octombrie), Pârlița (29 octombrie), Mălăiești (4 noiembrie), Glodeni (18 noiembrie), Cetireni (19 noiembrie), Pârjota (19 noiembrie), Todirești (19 noiembrie), Berești (1 decembrie), Borisăuca (1 decembrie), Iabloana Veche (1 decembrie), Mânzătești (1 decembrie), Unțești (1 decembrie), toate din județul Bălți; Bobulești (27 septembrie), Gvozdova (27 septembrie), Țâra (29 septembrie), Ghindești (29 septembrie), Putinești (2 octombrie), Șuri (3 octombrie), Slobozia-Cușălăuca (5 octombrie), Ivanovca (10 octombrie), Sevirova (10 octombrie), Gura Camencii (27 octombrie) din județul Soroca; Ialoveni (1 octombrie), Sociteni (2 octombrie), Brăila (3 octombrie), Dănceni (3 octombrie), Tochile (3 octombrie), Nimoreni (4 octombrie), Milești (5 octombrie), Pârjolteni (6 octombrie), Suruceni (6 octombrie), Budești (8 octombrie), Vălcineț (8 octombrie), Băcioi (9 octombrie), Ciopleni (12 octombrie), Sângera (12 octombrie), Malcoci (14 octombrie), Colonița (30 octombrie), Goian (30 octombrie), Cheluitori (1 noiembrie), Tohatin (2 noiembrie), Vadul lui Vodă (2 noiembrie), Hânțești (5 noiembrie), Stolniceni (5 noiembrie), Lohănești (7 noiembrie), Fundul Galbenei (8 noiembrie), Zâmbreni (14 noiembrie) din județul Chișinău; Gălești (5 octombrie și 12 noiembrie), Peresecina (8 octombrie), Teleșeu (8 octombrie), Nișcani (26 octombrie), Călărași (27 octombrie), Zăhăicani (5 decembrie) din județul Orhei; Ermoclia (5 octombrie) din județul Akkerman; Cozăreni (6 octombrie) din județul Hotin; Țiganca (8 octombrie), Caragaș (10 octombrie), Enichioi (10 octombrie), Tartaul (10 octombrie), Șamalia (11 octombrie), Fricăței (3 noiembrie) din județul Ismail¹¹.

Treptat, limba română a început să substituie limba rusă, devenind limbă de comunicare în cadrul unor organisme din sfera socială. Bunăoară, pe data de 9 mai 1917, „în Chișinău a avut loc o adunare a împuterniciților de la tovărășiile cooperative satești și orășenești. La adunare s-a dezbătut treaba îndestulării ținutului cu bucate și mărfuri. La adunare s-a vorbit numai în limba moldovenească, pe când până acum se vorbea mai mult în limba rusă”¹².

În public se rosteau cuvântări în limba română, fapt despre care se relatează în „Cuvânt moldovenesc” din 25 iunie 1917: „Acum la toate adu-

nările zemstvelor și la orice adunări obștești, dacă moldovanul nu știe rusește, nimeni nu-l oprește să-și spuie cuvântul în moldovenește”¹³.

Între timp, în cadrul structurilor administrative ale Basarabiei a fost creat un prim organ constituit din etnici români, și anume: Comisia Școlară Moldovenească de pe lângă Zemstva Gubernială a Basarabiei, care și-a inițiat activitatea de la prima sa ședință, din 2 mai 1917.

Limba română a început să fie luată în considerare de unele instituții publice, care efectuau traduceri în această limbă. Astfel, în paginile organului oficial al administrației basarabene „Basarabia liberă”, din 17 iunie 1917, a fost inserat următorul anunț: „Toate persoanele din cadrul diferitor instituții și comisii culturale, care traduc în limba moldovenească broșuri și, în genere, texte referitoare la momentul actual, sunt invitate astăzi la Secția de Învățământ Public a Comitetului Executiv al Zemstvei Guberniale, pentru a discuta și a elabora un plan comun de lucru”¹⁴.

Cererile de a introduce limba română în sistemul administrativ al Basarabiei nu conteneau. La 25 iunie 1917, Sfatul Deputaților și Soldaților Moldoveni din Odesa a adoptat o hotărâre, în care au enumerat revendicările înaintate Comitetului Gubernial din Basarabia din partea soldaților și ofițerilor moldoveni, în număr de 60 de mii de oameni. Printre revendicările enunțate figurează și aceasta: „Si fie introdusă limba moldovenească în administrație, adică în așezământurile țării și cele obștești, și în judecată; slujbașii rusificatori din aceste așezământuri să fie înlocuiți cu oameni cari știu limba moldovenească și celelalte limbi din Basarabia și care sânt ca sprijinitori ai revoluției”¹⁵.

Introducerea limbii române în instituțiile administrative putea să se producă, evident, dacă în sfera lor activau cadre naționale. Însă aceste cadre erau într-un număr redus, preponderent rusificate. Pentru a soluționa, cât de cât, această problemă stringentă și dificilă, Comisia Școlară Moldovenească, de pe lângă Zemstva Gubernială a Basarabiei, în cadrul ședinței sale din 7 iulie 1917, a supus discuției chestiunea referitoare la revenirea în Basarabia a tuturor intelectualilor moldoveni, care erau angajați în serviciu dincolo de hotarele Basarabiei. La sfârșitul schimbului de păreri este aleasă o subcomisie, cu misiunea de a se ocupa de această problemă, compusă din următoarele persoane: arhi-

mandritul Gurie Grosu, Alexandru I. Gropa, protoiereul Constantin Popovici și Nicolae N. Alexandri. Această subcomisie urma să clarifice numărul posturilor vacante sau propuse eliberării în viitor, din diverse instituții guvernamentale și obștești, atât din orașul Chișinău, cât și din toată Basarabia; să elaboreze planul și modalitățile de readucere în patrie a forțelor intelectuale moldovenești¹⁶.

În cadrul ședinței Comisiei Școlare Moldovenești, din 22 iulie 1917, a fost audiat raportul subcomisiei care urma să indice măsurile practice de întoarcere în patrie a moldovenilor basarabeni instruiți, cu următorul conținut: 1. Basarabia are nevoie de cadre intelectuale din rândul băștinașilor, cunosători ai limbii române, în toate câmpurile de activitate ale vieții sociale: administrativ, judecătoresc, bisericesc, școlar și financiar. Mai cu seamă, această insuficiență de persoane cultivate din mediul local o resimte Secția Învățământului Public a Comitetului Executiv al Zemstvei Guberniale a Basarabiei, care realizează opera de renaștere a școlii naționale moldovenești, a culturii naționale. 2. Basarabenii cultivați activează în guberniile interne ale Rusiei, ocupând acolo diferite funcții obștești și de stat.

Având în vedere aceste constatări, Comisia Școlară Moldovenească a decis: 1. Comitetul Executiv al Zemstvei Guberniale să publice anunțuri în unul dintre cele mai cunoscute ziare din Petrograd, Moscova, Kiev, Odesa și Chișinău, prin care să invite basarabenii învățați să revină în patrie, pentru a ocupa funcții corespunzătoare în sfera administrativă, judecătorească, ecleziastică, financiară și în sistemul de învățământ al Basarabiei. 2. Comitetul Executiv al Zemstvei Guberniale să ia legătura cu instituțiile din Basarabia ale Ministerelor Afacerilor Interne, Justiției, Învățământului Public, Finanțelor și ale altor ministere ale Rusiei și să roage instituțiile respective să facă cunoscut Comitetului Executiv referitor la posturile vacante sau în curs de eliberare, pentru a desemna în aceste posturi basarabeni care posedă limbile materne ale etniilor din Basarabia¹⁷.

La 21 noiembrie / 4 decembrie 1917, după oficierea, în limba română, a unui serviciu divin la Catedrala din Chișinău, în localul fostului Liceu de Băieți nr. 3 din capitala provinciei, pe care era arborat tricolorul românesc, a avut loc inaugurarea Sfatului Țării – organul suprem de conducere al Basarabiei. Decanul de vârstă, deputatul Nicolae N. Alexandri,

declară deschisă ședința Sfatului Țării. Asistența, ridicându-se în picioare, ovaționează în acordurile imnului *Deșteaptă-te Române*. Apoi, cu unanimitate de voturi, deputații îl aleg ca președinte al Sfatului Țării pe Ion Inculeț, care a adresat adunării un discurs rostit inițial în română, după aceea – în limba rusă.

În continuare, deschiderea Sfatului Țării a fost salutăată de numeroase persoane, în calitate de reprezentanți ai diferitor instituții publice, organizații și partide politice, rostind cuvântări în limbile română, rusă și alte limbi ale etniilor conlocuitoare.

Astfel, limba română își ocupă, oficial, locul de cinste, pe care îl merita. Totuși ca rezultat al procesului îndelungat de rusificare, în cadrul Sfatului Țării domina limba rusă. În această limbă decurgeau ședințele, se întocmeau procesele-verbale, se tipărea, de la 24 noiembrie 1917, organul de presă, deși acesta avea titlu românesc – „Sfatul Țării”, iar rolul de redactori îl exercitau doi exponenți de seamă ai mișcării de eliberare națională din Basarabia: Nicolae N. Alexandri și Ion Costin.

Se observă, citim în paginile „Sfatului Țării” din 28 noiembrie 1917, „un interes sporit din partea publicului local față de limba moldovenească. Într-un timp scurt au fost organizate trei grupe care au început să studieze limba moldovenească: una – în cadrul Comitetului Executiv al Zemstvei, alta – la Muzeul Zemstvei și a treia – în casa M. N. Catacazi. Se formează două grupe noi: una pentru persoanele care nu știu limba și alta pentru cei care înțeleg limba vorbită. Pe lângă aceasta, în timpul apropiat, din inițiativa M. N. Catacazi, în casa ei (situată la colțul străzilor Kiev și Gogol) se vor deschide cursuri de trei luni de limba moldovenească, istorie și literatură moldovenească”¹⁸. În numărul din 30 noiembrie 1917 al „Sfatului Țării” este plasat un anunț, prin care se aducea la cunoștința publică deschiderea, la 2 decembrie, în localul Muzeului Zemstvei Guberniale, a „cursurilor gratuite de limba moldovenească”, cu frecventarea lor de trei ori pe săptămână, timp de trei luni. Totodată, urma ca ascultătorilor să li se ofere *Abecedarul moldovenesc*¹⁹. Dintr-o altă înștiințare, tipărită în „Sfatului Țării” din 2 decembrie 1917, cititorii aflau că doritorilor de a învăța limba română li se propunea să se adreseze în acest scop redacției gazetei „Ardealul”, al cărei sediu avea următoarea adresă: strada Aleksandrovskaia²⁰, Pasa²¹.

Avându-se în vedere că limba română urma să devină limbă de comunicare interetnică și, astfel, avea să fie declarată drept limbă oficială, ziarul „Sfatul Țării” din 1 decembrie 1917, în calitatea sa de purtător de cuvânt al forului legislativ basarabean, îndemna persoanele care nu posedau limba populației băștinașe: *Învățați limba moldovenească*. Citim sub acest titlu-îndemn: „În Basarabia care reînvie nu poate fi și nu trebuie să fie nici un cetățean necunoscător al limbii moldovenești, care este comună pentru toate naționalitățile ce locuiesc în provincia noastră. Să demonstrezi necesitatea și importanța de a învăța limba națională, care, de acum înainte, va deveni limbă de stat, forța motrice oficială a vieții noastre regionale, ar însemna să intri cu forța prin ușa deschisă. Noi am vrea doar să indicăm asupra faptului că trebuie în grabă de însușit limba, deoarece viața nu stă pe loc, ci se mișcă înainte cu pași gigantici și fiecare dintre noi trebuie din răspuneri să meargă în pas cu cerințele dictate poruncitor de viață. Desigur, fiecare naționalitate are dreptul să vorbească în limba sa maternă, întrucât aceasta este una dintre condițiile de bază ale aplicării pe larg a principiului autodeterminării naționale, dar și în acest caz însușirea limbii moldovenești, ca un factor ce îi unește pe toți basarabienii, este mai mult decât evidentă”²². Prin acest articol nesemnlat, scris cu scopul de a servi drept imbold pentru locuitorii alogloți ai Basarabiei, Blocul Moldovenesc, din cadrul Sfatului Țării, pregătea terenul în vederea oficializării limbii române.

Note

¹ *La luptă în unire*, în „Cuvânt moldovenesc”, nr. 27 din 2 aprilie 1917, p. 2.

² „Cuvânt moldovenesc”, nr. 28 din 9 aprilie 1917, p. 2.

³ *Cooperatorii Basarabiei vor autonomie*, în „Cuvânt moldovenesc”, 12 aprilie 1917, p. 2.

⁴ „Cuvânt moldovenesc”, 23 aprilie 1917, p. 3.

⁵ Culorile.

⁶ *Moldovenii din Odesa*, în „Cuvânt moldovenesc”, nr. 33 din 26 aprilie 1917, p. 2.

⁷ Breslaș – slujbaș.

⁸ „Cuvânt moldovenesc”, nr. 34 din 30 aprilie 1917, p. 4.

⁹ „Cuvânt moldovenesc”, nr. 41 din 24 mai 1917, p. 4.

¹⁰ „Cuvânt moldovenesc”, nr. 72 din 20 august 1917, p. 4.

¹¹ V. Popovschi, *Declanșarea luptei pentru limba maternă și alfabetul latin în Basarabia în anul 1917*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 2009, nr. 2-3, p. 119-120.

¹² „Cuvânt moldovenesc”, 14 mai 1917, p. 4.

¹³ V. S., *Cum să ne purtăm la alegeri*, în „Cuvânt moldovenesc”, nr. 50 din 25 iunie 1917, p. 1.

¹⁴ „Свободная Бессарабия”, nr. 59 din 17 iunie 1917, p. 1.

¹⁵ „Cuvânt moldovenesc”, nr. 54 din 9 iulie 1917, p. 3.

¹⁶ ANRM, F. 2108, inv. 1, d. 5, f. 3v; L. Donici, *Revoluția rusă*; R. Cioflec, *Pe urmele Basarabiei...*, Chișinău, 1992, p. 267.

¹⁷ ANRM, F. 2108, inv. 1, d. 5, f. 4-4v.

¹⁸ *Курсы молдавского языка*, în „Сфатул Цэрий”, nr. 3 din 28 noiembrie 1917, p. 4.

¹⁹ „Сфатул Цэрий”, nr. 5 din 30 noiembrie 1917, p. 4.

²⁰ Astăzi, bulevardul Ștefan cel Mare și Sfânt.

²¹ „Сфатул Цэрий”, nr. 7 din 2 decembrie 1917, p. 4.

²² *Изучайте молдавский язык*, în „Сфатул Цэрий”, nr. 6 din 1 decembrie 1917, p. 4. Textul original: „В возрождающейся Бессарабии не может и не должно быть ни одного гражданина, который не знал бы молдавского языка, общего для всех населяющих наш край национальностей. Доказывать необходимость и важность изучения национального языка, который отныне и впредь станет государственным, официальным двигателем нашей краевой жизни, значило бы ломиться в открытую дверь. Мы хотели бы только указать на то, что нужно поспешить изучением языка, так как жизнь не стоит на одном месте, а идет вперед гигантскими шагами и каждый из нас должен всемерно идти в уровень с требованиями, властно диктуемыми жизнью. Конечно, каждая национальность имеет право говорить на своем родном языке, так как это является одним из основных условий широкого осуществления принципа национального самоопределения, но и в этом случае изучение молдавского языка, как объединяющего всех бессарабцев, более чем очевидно”.

Dorin CIMPOEȘU

Relațiile româno-române în timpul celei de-a doua guvernări de centru – dreapta: revenirea la normalitate

D.C. – prof. univ. dr. în istorie, Academia „Al. I. Cuza”, București, autor, printre altele, al volumelor *Guvernarea de centru-dreapta în Basarabia (Republica Moldova) 1998-1999* (2009); *Restaurația comunistă sovietică în Republica Moldova* (2008); *Republica Moldova, între România și Rusia* (Premiul Salonului Internațional de Carte, Chișinău, ediția a XIX-a, 2010). Specialist în Istoria contemporană a României, inclusiv a Basarabiei (1918 – prezent), profesor de Istoria contemporană a românilor și Istoria instituțiilor românești contemporane.

Schimbarea regimului comunist restaurat, în urma alegerilor parlamentare din 29 iulie 2009, și instalarea unui guvern al unei noi coaliții de centru – dreapta, la finele lunii septembrie, au marcat revenirea la normalitate în relațiile bilaterale dintre cele două state românești.

Unul dintre primele decrete ale președintelui interimar Mihai Ghimpu, precum și prima hotărâre a guvernului condus de Vlad Filat au vizat desființarea regimului de vize pentru cetățenii români, impus de regimul comunist abia înlăturat de la putere. Această măsură a fost urmată de semnarea, la București, la începutul lunii noiembrie 2009, cu prilejul vizitei premierului Vlad Filat, a *Acordului privind micul trafic la frontieră*, blocat de autoritățile comuniste timp de mai bine de un an.¹

Anul 2010 a continuat în aceeași notă pozitivă, de normalitate, în raporturile dintre București și Chișinău. Astfel, pe lângă vizitele la nivel înalt, efectuate în Republica Moldova de președintele Traian Băsescu (27-28 ianuarie), premierul Emil Boc (31 martie) și Roberta Anastase, președintele Camerei Deputaților (27 martie) sau a președintelui interimar, Mi-

hai Ghimpu (27-28 aprilie) în România, s-au întreprins acțiuni concrete în folosul românilor de pe ambele maluri ale Prutului, cum ar fi:

- oferirea de către România a unui sprijin financiar nerambursabil Republicii Moldova în valoare de 100 mil. euro, derulabil în patru ani, între 2010 și 2013 inclusiv, bani care vor fi dați în patru tranșe anuale și vor fi destinați proiectelor de infrastructură, în educație și în proiecte de importanță locală²;
- deschiderea, la 15 februarie, a punctului de trecere Rădăuți-Lipcani, în partea de nord a frontierei dintre cele două state, în prezența premierului Vlad Filat și a ministrului român de atunci al administrației și internelor, Vasile Blaga;
- depunerea, începând cu 1 martie, a actelor pentru obținerea accesului de mic trafic la frontieră, în conformitate cu Acordul semnat în noiembrie 2009, primele permise de mic trafic fiind înmânate, la Chișinău, la 31 martie, de premierii Emil Boc și Vlad Filat;
- deschiderea, la 9 iulie, a consulatelor românești la Bălți și Cahul, problemă blocată, începând cu anul 2007, de fostele autorități comuniste de la Chișinău, în prezența miniștrilor de externe ai României și Republicii Moldova, Teodor Baconschi și, respectiv, Iurie Leancă;
- inaugurarea, la 29 septembrie, la Chișinău, a Institutului Cultural Român „Mihai Eminescu”;
- deschiderea, la 8 octombrie, a consulatului Republicii Moldova la Iași;
- semnarea, la 8 noiembrie, la București, a Tratatului dintre România și R. Moldova privind regimul frontierei de stat, colaborarea și asistența mutuală în probleme de frontieră.

În ceea ce privește relațiile diplomatice dintre cele două state, acestea au consemnat, la 30 martie, înmânarea de către noul ambasador al României la Chișinău, Marius Lazurcă, a scrisorilor de acreditare președintelui interimar, la un an după ce predecesorul său, Filip Teodorescu, a fost expulzat de către fostele autorități comuniste, urmată de acreditarea, la 23 iulie, a actualului ambasador al Republicii Moldova la București, Iurie Reniță, după ce Chișinăul își rechemase fostul șef de misiune, în aprilie 2009.

În 2010, între cele două state românești au fost semnate 15 acorduri de colaborare multisectorială.

În anii următori și, îndeosebi, după alegerile parlamentare anticipate, din Republica Moldova, care au readus la guvernare partidele din Alianța pentru Integrare Europeană (A.I.E.), relațiile dintre cele două state românești au continuat trendul ascendent, devenind mult mai pragmatice.

Dintre cel mai semnificative și pragmatice proiecte de cooperare concretă bilaterală, le menționăm pe următoarele:

– organizarea primei ședințe comune a guvernelor României și Republicii Moldova, la Iași, la 3 martie 2012, în cadrul căreia a fost semnat Planul de acțiune pentru aplicarea Declarației comune³ privind instituirea unui parteneriat strategic între România și Republica Moldova, pentru integrarea europeană a Republicii Moldova, unul dintre obiectivele acestuia fiind înființarea Comisiei interguvernamentale România – Republica Moldova pentru integrare europeană, mecanism menit să sprijine Republica Moldova în parcursul său european⁴;

– semnarea, la Chișinău, la 20 aprilie 2012, a Acordului dintre Guvernul Republicii Moldova și Guvernul României privind cooperarea în domeniul militar;

– convocarea, la 3 iulie 2012, la București, a primei reuniuni⁵ a Comisiei mixte interguvernamentale România – Republica Moldova pentru integrare europeană, desfășurată într-un format care a permis fixarea obiectivelor și proiectelor concrete de colaborare bilaterală în următoarele domenii: armonizare legislativă, siguranța alimentelor, justiție și combaterea discriminării, afaceri interne și sesiunea plenară a Comisiei;

– semnarea, la 17 iulie 2012, la Chișinău, cu ocazia vizitei premierului român⁶, Victor Ponta, a Declarației comune, care stabilea termenele concrete în vederea implementării proiectelor din domeniul energetic, respectiv, construirea gazoductului⁷ Ungheni – Iași, a liniei de interconexiune electrică Iași – Ungheni, cu puterea de 400 de kilovolți, finalizarea proiectului Gotești – Fălcui, de 110 kilovolți, precum și a interconexiunii Bălți – Suceava, de 400 de kilovolți.

În prezent, **cadru juridic bilateral** cuprinde 159 de tratate și acorduri, încheiate în cele mai diverse domenii, iar 41 se află în proces de negociere.⁸

În ceea ce privește **relațiile comercial-economice**, conform datelor statistice ale Biroului Național de Statistică **pentru anul 2012**, nivelul comerțului bilateral a înregistrat valoarea de 977,3 milioane USD (în creștere cu 2,8% în comparație cu anul 2011), valoarea produselor moldovenești exportate constituind 356,7 milioane USD (în descreștere cu 5,2%), iar a celor importate din România – 574,3 milioane USD (în creștere cu 8,1%).

Pe de altă parte, la 31 decembrie 2012, erau înregistrate în România un număr de 4103 **societăți mixte moldo-române**, cu un capital total investit de 34.85 milioane dolari SUA, Republica Moldova ocupând locul 46 în topul investitorilor străini.

În acest context, trebuie menționat că, timp de zece ani, respectiv din 2004 și până în 2013, au avut loc alternativ, la Chișinău și București, doar șase reuniuni⁹ ale Comisiei mixte interguvernamentale moldo-române, dintre care patru în perioada regimului comunist restaurant, ceea ce reprezintă foarte puțin și reflectă incoerența unei conlucrări economice susținute și durabile între cele două state românești.

Note ■

¹ Agenția *Interlic*, din 1 ianuarie 2011.

² Agenția *Interlic*, din 28 ianuarie 2010.

³ Declarația Comună pentru Instituirea Parteneriatului Strategic a fost semnată la București, la 27 aprilie 2010, de președinții Traian Băsescu, respectiv, de Mihai Ghimpu.

⁴ Site www.mae.ro, ultima accesare la 3 martie 2012.

⁵ Site www.mae.ro, Comunicat de presă al MAE român, din 3 iulie 2012.

⁶ Agenția *Interlic*, din 17 iulie 2012.

⁷ Proiectul prevede construcția a 31 km de conductă pe teritoriul României și 9 km pe teritoriul Republicii Moldova, inclusiv traversarea râului Prut, costul estimativ fiind de 19 milioane de euro, o parte din cheltuieli urmând a fi acoperite din fonduri europene, iar cealaltă din ajutorul de 100 de milioane euro oferit de țara noastră Chișinăului; vezi Agenția *Interlic*, din 23 mai 2012.

⁸ Site www.mae.ro, ultima accesare la 22 noiembrie 2013.

⁹ Datele acestora sunt următoarele: 8 noiembrie 2004, 1 noiembrie 2005, 2 noiembrie 2006, 23 octombrie 2008, 24 mai 2010 și 26 aprilie 2012.

Citiți revista noastră și în 2014

În 2014 revista „Limba Română” apare bimestrial, format carte cu un volum de 192 de pagini, inclusiv 16 color.

În Republica Moldova abonamentele pot fi perfectate la toate oficiile poștale. Indice de abonament – PM77075.

Prețul unui număr – 50 de lei.

Prețul abonamentului anual – 300 de lei.

În țările din CSI și Europa, inclusiv România: prețul unui număr – 6 EURO, abonament pentru 1 an – 32 EURO.

În alte țări: prețul unui număr – 8 EURO, abonament pentru 1 an – 36 EURO.

Cititorii din străinătate se pot abona la revista „Limba Română” astfel:

– la redacție, achitând în valută sau echivalentul în lei moldovenești al abonamentului;

– prin virament la

Revista „Limba Romana” SRL, c/f 1004600045323,

Banca Comercială Română, Chișinău S.A.,

Cod RNCBMD2XXXX, Cont 222409100100172 RON

Cont 2224501295 EURO

Redacția revistei „Limba Română” trebuie înștiințată asupra plății efectuate, trimițându-se la adresa pentru corespondență (limbaromanachisinau@gmail.com) o copie după dispoziția de plată bancară, cu indicarea numerelor de revistă abonate și a adresei poștale complete a abonatului.

Eugeniu COȘERIU

Există două tipuri de moldovenism. Mai întâi, un moldovenism în cadrul românismului, un moldovenism care nu se opune românismului, ci este o formă a românismului. Și există un alt tip de moldovenism, un moldovenism opus românismului, cel care se afirmă pe o identitate arbitrară, moldovenească, la același nivel cu identitatea românească și opune identitatea moldovenească acestei identități românești. Și acest din urmă moldovenism opus românismului este, la rândul lui, de două tipuri: există moldovenismul naiv și nevinovat al celor care, orbiți de o propagandă îndelungată, orbiți de tot ce li s-a opus și de tot ceea ce li s-a ascuns timp de șaiszeci de ani, cred că nu sînt români, cred că vorbesc altă limbă și îți spun cu foarte multă inocență, vorbindu-ți așa cum vorbesc eu acuma, că ei nu știu românește, că vorbesc numai pe moldovenește. Și celălalt tip e moldovenismul vinovat și mincinos, moldovenismul care în mod conștient cultivă dezbinarea, ura împotriva a tot ceea ce e românesc și care încearcă, cu argumentele cele mai absurde, să afirme o identitate moldovenească opusă identității românești.

*Fragment din articolul „...Moldovenismul... nu se opune românismului, ci este o formă a lui...”,
„Limba Română”, nr. 5-6, 2013, p. 9-13*